

Ungari

H. 176

F. M. O.

MINERVA.

1834.

Kilenczedik évi Folyamat.

NEGYEDIK KÖTET.

PALOCHAI
BÁRÓ PALOCHAY GÁBOR.,
1651.

Dat bona spes vices ---

F. 039
Hun
176
FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI

MINERVA. DE

Nemzeti FOLYÓ-ÍRÁS.

Tizenharmadik évi Folyamat.

1834.

(*NEGYEDIK KÖTET.*)

A' Felsőges kir. Magyar Helytartó-Tanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGEN ISTVÁN' Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Áros'
betűivel 's költségein.

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

1945 3002

1.

A' VESZTÁLISZ.

Geczi a' terembe lépe. A' tarka ide 's tova hőmpölygő maszk-hullám, a' függő-lámpák' szemvakító fényözönje, a' muzsika' lágy örömben olvasztó 's tánczra ingerlő zengzete, a' keleti pompával bútorozott tág öblű terem, a' tük-rős gyertyatartókból visszaverődő máguszi világ, az aszszonyságok' fejein és öltözetén estcsillagi rezegéssel játszó gyémántok' és drága kövek' villogásai, a' száz meg száz különböző színű és alaku Maszkok, 's az a' titokteli valami, melly mindenik Maszkon lebegett, — mind ez egy ezer bájjal mosolygó Panorámát teremte elébe, mellynek minden perczen újabb szépségei újabb kellemei tűntek fel.

Ennyi sok ingerlő alakok' láttára nagyobb ösztönt érze most magában szerelmi szállongásokra mint valaha, érzelmeit az ellene álhatatlan kellemekek' gyönyörteli tengerében fürösztté, képzetében csuda rémségű tervek kelének, most egy Anadysmené téjhab vállai, majd egy Hébe karsu termete, itt egy Láisz parányi kacsója, ott egy Rhodopé' picziny lábikája vonzá magához könnyen hódítható szívét. Rózsaszínű Dominója öszhangzék rózsaszín kedvével. mellynek pajzán kikapásait gyors mozdulatai jelegeték.

Mint valamelly villám úgy kápráztatá most szemeit egy elsiető Maszk, ki egy Veszáliszt ábrázola. Csudaszép alkatja kellembájos testének, angyali növése, isteni termete, főkép kis lábai lángzó szenvedélyt költének benne. Ifju Olvasóim! kik az erszénysenyvesztő farsang' lelket és testet zsibbasztó örömeivel ismeretek, mind ezen lelki phasissait hősünknek nem fogják áthathatatlan mysteriumoknak tartani.

Geczi, négy szem közt és rózsa alatt legyen jelentye, egyike volt azon képzeleti bohóknak, kik az önhietség' délpontján tűzokádó lidérezként bolygának. Ő magát legszebb, legkiváltabb, legérdeklőbb férfinak tartá, 's többször dicsekvék, hogy nincs aszszony, ki néki ellentálhasson. Most hát szemeinek egész pattantyú tarát a' szép Veszáliszra szegzé 's szíve előre tapsolt a' kivívandó győzelemnek. Mint hű árnyék a' testet olly elmaradás nélkül kíséré őt, mindenütt nyomába vala, megvizsgálá minden oldalról 's mind annyiszor újabb újabb kellemekeket vön észre, mellyek közzül egyik kísértőbb vala másikánál. Millio szeretetre méltó tulajdonokat ruháza rá felhevült képzelődése, 's ezek' öszszeségéből egy megtestesült gyönyörűséget láta az imádottban. Geczi olly szerelmű lovag vala, ki nyakasság' és szemtelen hozzányomulás által jegyzé ki magát, ki nem olly könnyen vala elútasítható és visszazartenthető.

Itt is olly szabadságokat veve az idegenné iránt, millyeket egy aszszonyi szerénység tisztelője nem egy könnyen követ el. Szerelmi hódolatai előre nem igen tetszének a' Veszálisznak, 's látszék kikerülni akarni nyájaskodásait. Egy mellék szobába vonult társával egy barnán leplezett Szarándoknéval hátra; de Geczi ide is

utánnok elejébe üle egy székre 's olly meredt tekintettel néze reá, hogy az pirulva sülyeszté le arczát. Ekkor valamit suga fülébe a' Szarándokné, mire felkele székéről, Geczi-elébe álla, jobbját ragadá 's tenyerébe egy G. betút íra.

Ismersz engem szép Maszk?

„Hogy ne, Te Geczi vagy.“

Eltaláltad. — Ekkor forró csókkal önté el a' bekesztyűzött kacsókat. A' Vesztálisz mind inkább barátságosabb lón, több-több kedvezményeket engede, 's végre egy pár tánczban együtt lejte vele. Geczi vére lángzó puskaporrá vált, mellynek explosiója szerelmi hízelkedő szókká, csapodár mézes kitételű beszéddé csattant, a' gyönyörű, szép angyal, istenné nevek özönlének ajkairól.

Miként nevezhetsz szépnek? kérdé a' Vesztálisz, midőn nem látod képemet.

„Vérem, melly olly forrón olly sustorogva szökdél ereimben; szívem, melly repeső lángjaiban keblemből kiugrani készül, mondják, hogy milly szép, milly gyönyörű vagy, 's én édes örömet hiszek sugalmaiknak, ah lehetetlen csalódnom!“

Hát ha épen most az egyszer csalódik.

Óh nem, nem! Barna szemeid' tüze, melly mint nap a' felbők' fátyolán hat-ált álarczod' se-tétjén, ifjúi ezüst hangod' bájzengzete, gyenge kacsóid' alabástroma, termeted' lábaid, mind mind bizonyságaim, hogy benned nem csalódtam.

Egy lány kézszorítás lón jutalma. Geczi az öröm' legfelsőbb régióiban repesett. Enyim ó, gondolá, enyim egészszen és örökre.

Csak magára van Kegyed e' Bálban?

„Nem — egy más aszszonysággal, ki testvérem — ama Szarándoknéval.“

Hát férje nincs itt?

„Férjem! ki mondta az Úrnak, hogy férjhez ment vagyok?”

Csak gyanítám.

„Gondolni szabad.”

Vége lőn a táncznak. Geczi a Vesztáliszt 's testvérét a csemegetárba vezeté. Az aszszony-ságok eleintén vonogaták magokat. Ah hah! nem tesz semmit, gondolá, a' vonogatás csak az udvariság' tónja, 's addig kéréleté, míg együtt vacsorálni kezdének. Geczi levevé álarczát, nagy vacsorát parancsola, egy fél pulykát, egy tortát, ausztrigákat, pezsgó bort 's kéré, hogy arczaikat leplezzék le; 's ekkor keze merészen nyúlt a' fátyol felé. Milly bolond lennék, ha kedvezéseimet rútra vesztegetném; de szükségtelen volt félelme, mert a' Vesztálisz szép vala mint hószín lilium. Rózsa ajkai körül egy pár sor téjfehér fog olly gyönyörűn mosolygott, mint az elefánt csont a' feketén fényesített Kaszten' oszlopairól.

A' Vesztálisz igen keveset, 's csak nem semmit ett. A' Szarándokné jobb étvágyal bírt. Geczi pedig az evésbe olly művészi tökélyt fejte ki, millyet csudálni leheté. Tíz percz alatt a' fél pulykából, nyolcz palack pezsgó borból még árnyék sem marada. Miután tányérját csinosan kiüríté 's gyomrával kibékült, kéré a' vacsora' árjegyzékét a' pinczéstől:

„Mivel tartozom?”

„Semmivel.”

Hogy, hogy?

„Minden meg van fizetve.”

'S ki fizette ki?

A' legény a' Vesztáliszra mutata. — Geczi megpirult — az aszszonyok arczfátyolaik alól

mosolygák zavorodását. Tetteté magát; mint ha Isten tudja milly rosszszúl esnék ezen kifizetés néki, de magában örvendett; mivel többnyire száraz kországos erszényje a' vacsora árrát elhordozni képes nem lehetett volna. Már előre zseb-óráját vagy közép-újján fénylő gyűrűjét zálogul szánta volt; de az ég, vagy is inkább a' Vesztálisz bőkezúsége segíté mind éhségén, mind erszényén. Ekkor a' Vesztálisz menni készülé.

Miért siet olly nagyon?

„Igen elfáradtam. Jer Mila, ideje távoznunk, — rég elmúlt éjfél. Jer! Bátor vagyok szekereimet ajánlani.

„Köszönjük alázatosan.“

Mit? illy késő éjszaka gyalog akarnak menni? az nem lehet, meg nem engedhetem; útszánk sárosak, keskenyek, setétek. Valami bal sors érheti? — —

„Ne törődjék — szekerünk ott lent vár.“

Engedjék, hogy kíséressen.

„Igen is, de mint magában érthető: csak a' szekérig.“

Engedelméből én Kegyedet haza kísérem.

Feleletül egy nyájast pillanta a' Vesztálisz hősünkre, 's ez elragadtatva kiálta fel: Értelek, Augyal! — megragadá kezét, 's hévvel szorítá hó ajkaihoz. A' Vesztálisz mind ezt csendel türe, 's testvére lesüté szemeit.

A' tágas előszobában várt a' szolga köpenyekkel az aszszonyságokra. Geczi nyakába veté magát, 's utánnok sietett. *Quo nos cunque feret melior fortuna...*!

A' két aszszony a' kocsiba üle, 's Geczi a' bakra a' szűrös kocsihoz. Villám sebessen rohant el a' szekér a' bús setébe borult útszák kövezetén. Geczi a' remény' édes álmodozásai-

val gyönyörködteté képeletét; elgondolá, milly édes és mennyi öröm várakozik rá a' szép ismeretlenné édeni lakjában — 's óh! — A' pezsgő bor felhevíté agyát, 's a' jövődő gyönyört legdúzsabb színekkel festé elébe. Mahomed' paradicsomába álmodá magát, ott az arany habokkal hullámzó ezüst patak' partjain, jásmín lombozat alján rozsa vánkösokon a' legszebb Hourí karjai között. Istenem, milly szép álmodni! — — A' kiálthatatlan lévvel forró vér feltüzelé karja' idegjeit 's tízszer nyúlt a' Vesztálisz felé, ki most fenyítés, majd sanyarú intés által szoritá az illendőség' korlátai közzé a' túrhetetlent. Ényim ó még is, így zajlék' szíve Geczinknek, ez a' viszszatartózkodás csak aszszonyi szemfényvesztés — 's alig várá a' pillantatot, mellyben vágyja' édes kalászszeit arathassa.

A' sebessen iramló szekér célnál álla egy szegeletház' kapuja előtt. A' szolga kiemelé a' Vesztáliszt, a' Szarándoknét, 's végre a' rózsaszín Dominót. Az aszszonyok felsietének a' lépcsőken, utánok Geczi. A' Vesztálisz egy pokol setétségű szobába vivé a' szerelmi hévben olvadót, 's egy zofára ülteté 's elsiete.

'S hát magamra hagysz? kiálta utánna.

„Csak álarczom' teszem le 's maszkos köntösöm', 's tüstént jövök.“

Várás ha gyötört valaha valakit, gyöttré most Geczit. A' legkissebb zörej, egy ablaktáblát rezgintő szellő, mind kedvesse lépteit valának. Hah jön! — Nem! Szép ismeretlenném bosszasan várakoztat. Ez a' mord setét és hideg nem inyem szerint való. Csak azt mondá, hogy maszkát teszi le, 's hát olly sok idő kell arra? ezeresszedte-vedtét gyanakszom!

Minden perczel nevekedett túrhetetlensége és félelme. — Szívdobogása fenn vert, 's most-most-ot kiáltott. Mi ördög! milly későn jön — he bajos várakozni. Hah nyílik az ajtó, itt van a' régen várt! nem! — Que diable!

Egy inas jött, hozva egy hármás gyertya-tartót 's egy mosdót, 's kurta hídajtással az asztalra helyhezé — 's távozott.

Mit jelentnek ez előkészületek? — A' gyertyák' világa édes biztatással hata a' csüggedőre, körülnézé a' fényesen bútorozott szobát, meggyőződék hogy előkelő háznál van, 's oszlék szépegése.

Most újra nyílt az ajtó. — Ah! jön! Nem — egy más inas hozva két kis üveg palaczkot tele rózsaszín nedvel, 's egy nagy keszkenőt — mindeniket az asztalra tevé, 's távozott.

Egy szóra, barátom! —

Parancsoljon?

Soká kell é még itt várakoznom?

Méltóztassék csendesen lenni — mindjárt itt lesz. Az inas ment, 's Geczi újabban kezdé reményleni, — ah most lesz a' mi nem volt. Túrhetetlen homloka' izzadásait örömeben előre reszkető kezeivel törle le 's várá az óhajtott gyönyörpillantatot, melly néki a' legkibeszé-
hetetlenebb örömet hozandja.

Még sem jön! Bizonyosan egy bájos pongyolába öltözik. Ah, ki boldogabb nállam! Geczi, Te szerencsés ficzkó vagy; nincs aszszony, ki néked ellentálhasson.

Ekkor egy harmadik inas lépe bé, hozva egy széles, magos, szőrrel tömött párnát, melly sokat hasonlítá a' Törökök' nyugvó vánkossához, — 's ezt a' szoba' közepére helyhezvén — távozott.

És most nyílik az ajtó, — ki festheti Ge-
czi' ámulását. Elhalt, döbbent örömében, mert
jött — kicsoda? A' Vesztálsiz? nem — a' Sza-
rándokné? nem! ki hát? mivel bajosan fogod
eltalálni, édes Olvasóném, csak megmondom —
nehogy kíváncsiságod kínzópadra vonszon.

Egy tisztos értkorú férjfiu lépe bé hamuszín
pongyolában. Fekete bársony-sipkáját emelintve,
egy rövid, de felettébb hideg meghajtással kö-
szöne.

„Uram! így szól: engedelmet kell kérnem,
hogy illy hosszasan várakoztatám. Nóm a' Vesz-
tálsiz, kit Uraságod a' tánczteremben láta, fel-
kellé hogy ébreszsen engem, ki már mély
álomban“ ...

Geczi a' rémulés és bámulás miá egygyet sem
szólhata, mint egy villámütött álla ott.

„Vesse le kabátját — után frakját — ne
tartson semmitől, légyen könnyeden ...

Geczi nem képzelheté, hogy mind ezt
miért kelljen tennie; még is ugy tón, mint az
öreg Úr parancsolá.

„Üljön e' vánkosra — ne reszkessen! egy,
kettó, három, 's minden meg van!“

Geczi öszveborzadt, — reszkete mint for-
gószielben a' nyárlevél.

„Mit borzad ugy, más is járt e' hajóban,
még sem halt meg — no csak rajta!“

Geczit kőszoborra edzé a' dőbbenés, — fél-
hóltan ereszkedék a' vánkosrá. Az öreg Úr fel-
emelé állát, 's egygyik kezével homlokát, má-
sikkal állát fogván felnyitá száját, kérdvén:
„mellyik az?“

Mit akar az Úr?

„Az Úrnak fogát kihúzni.“

Micsoda fogamat?

„Azt, a' melly az Úrnak a' Báiban olly kí-
zó fájdalmakat okozott.“

Honnan tudja azt?

„Tréfa csapongások, — nóm legédesb ál-
mombul költe fel, hogy az Úr' baján segítsek.
No csak hamar, mellyik az?“

Ezer hordtát, gondolá Geczi, 's átkozá he-
behurgya könyelműségét, miért hitt egy aszszony-
nak. Helyzete elég kínos volt megvallani, hogy
ő egészen más czélzából kíséré ide nőjét, csak
vesztét okozó gyónás lett volna. Jobb lesz hát
sorsomra hagynom magamat gondolá; de átok
hordja valamennyi aszszony! Folytassuk hát a'
gyönyörű dialogot.

Az igaz, gonosz fogfájásaim voltak; de már
elmúlt.

„Még rosszabb — az első rettenés' multá-
val iszszonyúabban jön elő a' fájdalom. Nem
fog nyugta lenni sem éjjel sem nappal. Holna-
pokig gyötrő kín dulandja életét — 's miért ezt?
midőn most szabadulhat. Mutassa a' fájos fogat.
Ha odvas megsüthetem, az legkisebbé sem fog
fájni.

Mit volt tenni — megmutatá felső szemfo-
gát; de kéré, hogy ki ne húzza.

„Nem, nem, csak megvizsgálom.“

A' Fogorvos a' város' legelső fogművésze,
hálóköntösse' ujjából egy csinos fogvonót veve
elő, 's a' semmi rosszszat nem gyanító Geczi ki-
mutatott fogára illeszté — racs — és a' fog künn
vala!

Geczi elorditá magát, 's a' félelem — és
fájdalomtul lankadtan, ájultan dült el. De az
orvos egy üvegcsé szarvas-szarv szert tartá orra
alá — 's Geczi magához jöve.

„Mossa ki száját ez ecztes vízzel, hogy a sebhedt foghús ismét öszvevonuljon.“

Míg Geczi száját kiöblögeti, addig az orvos nagyító üvegen a' kivont fogat vizsgálgatá, 's nem tudá csudálkozását kifejezni, hogy illy ép, egészséges gyökerű, tiszta zománczu fog miként fájhatott.

Geczi magán kívül volt dühében — búcsúzás nélkül sietett az ajtóhoz — ajkain átkozódó káromlások lebegtek. De alig ért a' kilincshez, midőn a' fogorvos' „Megálljon-ja“ fülébe dörge.

No, 's mi baj?

„Urú, fáradozásom' díjját“ . . .

'S hogy hogy!?

„Méltóztatik tudni, hogy fog, egy is ingyen ki nem vonattathatik — e' felett legédesb álmomból vertek fel az Ur' fogáért — 's még is fizetés nélkül távozni — — ez — ez — Úram, nem lenne illő.“

Mit? hát még fizessek?

„Valóban,“ mond nyugalmas hideg vérral a' fogorvos, 's a' kivont fogat papirosba takarva nyújtá felé.

Azt tessék megtartani — és mit kíván?

„Egy aranyat.“

Mit? egy aranyat?

„Igen is. Hát sok ez? méltóztatik megmondolni, hogy nóm engem az Urért álmombul költött fel!“ . . .

Ezt elhagyhatta volna, kiált bős dühében Geczink — 's a' megcsalatott szerelem' egész mérgével veté aranyját az asztalra.

Most nyílt az ajtó. Égő szövétnekkal lépett az orvos' nője a' Vesztálisz bé, 's nevetve mondá elő Geczi' szerelmes czélzatu szekerezé-

sét. Az így megpirított nyalka, nyelvét harapva, rohant el.

A' Fogorvos majd hóltra neveté magát. Kár mondá, hogy előre nem érintettél; mert ez ép fogtól nem fosztottam volna meg szegényt, 's ez által egész száját csúffá nem teszem vala. Én oka nem vagyok, hanem Te, kedves Nóm! — 's ezzel ágyába ment.

Tetszik é e' történet, Szépeim? Csak kérlek boszszútervet belőle ne koholjatok. Ha egy édelgő szelemi lovagot látándatok, kinek felső szemfoga hibázik, jusson eszetekben: hogy az — Geczi.

Mohán, Erdélyben.

Fogarasy János,

2.

Az Újseelandiaknak Religiójok, és erkölcsös - vallásbeli állapotjok.

(d'Urville utazásából.)

Az Újseelandiak, Isteneiknek Atua közönséges nevet adnak. Némelly Tudósok e' szót a' Dewa szótól hozzák le, melly a' Sanscrit-nyelvben hasonlóképpen Istent jelent. Innét ment által a' Malaiok' nyelvökbe.

Részemről lehetetlenség egyenes értelmét adni annak, mit értenek az Atua alatt; lehetetlenség ezt adnom Theogoniájokrul is. Azonban azt hittem, hogy nálók egy bizonyos képzetet különböztettem meg, egy Istenről, ki föbb mint a' többiek, egyetlen-egy 's lelki lény. A' többi Istenségek e' szerint csak annyit tennének nálók, mit a' keresztényeknél a' jó és rossz angyalok, és mik a' régieknél a' jó és rossz őrlkek (géniosok) voltak. Az bizonyos, hogy e' Szigetiek a' legfőbb tiszteletet elholt Szülék' és Főjik' lelkeiknek adják, kiket közönségesen Atua cím alatt tisztelnek. E' tiszteletet bizonyos alkalmakkal kimutatják. Főjik'eránt még ezeknek életökben is. Így neveztetett gyakorta Schon-gui is Atuának hazafjai által.

De bizonyos, hogy e' népek sem imádnak sem fa, sem kő Isteneket. Azok a' rút képek, mellyeket kezekben, kunyhójik' ajtajain és sírjaikon láthatni, csak jel-

képek és titkos jegyek, mellyek nem nézethetnek valóságos bálványoknak, legalább szintolly kevesé, mint a' katolikus Religió' szertartása szerint, a' tisztelt Szentek' képeik.

Némelleyek szerint legfőbb Isteneik Mawi-Mua és Mawi-Potiki két fitestvérek voltak, kik közzül az első az ifjabbat megülte 's megette. Innét kellett a'béli szokásoknak származni, hogy a' hadban elejtett ellenségeik' testét ők is megeszik.

Nicholas szerint a' Seelandiaknak valóságos Jupiterjek az Istenek' elsőbbike, Mawi-Ranga-Rangui, ki-nek neve a' Mawi szó betűszerintes értelménél fogva annyit tesz, mint Ég' lakosa. Tipoko, a' harag' és halál' Istene, mindjárt ez után jön. Ez, mint legrémítőbb vesz legtöbb részt az emberek' szerencsétlenségeiben. Towaki, mások szerint Tauraki (talán jobban Tau-Wati) is, mint az elemek' eszközetlen ura, fontos szerepet játszik. Ez Istennek haragja által vagynak a' szélveszek és idők. Egy erős széltámadás' alkalmával, mellyet Nicholas a' Schuraki szorosán kiállott, ugy vélekedtek az otthonosak, hogy a' Hupa női női kadidi (igen boszszús erre a' Főre.)

Csak e' három Istenségek után jönnek Mawi-Mua és Mawi-Potiki, kik közzül az elsőnek az a' tiszte volt, hogy a' földet formálta, míg ez a' víz alatt volt és egészen készen tartotta úgy, hogy az valamelly horoggal, mellyel egy különös nagyságu sziklához volt kapcsolva, a' víz' felső színére húzattathatott. Igy elkészítve vette által Mawi-Potiki bátyjának kezéből, a' víz' színére húzta 's azt a' formát adta néki, mellyben most van. Ezenfelül uralkodik az emberi nyavalyákon 's legfontosabb kizáró jógja abban áll, hogy életet adhat, mellyet csak Tipoko vehet el. Csak Mawi néven lévén esméretes, igen nagy szerepet játszik ez Isten e' népeknek babonás

vélekedéseikben ; mert megfogható, hogy e' három Mawiknak foglalatosságaik, képzeleteikben könnyen összeolvadnak és ugyan egy lényben egyesülhetnek. Forster szerint Mawi a' Társaságszigeten is tiszteltetett, és Ellis szerint csak igen híres Próféta lett volna e' szigeten. Végre Mariner szerint, Mawi mint új Atlas a' földet hordozta, 's mozgásai okozták a' földindulásokat.

Heko-Toro a' bűvösségnek és boszorkányságnak Istene, feleségét egykor elveszté. Midőn több helyeken hijában kereste, végre Újzeelandban találta meg. Egy a' két végeinél fogva az égbe akasztott teknyőladikon vette lakását e' két házastárs, hol még most is egy csilgatzatnak formájában fénylenek.

Az itt lakóknak olyan Isteneik is vagynak, kik bizonyos helyeknek uralkodójik ; ilyen az, ki a' Manawa-Tawi Szigetek' barlangját lakja ; ilyen, ki a' Schuki-Anga két szikláknak torok-alatján parancsol 's t. Warsden jelentést tesz róla, mint állott boszszút ez utolsó Atua a' Cossacki hajósokon e' szent sziklán elkövetett kártételért hajójoknak elvesztése által.

Hogy az Újzeelandiak elsőben látták az Európaiakat, mennykövel 's villámmal fegyverkezett Istenségeknek vagy lelkeknek hitték őket. Minden Európait, vagy máskép fehér embert, Pakaha közönséges névvel neveznek. Soha sem tudhattam meg, honnét ered e' nevezet, bár szembetűnő volt is, hogy Újzeelandnak különböző pontjain is bé volt véve ; mi azt gyanítatja, hogy e' nevezet már Cook' utazásai előtt meg volt. Régen esmértek tehát már az Újzeelandiak egy bizonyos, a' magokétől különböző emberfajtat.

A' legújabb időben, óráinknak gyakorta isteni tiszteletet adtak ; mert ezeknek mozgások és műszerek, értelmöket felülhaladta 's úgy vélekedtek, hogy csak mint természetfeletti lényeket úgy tekinthetik ezeket.

Egykor Warsden azt kérte egy szigetbelitől: hogyan képzei magának Atuát? 's ez így felele: „mint halhatatlan 'árnyékot.“ Midőn e' kérdést tevém Tuaihoz, azt mondá e' Fő: hogy Atua lélek, egy mindenható lehelet, mellynél lélekzését kicsinyenkint egészen megszünteté, hogy gondolatjait jobban kifejezze.

Atuának jelenléte, mint mondatik: lassú és néma sziszegés által szokott megjelentetni. Tudva van, hogy Taítiban e' vélekedés volt uralkodó. A' mennykönek zörgése nékik religiói ijedést okoz; ez a' nesz a' csaták' előjele. Azt képzelik hogy e' zörgést Atua egy rendkívüles nagy hal' formájában, alakjában teszi, 's buzgó imádságokat bocsátanak hozzája, hogy nékik 's barátjaiknak kárt ne tegyen.

Tökéletesen hajlandók ugyan a' keresztények' Istent megismerni, de ezért Atuaikat nem akarják elhagyni. Elhiszik, hogy a' fejér emberek' Istene Újseelandon kívül hatalmas lehet; de azt nem hihetik, hogy Isteneik hazájokban tehetetlenek volnának. Azt azonban nem foghatják meg, hogy őket és a' fejér embereket egy Isten teremthette volna. Némellyek azt hiszik, hogy a' fejér emberek Isteneinek bévitelén, a' hazai Atuaknak irigységek és haragjak felgerjedvén, e' miatt sok bel-földiek elvesztek volna. Végre midőn 1828-dikban a' fojtóhurut e' szigeten rémítő pusztításokat tett, a' bel-földiek e' csapást a' keresztények Istene' haragjának tulajdonították 's azzal vádolták, hogy kegyetlen Isten; hogy eljövetele előtt a' lakosok nagy öregséget értek, de miolta ez náluk megjelent, mindnyájan, ifju 's öreg egyaránt ki vagynak téve csapásának.

Az Istenséggel beszélgetés, imádság által megengesztelés, és akaratjoknak kinyilatkoztatása végett e' népeknek papjaik vagynak, kiketők a' szigetszoros körül Arikiknek neveznek; de úgy látszik, hogy igaz ne-

vek Tohunga (egy bizonyos szó után, melly annyit tesz, mint megfogni, érteni.) A' Tohungák fontos alkalmatossággal mindig kérdőre vonatnak 's meghatározások minden foglalatosságokban nagy fontosságu. Semmiért sem mernék a' belföldiek magokat annak az akaratnak ellene szegezni, mellyet nékiek Atua a' Tohungák által megjelentett. Ezeknek az embereknek a' jövedőt előre megmondani is van tehetségök 's befolyásuk polgártársaikra annál nagyobb lesz, minél gyakortább követi jövedöléseiket a' tellyesedés. Kirekesztő jogjok van a' zivataroknak és szeleknek megszüntetésekre, 's a' betegségeknek 's más rosszaknak elűzhetősekre 's a' t.

A' Papoknak foglalatosságaik örökösödésiek 's kötelességek az Atyáknak gyermekeiket hivataljok' czeremóniájira 's foglalatosságaira megtanítai.

Mint majd minden Népeknél, kik még a' míveltség' gyermek korában élnek; úgy itt is egygyesítik a' Papok különös foglalatosságukkal az orvosokét. Mihelyt valaki veszedelmes beteg, a' Pap mindjárt elhivatik; ki a' beteget előbb el nem hagyja, míg az vagy meg nem gyógyult, vagy el nem temettetett. Orvosszerrei szokás szerint Atuához bocsátott imádságokban, a' babonás teteknek különféle nemeiben, 's kiváltképen a' Tapu rendszabásai' szoros megtartásokban állanak.

Azonban néha azt rendelik a' betegnek, hogy az evéstől egészen tartóztassa meg magát, melly bizonyos esetekben jóltévőleg munkálkodik ugyan; de más esetekben maga is elegendő a' beteg' megölésére. Az időszakos hideglelések e' tartományokban gyakoriak, 's a' belföldieknek sem okaikról sem hatásokról nincsen megfogások; csupán valamely belső tűz pusztításainak tartják őket. Ennek megoltása végett, a' beteget az esztendő' akármelley része mostóhaságának is kiteszik; hideg vizet itatnak vele, melly baját csak hamar neveli.

Az orvosoknak felelni kell azért, mi a' betegen történik. Ha a' beteg a' törzsöknek első sorsosa, 's a' halálhoz közel van, a' felelet' terhe' ez által igen nagygyá lesz. Illy esetben a' Consilium' vagy Orvostanács' tiszte, az orvos' bánásmódját megvizsgáini. Itt a' betegség' legcsekélyebb környüállásain is általmennek, 's ha ugy találják, hogy az orvos vagy tudatlanságból, vagy vigyázatlanságból Tapunak törvényjeire nem ügyelt; kemény büntetésnek van kitéve. Ez esetben feje vesztésének veszedelmében vagyon, mellyel hibájáért büntették, 's a' megholt lelkének feláldoztatik, hogy a' megholt' végvonaglásai fájdalmát enyhítse.

A' mi az orvosi mesterséghez tartozik, Rongoának neveztetik; 's innét az orvosok Tangatarongoóknak neveztetnek. Értik a' seborvosi munkálatokat 's a' hajító-dárdák' hegyeit; ha azok a' húsba hatottak, okosan ki tudják húzni. E' végett mély bémetszéseket tesznek éles csigahéjjakkal.

A' Seelandiaknak sokkal világosabb megfogásaik vagynak a' lélek' halhatatlanságáról 's jöendő életéről, mint mívelődési állapotjoktól lehetne várni. A' lélek vagy szellem, mellyet Waiduának neveznek; az állati vagy anyag hüvelytől, mellyből a' test áll, tökéletesen különbözik. A' meghalás' szempillantatjában elválnak ez eddig szorossan egymással öszveköttött állórészek erőszakos széltszakadás által. A' Waidua még három napig lebeg a' halál után a' test körül, erre elindul egyenesen arra a' képzelt utra, melly Ika-Na-Mawi szigetének egyik végétől fogva a' másikig elterjed, 's Reinga (búcsuvétel) sziklájánál, e' népek' valóságos Thenarenájánál végződik.

Ekkor Atua a' Waiduanak (Rangui) legtisztább részét az Égnek legmagassabb vidékjeire, vagy a' dicsőség' tartózkodása helyére viszi; míg a' tisztátalan rész

(Po-nūi vagy Pokino), setétségbe taszítatik. Többire nem kell hinni, hogy ez emberek e' szókkal: tiszta és tisztátalan, a' bűnöknek vagy becsületes magaviseletnek, vagy az erénynek és gonoszságnak megfogását vagy értelmét kötnék össze. Előttek ez erkölcsi különzések űres hangok; ők csak a' becsületet és becstelenséget, a' dicsőséget és gyalázatot esmériik.

Tökéletesen meg vagynak győződve a' felől, hogy midőn ellenségjeknek testét megeszik, nem csak anyagos álló részét rombolják össze; hanem ezen felül ez ellenség' Waiduáját is, lelkek' szellemek' rokonává teszik. Ez atyafiságosodás által ön Waiduájok, a' dicsőségnek és becsületnek új lépcsőjére jut, 's minél több jeles sorsu ellenségeket emésztett meg valamelly néptörzsök fő, annál szerencsésebb 's irigylésre méltóbb lesz győzedelmes Waiduája a' másik világon.

Többire csak igen határozatlan megfogásuk van a' boldogságról, mellyben, a' jövő életben fognak élni. Ugy látszik, hogy e' boldogságot vendégségökben, mellyeknél halak és batátok (neve egy keleti és nyugoti Indiai növénynek; mellynek vastag csomós gyökerei vagynak, solanum taberosum esculentum,) fognak feladatni; 's harczokban, mellyekben a' választott lelkek mindig győzedelmesek fognak lenni, helyheztetik.

A' megholtaknak Waiduáik az élőkkel társalkodhatnak. Ezt gyenge árnyékok', napsugárok, és erős lehelletek' formájában 's a' t. teszik. A' megjelenések gyakoriak és semmi által sem lehetne e' belföldieket arról meggyőzni, hogy e' csak képzelődéseknek csalfa játékja. Innét van, hogy ez emberek közel a' sirokhoz

Azt hiszik, hogy a' lélek' helye a' balszemben van 's hogy e' szem a' Firmamentnek különös csillagzatja által ábrázoltatik. Innét lelkeknek vagy Waiduájoknak az Égnek egy csillagja helytartója, 's ezért vagynak a' sok játsziképzetek e' csillag és a' Waidua közt, melly ennek képét viseli. A' csillag a' szerint nyeri vagy veszti fényességét, mint a' néptörzsökfő szerencsésbb vagy szerencsétlenebb 's Waiduája e' módosításoknak van alája vettelve.. Mások úgy vélik, hogy e' csillag csak annak a' néptörzsökfőnek halála után jelenik meg, kit képezett.

Hogy ellenségjek' Waiduáját annál inkább megront-hassák, a' törsökfők félelmes vetekedő társok balszemét a' leverésnek szempillantjában kiszakasztják és elnyelik. Mások megelégesznek azzal is, ha ellenségjeknek gö-zölgő vérét iszszák 's meggyőződnek a' felől, hogy annak Waiduája ez által megszűnik dühösködni, 's e' tett által a' győzővel egygyé lesz 's-többé ennek nem árthat.

A' Tabu vagy jobban Tapu, Újseelandban csudálatos és a' polynesiái emberfaj minden népének, a' nagy szigetektől fogva, mellyek minket foglalatoskódtatnak, a' Havai szigetekig a' Meridiánhoz hajló Zona' folytatában; mellynek lakosai mindnyájan egy közönséges eredetű nyelven beszélnek, tulajdon babonás hitek. A' Tapu által kétségen kívül kezdetben, vagy egy önkényes szükölködésnek kiszabása által; melly a' megbántás' nagyságával vagy az Isten' képzelt haragjával egyarányos; ennek haragja megengesztelésére 's tetszése' megnyerésére czéloztak.

A' Seelandi vakabban alája van vetve a' Tapu babonás hitének, mint minden más lakosai Polynesiának; a' nélkül pedig, hogy az erkölcsi okfőnek, mellyen ez épült, képzetét megtartotta volna. Az Újseelandi csak azt hiszi: hogy Tapu Atuának kedves, 's ez elég neki.

Ezen felül a' felől van meggyőződve, hogy mihelyt valamely tárgy, legyen az akár élő, akár holt anyagos, Tapuval érintetik; ez által az Istenségnek eszközetlenül hatalmába jut, 's ennél fogva annak azután minden méltatlan illetteése tilalmas. Ki illy tárgyra vétkeesen veti kezét, felingerli Atua' haragját, ki haraggal bünteti meg; nem csak ezt pedig, hanem azt vagy azokat is, kik azt Tapuval érintették, vagy kiknek kedvökért ezzel érintetett, vagy Tapu tétetett rája.

A' Papnak csak egy szava, álma vagy történet szerintes gyanításra is elhitetheti a' belföldivel, hogy rája Istene haragszik 's mindjárt Taput tetet házára, földeire, teknyőcsónakjára 's a' t. az az: megfosztja magát e' tárgyokkal éléstől; tekintetbe sem véve a' nyomorúságot és szorultságot, mellyet e' megfosztás hoz.

Néha a' Tapu közönséges 's mindenekre kiterjedő. Ekkor senki sem közelíthet a' tapuált tárgyakhoz a' nélkül, hogy a' legkeményebb büntetéseket is egyszer'smind magára nem várhatná. Más esetekben a' Tapu csak egy-egy érdeke, 's csak egy vagy több kijelölt személyeket illető. Annál ünnepesebb 's annál többektől tartatik becsben, minél fontosbb a' személy, ki tette. A' köz embernek, ki minden néptörzsökfők' Tapujának alája van vetve; csupán arra van hatalma, hogy magára vethet taput De a' fősorsu, sorsa szerint mind azokat Tapuja alá vetheti, kik eszközetlenül hatalma alatt vannak. Végre az egész törzsök vakon becsben tartja a' Feje által tett Taput.

Innét könnyű előre látni, mint tudják a' Fők iga-zaik' bátorságosítására 's akarattjok' becsben tartására nézve e' rendtartást használni. A' Tapu egy neme a' Vetonak határtalan kiterjedésben, mellynek ereje erős religiói előítélet által meg van szenteltetve. A' tetteges törvények' hijánossága mellett nincs a' Főknek más

kezességek, mint a' Tapu. Ha tehát valamely Fő attól fél, hogy törzsöke a' sertvéseknek, halaknak, tengeri csigáknak 's más egyébeknek alattvalóji részokról előre nem látott 's kora elélések miatt, szükségét fog szenvedni, Taput tesz e' különöző tárgyakra mind addig, míg szükségesnek tartja. Ha házától, földjeitől, alkalmatlan szomszédokat el akar távoztatni; tapuálja házát 's földjeit. Ha valamely Europai és birtokában vasmacska álló hajóval maga akar csak kereskedni, a' részes Tapu mind azokat eltávoztatja ettől, kikkel e' jövedelmes kereskedést megfosztani nem akarja. Ha a' kapitánnyal nincs megelégedve 's magában feltette a' frisitések' minden nemének elzárását, egy közönséges Tapu törzsöke minden embereinek megtiltja e' hajóhoz menetetl.

Tudva van, hogy a' Fők és Arikik egymással mindig egygyetértének, hogy a' Tapu egészen sérthetetlenül fenn maradjon. Ezen felül a' Fők magok szoktak Arikik lenni, vagy legalább az Arikik a' Főkkel vérrokonság, vagy szövetség által szorossan öszve vannak kapcsoltatva. Egészen természetes érdekjek van tehát egymásnak segítségére.

A' Tapu csak esetes és ideig tartó. Bizonyos kimondott szók, bizonyos formalitások mindjárt munkába hozzák; valamint erejét is megszüntethetik 's tartósságának véget vehetnek.

Veteknek tartatik azon a' helyen tüzet rakni, hol élelemszerek vagynak lerakva. A' Főnek nem szabad annál a' tűznél melegedni, mellynél csakélyebb rangu ember melegszik. Még tüzet sem szabad neki más tűztől vinni a' magáé megrakására 's a' t. attól tartván, hogy ez által Atua haragra gyuladhatna.

Az édes Batatok' és Kumarák' ültetések valóságos Tapu alá vagynak vetve, 's az ezekhez közelítés növéseknek egy bizonyos idejéig minden embernek szorossan

meg van tiltva. Emberek vagynak őrizésekre, és az Idegeneknek tőlek eltávoztatásokra állítva. E' becses gyökereknek ültetések és takarítások mindig nagy ceremónia által kísértetik.

Valamelly kedves személynek elutazásával Tapura kárhoztatják magokat, hogy annak részére az Istenségnek védelmét megnyerhessék. Tapuval pecsétlik meg a' Seelandiak azt a' vásárlást, mellyet megmásítani nem lehet. Ha valamelly tárgyat választottak, mellyet mindjárt ki nem fizethetnek, fonalat kötnek rája 's e' mellett a' Tapu szót mondják ki. Bizonyos, hogy ezután elviszik, mihelyt árát ki tudják fizetni. Így játsza a' Tapu a' főszerepet az Újseelandiak' életében; vezeti, meghatározza és módosítja cselekedeteiknek nagyobb részét.

A' boszorkányságokat, mellyeket Makutunak neveznek, 's mellyek e' szerencsétlen Szigetbeliek' aggodalmaiknak és nyugtalanúságaiknak kimeríthetetlen források, erősen hiszik; mert ezeknek tulajdonítják betegségeiket 's halálos eseteiket, mellyek köztek történnék. Bizonyos Atuához alkalmazott imádságok, bizonyos különös módra kimondott szavak, kiváltképen bizonyos testrángatódzások azok az eszközök, mellyek által e' boszorkányságokat végre hajtják. Ez új bizonyosság arra; hogy az emberek mindenütt jobban hasonlítanak egymáshoz, mint az ember gondolná.

Az álmoknak, különösen a' Papokéinak igen nagy befolyások van e' vadaknak elszántságokra. Történt, hogy összebeszélés által régen éreltetett szándékok álom által hirtelen somuivé lettek, 's e' miatt a' harezosak olly időben indultak ismét haza felé; midőn magokat azal a' reménységgel táplálták, hogy ellenségeiket kiirtathadják 's azok' holt testeit megehetik. Az álom' utasi-

tásai ellen cselekvés eszközetlen megbántása volna Atuának, ki azt küldé.

Újseelandban, az az igen különös szokás uralkodik: hogy a' szomszédok valamely törzsfőnek halálával öszvesereglenek 's egygyesülnek annak javai' pusztítására. Ekkor mindenik elviszi a' mi kezébe kerül. Ha valamely törzsfőnek feje meghal, az egész törzsfők eszében tartja a' szomszéd férjfiaknak pusztításokat, 's erre nézve közönséges békételenség és vigasztalhatatlanság uralkodik tagjai között. Ha ebben az esetben nem elég hatalmas 's nincsenek elég fegyverviselői kik védelmezhetik, a' Főnek halála az egész népnek vesztét maga után húzza.

Ha valamely törzsfők Főjét, ellenségei' hatalmába látja esni 's megtudja hogy azok testét megették, ez a' legnagyobb szerencsétlenség, a' mi csak rajta eshetik. Ezek nem elégsznek meg e' bosszualló tettel, hanem ezen felül a' meggyőzött Főnek fejét is elteszik győzedelem jelül; minekutánna tulajdon módjok szerint kikészítették, melly után egy bizonytalan ideig, ha vigyázat van rája és nedvesség nem éri, el lehet tartani. Ilyen fejek ez országban Moko-Mokaí nevet viselnek; e' két szóktul Moko, (tétovirozott fő) és Mokaí, (szegény, rossz.) E' szerint ez egygyesített két szó az a' megvetést fejezik ki, mellybe a' kevéssel az előtt kijelelt fejek estek; mert e' vadak soha sem fárasztják magokat tétoviroztatlan fejek' kikészítésében.

Ha valamely törzsfők megtudja, hogy az ellenség Vezérének fejét kikészítette 's eltette, ez rája nézve vigasztalás szerencsétlenségében. Ha reménylheti, hogy szerencsésen harezolhat ellensége ellen, addig nem nyugszik, míg azt fegyverrel e' drága ragadománynak visszaadására nem kényszeríti, vagy különben ajándékok

vagy hasznos feltételek által igyekeznek azt arra venni, hogy ebben néki eleget tegyen.

Igy lesznek a' Moko-Mokaik, békességi és engesztelődési zálogok, ellenséges és vesztességeken elkeseredett törzsökök között. Hosszú erőlkedések 's véres harczok után lehetett látni, hogy a' sokáig egymással vetélkedett népek, néha e' drága maradványoknak kicserélésekkel czivakodásaikat megszüntették, 's jövődöre egygyességeket megerősítették.

Ha ilyen Fej, azoknak kikhez tartozott mint rokon, vissza adatik; szintugy szomorkodnak 's szintolylan tiszteletet mutatnak eránta, mintha a' tulajdonos személy csak akkor holt volna meg, 's mintha egész testét bírnák.

Ha a' harczolás közben valamelyik felekezet ellenségeinek, ezeknek Főjinek fejeit egyszerre eleibek tartja, ez annak jele: hogy az a' felekezet békességet ohajt 's kész olly feltételek alatt, mellyeket néki tesznek, az ellenségeskedésnek végét szakasztani. Ha e' fejeknek látásával az ellenség örömköltásra fakad, ez által azt jelenti, hogy ő is kívánja a' békességet, melly mind a' két részről mindjárt a' szokott czeremoniával ki is kiáltatik. Ha hallgat az ellenség, ez annak jele, hogy szerencsését, bár akármilyen következzék is rája, fegyverrel próbálja kivívni 's a' harcz folytatattatik.

Semmi által sem tudja az Újseelandi tiszteletét és függését jobban kimutatni, mint a' köszöntés által; mellyet Schonguinak nevez. Mint minden utazók, úgy én is kezdetben azt gondoltam, hogy ez a' csudálatos köszöntés az orrnak illetését foglalja csak magában; de Kendał Úr megmagyarázta, hogy az orrilletés csak mellékes dolog benne, 's hogy a' fő dolog lassu lehelésben 's a' két személyek lélekzetének öszvekeveredésében áll. Lélekzetek némünémüképen észrevehető jelképe Waiduajoknak.

Egy ideig e' vadak egymást vizsgálni szokják; az érzést, mellyel egymás eránt viseltetnek, megesmérni akarni látszanak, 's néha még beszélnek is némelly hi-jábanvalóságokrul, minekelótte a' Schonguira térnek. E' cselekedetet mindig komolysággal 's buzgósággal vizsik véghez, melly a' véle esméretlen idegennek nevetségesnek látszik; de annak, ki e' köszöntésnek czélját esmeri, ünnepeisséggel bir.

Ha azok az atyafiak és barátok, kik sokáig távol voltak, köszöntetnek így, ekkor e' köszöntés mindig fohászkodások és üvöltések által kisértetik; a' mi annál tovább tart, minél hajlandóbbak a' két személyek egymáshoz. Ez embereknek nincsen képzetek az Europaiaknak szokásban lévő csókjokról; úgy látszik, hogy e' szeretkezés még különözö nemű személyeknél is esméretlen.

Legfőbb megbántása valamelly személynek az által történik, ha neve valamelly tárgynak, állatnak, gyümölcsnek 's a' t. adatik. Ez esetben, ha ereje van a' megbántatott személynek, soha sem mulasztja el a' tárgyaknak elrontások és pusztítások által, mellyek megszenségtelenített nevéen neveztetnek, magáért boszszút állani.

Kiss Jó'sef.

3.

Töredékek Richter' Hesperusából.

Az Angol, Francz, Olasz, emberek; a' Németek polgárok, ezek megérdemlik az életet, amazok élük; 's a' Hollandok, a' Németeknek olcsóbb kiadása csupa nyomtatópapíron, réz nélkül.

Alatt a' völgyekben, csak a' bőr, de fenn a' míveltség' tetőjén a' szív szúrattatik által, 's a' falusi órának mutatója csak éhség' és verejték' óráji körül halad; de a' brillántokkal megakart másodminutum' mutatója pusztá, által-sírt, csüggedező, véres minutumok körül repül.

A' sebek, mellyek felfedethetnek, nem mélyek; a' fájdalom, mellyet az emberbarát' szem megtalálhat 's puha kéz enyhithet, csak kicsiny, — de az a' szomorúság, mellyet a' barátnak sem szabad látni, mert meg nem szüntetheti; — e' szomorúság, melly néha a' boldogított szembe csepp' alakjában hirtelen felhág; mellyet az elfordított ábrázat megsemmisít, elfedve nehezebben 's nehezebben csügg a' szíven, 's végre elszakasztja azt, 's véle a' gyógyító föld alá esik le.

Az ember, mint a' föld, nyugotról keletnek megy; de úgy tetszik néki, hogy azzal keletről nyugotnak, az életből a' sírba megy.

A' főbb 's nemesebb rejtve van az emberben 's nem használ a' munkás világnak (mint a' legmagasbb hegyeken sem tenyésznek a' növe-

vények), 's a' szép gondolatok' lánczából csak néhány szemek fejtődhetnek ki cselekedetekben.

Cél nélküles munkásságunk, kapkodásunk levegő után, ugy látszik főbb lényeknek, mint a' haldokló ragaszkodása takarójához.

A' földön nem üt felségesbb 's boldogabb óra mint az, mellyben az ember felkél, emelve az erénytől, ellágyulva a' szeretettől 's minden veszélyeket megvet 's barátjának megmutatja milyen szíve. A' homályos vonás a' második világban csak virágtájék, napok világítanak elől, repülő Egek tavaszi szellőkkel vonulnak előnkbe, csak üres sírokkal repül a' föld a' nap körül: mert holtjai tőle távol állanak világosbb napokon.

Más időkor fog jönni, mellyben világosság lesz 's mellyben az ember felséges álmaiból felébred 's álmait — ismét feltalálja, mert egyebet semmit sem veszte, mint aluvását.

Szeressétek egymást igazán, forrón szorítsátok egymáshoz a' szegény verő mulandó szíveket, minekelőtte ezeket az idő' szárnya öszvetőri, 's hevüljeteek egymásért az élet' rövid minutumjában, 's váltsátok könnyeiteket 's csókjaitokat, minekelőtte a' szemek és ajkak a' sírban megfagynak.

Ha az embernek nincs többé mit szeretni, szeretete sírját öleli ált 's a' fájdalom lesz kedvese.

Bocsássátok meg egymásnak a' panasznak rövid örültségét, mert az embernek minden gyengéi között ez legártatlanabb; midőn ő, a' helyett, hogy vándormadár' módjára a' télen felül-emelkednék 's melegebb éghajlat alá repülne, más madarak' példájára e' tél előtt leroskad, 's tompán merevedik meg hideg bánatjában.

A' halál' hosszú álma sebhelyeinket béhegeszti, 's az élet' rövid álma sebeinket. — Az aluvás felerésze az időnek, melly minket gyógyít.

Nyomorult föld, mellyet három vagy négy nagy, vagy bátor emberek megjobbíthatnak és megrengethetnek! Te valóságos Játékszín vagy; az előtérben néhány harczoló színészek és vászony-sátorok vagynak, az utótérben rajzolt katonák és sátorok pezsegnek!

Az ember, szenvedéseit az emberiségének tartja, mint a' méhek, ha ismét a' nap süt, hajlékjok csepegését esőnek vélik 's nem repülnek ki.

Az emberen elő és hátul, mint a' könyveken, két üres, fejr könyvkötő levelek vannak — gyermekség és öregkor.

Végy egy kevés jeget — egy kevés szívet — egy kevés elmésséget — egy kevés papirost — egy kevés időt — egy kevés tömjényt — töltsd össze, és öntsd két főszemélyekbe; így készen lesz számodra a' valóságos, jó francia fontenelli szerelem.

Jó polgári szerelemhez végy: két ifjú nagy szíveket — mosd le tisztán keresztvízben vagy német Románok' nyomtató-festékjében — tölcs rája forró vért 's könnyeket — tedd tűzhez vagy teleholdhoz és hagyd felforni — keverd meg szorgalmatosan törrel, vedd ki 's czipfrázd fel, mint a' rákokat nefelejtsel vagy más mezei virágokkal 's add fel melegen; 's készen van az izes polgári szívkása.

A' természet vas, mindig ugyan az, 's alkotmányjában a' bölcsesség meg nem homályosíthatatik; az emberi Nem szabad, 's minden szempillantásban majd szabályos, majd szabályatlan alakot ölt. Minden természeti rendetlenség csak hüvelye a' rendnek, 's minden felhős tavasz csak hüvelye a' vidámabb őszenek.

Kiss József.

AZ
Á L Ö L T Ö Z E T.

J á t é k 1 F e l v o n á s b a n.

Francziából La Grange után

fördítette

N. A. KISS SÁMUEL.

SZEMÉLYEK:

- Valér, *Klárika' szeretője.*
Klárika, *Luczília' barátnéja.*
Luczília, *Valér' húga.*
Eliza, *Klárika' szobaleánya.*
Arlekin, *Valér' inasa.*

Az előadás falun, Klárika' házában van.

ELSŐ JELENÉS.

Valér, Luczília.

Luczília.

Nem, édes bátyám, nincs annak semmi haszna, ha még tovább unszólnál is engem e' helyen; vissza mehetsz falunkról a' városba; megvallom, így házamnál nem örömet látlak.

Valér. Nem, édes húgom, mondd ki, hogy velem a' tudvalévő dologban megegyyezni nem tudsz. Fontos ügy von engem hozzád, azért nem is határozhatom el magamat arra, hogy itt hagyjalak.

Luczília. Ez annyi mint kevés becsületet tudni! Meg kell annak lenni; 's te nékem nyugtalanságot szerelnél, ha nálam késni fognál.

Valér. Nékem pedig halált okoznál a' fájdalom miatt. Tégy méltóvá szómnak csak egy perczigleni meghallgatására.

Luczília. Halljam tehát, mi mondani valód van? Melly ok vezete ma téged hozzám?

Valér. A' szerelem hozott engem ide.

Luczília. Minden vonásidból illyes valamit kelle gyanítanom. 'S mióta vagy szerelmes?

Valér. Eggy év óta lángolok és sohajtok, a' nélkül, hogy módot lelhettem volna e' felől tudósítani azt, ki hevetet okozá.

Luczília. Ki parancsolta, hogy illy unalmas némaságban légy? Tudod, hogy a' szerelem egy kis bátorságot kíván, és hogy a' nagy félelemnek nincs akkor helye, midőn egy fiatal szép lyány mellett vagy.

Valér. Használám az alkalmat arra, hogy magamat világosan kinyilatkoztassam, ha velem őt a' sors összehozta volna, de ma kívánnám e' czéломat elérni; 's ezen édes reménytől van az én szerelmem körülsugározva. Az, ki szívemet megbájolá, még talán soha nem látott engem, annál kevésbbé vagyok előtte ismerős.

Luczília. Lehet e valaki olly lángoló szerelem-érettől elfoglalva, midőn egy lyányt egyszer kétszer a' sétálóhelyen, vagy a' császári palota körül sétálni látott? Véleményem szerint ezek olly bohóságok, mellyeket megbocsátani nem tudnék. Ha valamelly kellemes szémeélyt, kinek fris elméje 's vidám érzete van, minden nap látunk, jól tudom, hogy az a' szívet kísértetbe hozhatja; a' gyakori együttlét a' tartós barátságunk elpeeséltése, egy olly tiszteletre méltó tárggyal, kiben a' magakedveltetés a' szépséggel van párosulva.

Valér. Édes hugom, ebben te csalatkozol. A' józan szerelem soha nem néz apróságokat, és az igen mesterkéltsz szerelem csak unalmat szokott szólni.

Luczília. Kit szeretsz tehát?

Valér. Klárikát.

Luczília. Klárikát?.....

Valér. Igen is, ő az a' tárgy, melly engem megbájola; 's úgy látszik, ma már minden dolog kedvez nékem, miolta bátor levék magamat egészen kinyilatkoztatni. Tudom, hogy Klárika itt van; a' legédesebb barátság kedves kötéllal csatolja őt veled össze, 's úgy hiszem, várhatom tőled azt, hogy eszközlésed által ő most ide jönne.

Luczília. Bátyám, mit hallok? Mennyi bút okoz néked a' szerelem! Sokkal jobban tennél, ha róla egészen lemondanál.

Valér. Mit mondasz? 'S miért akarsz nékem olly kemény törvényt szabni?

Luczília. Azért, mert én czéled² elérésében eszköz nem lehetek. Nem mintha tüzedet kárhoztatnám; mert Klárikát szépnek, gazdagnak, nemes tulajdonúnak ismerem; ő remek a maga nemében, és boldog lészesz, ha szíve a tiédde fog megegyezni. Hanem én ismerem az ő érzetét, távol kíván ő a szeretők² sohajtásitól lenni. Olly idegen ő azoktól, hogy elvonja magát előlük; minden tavaszon eljő ide hozzám, 's itt tölti azt, azért tudom, miként elhatározá magában azt, hogy feltétele mellett még sokáig meg fog állani.

Valér. Istenek! minő rettenetes balsors ez!

Luczília. Ez a te lángszerelmedre nézve gyászos előjel.

Valér. Még van egy kis szikrája reményemnek, csak azt eszközöld ki, hogy véle szólhassak.

Luczília. Ez is haszontalan lenne, mivel ő minden ember² társaságától irtózik, bár ki legyen is az.

Valér. De, az illendőség² sérelme nélkül, nálad megláthatom őt; és szólhatok egy pillantatig véle.

Luczília. Ez azt okozná, hogy Klárika velem is zavarba jönne.

Valér. De úgy vélem, itt e² szobában testvér bátyád² jelenlétén nem fogna fennakadni.

Luczília. Ne hidd azt! A² férjem maga is ki van e helyből zárva, ki megígérte, hogy nem is fog ide bejönni, míg Klárika itt van; és nyugalomban hagyja kóstonunk ama² gyönyört, mellyet Klárika maga választott; különösen a² kiktől ő idegen, kívánja magát egészen elvonni.

Valér. Még is tudok én egy módot a² dolog² kivitelére. Kétség kívül tudva van Klárika előtt, hogy a² klastromban egy hűgunk van.

Luczília. Beszéltünk is már sokszor ő felőle, 's Klárika várja is rövid idő múlva annak látogatását.

Valér. Már érzem újjá születni reményemet! Mint-hogy ó a' hűgomat várja, ennek öltözetében meg fogok itt jelenhetni. Van bizodalمام, hogy kedvemért véghez viszed ezt; 's ezen úton talán győztes lesz szívem az ő keménységén.

Luczília. Újság' kedvéért nem bánom ha e' kis fortélyt elköveted.

Valér. Ez bizonyos hasznomra lesz nékem. Úgy van, ezen áruhában nem adok néki semmi gyanúra okot, 's azonnal meg fog engem hallgatni. Az öltözet szabadságot nyújt nékem arra, hogy néki mindent bátran megmondhassak. Most szobádba megyek, és legott elkészülök a' szerint, a' mint megmondám; te ne tégy semmit, csak hagyj rám mindent.

Luczília. Itt mind azt megszerezheted, a' mi czélodra nézve megkívántatik. Siess! Klárika jönni talál. Mintha már hallanám is őt; élébe megyek. (*Valér el.*)

MÁSODIK JELENÉS.

Luczília, Klárika.

Luczília. Ah! Klárika, jó napot!

Klárika. Jó napot, édes Lucziliám! Mivel mulaszkunk ma magunkat? Csendes helyen is kell a' kedvtöltést változtatni.

Luczília. Mingyárt fog valaki társaságunkba jönni, ki talán megfelel kívánatidnak.

Klárika. Kérlek, ments ki engem.....

Luczília. Ne rémülj meg, Klárika, kérlek! Iyánytestvérem kíván ide jönni, ki a' klastromban van.

Klárika. Az e? óh miként meg vagyok vidúlvá! óh, melly szívesen fogom őt áltölelni!

Luczília. Lángol is ő a' veled való megismerkedésért.

Klárika. Oszszad meg velem minél előbb azt a' szerencsét; ne késleld várakozásomat; én levele készítem magamat egy dicső szépség' látására, ha ő is olyan mint te.

Luczília. Ah, minő tetsző vagy! Én ezt a' hízelkedő complimentet úgy veszem mint kell. Ne véld, hogy egy ragyogó szépséget fogsz látni, vagy valamelly kecses báju csábítót. Magaviselete vidám; mosolyg, tánczol vagy énekel; egy édes, józan, tréfás és derült szívet fogsz ő benne lelni, melly téged megvarázsol. Eleven és bátor, beszédében, mozdulásában; mindig nyugalom és megelégedés lakik vele, 's dicsekedés nélkül el lehet mondani, hogy ő a' társaságnak díszére tud lenni.

Klárika. Szívem el van e' rajzolatától bájolva.

Luczília. Szólok szépségéről is. Ő a' bátyámnak élő mása, természetére, magatartására, menésére 's szavára nézve. Többszer azt vélém már, hogy benne bátyámat látom, mivel olyan a' képe, 's olyanok vonásai, mint azéi. Gyakran jókedvéből magára veszi bátyám' öltözetét; ilyenkor bámulásra méltó másolatja ő annak, úgy, hogy illy megegyező hasonlatosságot nem láta soha senki. Meg fogod tapasztalni, Klárika, hogy magad is bátyámat veled látni, csak egyszer jőjj öszve véle.

Klárika. Ah, minő mulatságot fog ő nekünk szerezni!

Luczília. Engem bíztat a' remény, Klárika, hogy ő néked meg fog tetszeni.

Klárika. Kérek, látogassuk meg őt mingyárt; legnagyobb kívánatom az, hogy neki tökéletes barátságot esküvén, az övét is birásomba juttassam.

Luczília. Kívánatod időhaladék nélkül czélra fog érni; reménylem, épen most öltözik toilettjénél, addig is menjünk egy kis időre a' kertbe sétálni. *(Elmennek.)*

HARMADIK JELENÉS.

Arlekin, Elíza *(bejönnek.)*

Arlekin. Hah! bizonymondom ez igen szép leend; az Uram külsőleg egy furcsa álöltözetet vőn magára. Jól lehet szerelmes ő, de korántsem fonák eszű. Megmondom néki valamelly módon, hogy Klárika nem meszsze van.

Elíza. Szívemből ohajtom azt, 's akarnám, hogy a' dolog már véget is ért volna.

Arlekin. Hagyján, jól tudja az én uram, melly szükséges legyen ügyének egy kis haladást engedni. Tudni fogja ő a' jó sikerű módot, Klárika' megnyerésére. Csak akarnunk kell, győzelmünk már bizonyos. Az uram is megnyerendi Klárika' szívét, valamint én a' tiedet.

Elíza. Azt gondolod e, hogy szívemben az első helyet te foglalod el?

Arlekin. Óh, szépség! szólj, tudnék e arról csak kételkedni is. Vagyok olly bizodalommal.

Elíza. Szűnjél azzal hízelkedni magadnak.

Arlekin. Lassan, lassan; értsük meg egymást, Elíza; mióta te ama' szép Klárika kisaszszonynál szolgálsz, 's én ama' bizonyos Milord' inasa vagyok, mindig hízelkedel nékem.

Elíza. Én azt nem tagadom; egy kis hajlandóságom van irántad, és szívemen azt az erőszakot teszem, hogy kisaszszonyomhoz mindenben hasonló gondolkozásu legyek. Mindennap ezernyi különféle szeretőket látok, minden sorsból, minden kárzatból; Financzia-kormányzót, Milordot — Grófot, kik az ő kellemeit imádják. Én is egészen ő hozzá tartom magamat.

Arlekin. Te nem rosszszúl keresed önhasznodat.

Eliza. Nem is tagadok el semmit is, és megvallók előtted pirulat nélkül mindent. Míg kisaszszonyom Milordnak vagy az ifju Robinnak édes szavait hallgatá, multság végett én is elfogadám Champagne' vagy pedig Arlekin' hódolását.

Arlekin. Im', az is egy kis ledérség!

Eliza. Jól kell vigyáznod, mingyárt meglátod következesit a' tréfából eredett szerelemnek.

Arlekin. Tehát nem szereted már többé Arlekin't?

Eliza. Nem.

Arlekin. Te csak tréfálsz, fel mernék fogadni!

Eliza. Hej! Én egy nékem hódoló derek okos személyé leszek, kinek szíve üres a' szerelemtől; neki semmi gondja, semmi hiánya nincs; 's valamint kisaszszonyom nem szereti a' nyugtalanságot és örök epedést utánozni, nékem sem szokásom az.

Arlekin. Igaz, hogy nálunk illy nyugtalanságra 's epedezésre van példa. Uraim mindig a' dühösségig szerelmesek, 's az ő szerelmök viszen engemet is arra; hanem siker nélkül sohajtozni kedvetlen dolog.

Eliza. Kisaszszonyom' szeszélye ma változást szenvedhet. Ha urad hozzá elmenvén, annak könnyelműségét elhárítaná, ez a' dolog könnyen arra fogna engemet bírhatni, hogy hívségedet megjutalmazzam. Én mindenben kisaszszonyom' törvényét kívánom követni, tükörül veszem őt magamnak. Ha Klárika hódolni fog imádójának, én is bizonytalansággal viszonzója leszek-hajlandóságodnak; ha meglágyul is, ha kegyetlen lesz is, mindenben utánozni akarom őt.

Arlekin. Ki az ördög veré ennek agyába azt, hogy a' szeretésben valakit utánozzon?

Eliza. Ez csak tulajdon elhatározásom.

Arlekin. Ez ugyan bizony új szokás! De én ebből te rád nézve magamra legkissebb kötelezést sem vállá-

lok; és ha uram elvégre meg fogná lágyítani Klárika szívét, a' mi hogy bizonynal megtörtend, jót állok, — csak ő néki leszek adós azért, hogy szíved öszveolvadhata szívemmel.

Eliza. Mit akarsz, édes gyermekem? én már többet nem tehetek.

Arlekin. Menjünk, én alávetem magamat kívánatidnak. Az én kedves uram, mint reménylem, ma nálatok lesz, Boldogságom kezeidben van, és hajlandóságod legédesebbé teheti minden sorsok közt az enyímet.

Eliza. Elhagylak, mennem kell.

Arlekin. Ugyan; a' szobaajtót hallom nyílni, menjünk 's keressünk valamelly foglalatosságot.

NEGVEDIK JELENÉS.

Klárika, Luczília, Valér (*leányöltözetben.*)

Klárika (Valérhez) Óh! melly nyugtalanul vártam, hogy láthassalak.

Valér. Melly nagy gyönyört okoz nékem ez a' nap, illy régohajtott megismerkedés által!

Klárika. Szívem' olvadozása miatt nem is tudom érzetimet kimondani.

Valér. Hízlelhetem e magamnak azon édes reménnyel, hogy baráti hajlandóságodat megnyerendem?

Klári. Mit mondasz? 'S miért mutatsz olly kétségget, melly engemet olly igen megbánt?

Valér. (megölelve Klárikát) Vedd barátságom' édes bizonyosságát!

Klárika (Valért átkarolva) Vedd azt részemről te is most, midőn néked hűséget ajánlok.

Luczília (félre) Ez valóban igen jól megyen.

Klárka. Sokáig örülhetünk e, kedves, itt maradásodnak? És a' klastrom, mellyből jövel, nem von e téged viszsza?

Valér. Már nem gyönyörködöm abban, és ide veendem lakásomat, hol te is lakol.

Klárka. Óh! minő tetsző vagy! Illy tiszteletadásra nem is tudom mit válaszoljak.

Valér. Te még többet mondasz, pedig a' barátság nem kíván annyi tiszteletgő szavakat. Ne tedd azt, én a' tartaléktalanságot szeretem.

Luczília. Társaságnak díszet ád az.

Valér. De nem nagy meggondolatlanság e szüntelen a' hízelgő tiszteletadásról aggodni?

Luczília. Még is csak szokás ez már Franciaországban.

Valér. Én azt részemről egészen száműzöm: én szabadon kívánok élni. Hogy a' szokás ezt helyben hagyja vagy helyteleníti; saját érzetimet az épen nem fogja változtatni. Hiszem azt tökéletesen, hogy mi megegyezünk; én az ellenkezést és erőszakot utálok, és nehezen tűröm, midőn elkerülhetlenül látom magamat kényszerítve lenni valamelly viszsza dologra, melly miatt egész valóm megváltozik. Van e ennél nagyobb rabság?

Luczília. Részemről én is ugy érzek, 's miután a' tiszteletgés' szokását elhagyjuk, azzal — ugy hiszem — nyerni fogok. Isten veletek! néhány' pillanatig maradjatok itt nálam nélkül. *(Elmegy.)*

ÖTÖDIK JELENÉS.

Klárka, Valér.

Valér. Valljon, szép Klárka, soha sincsenek é unalmas pillanatid e' csendes helyen? 'S a' magánynak

van e oly kelleme nálad, melly miatt a' várost is könnyen elfelejtheted?

Klárika. Semmi nem egyez meg jobban érzetimmal, mint a' falusi magány. A' falun éldelt ártatlan örömek mindig nagyobb örömet adnak szívemnek, mint a' város minden fényivel és ragyogványival, mellyek azt körül-fogják.

Valér. Én is hasonlóan érzek; a' város sok hízelgőket nyújt ugyan, de azoktól óvakodni kell.

Klárika. Én ott mindig komordad vagyok.

Valér. Te ott is nagyobb kedvességet találsz mint mások; 's bizonyossá tesznek a' felől, hogy e' pillanatban is több imádóidnak adsz ott a' sohajtásra okot, kik távolléted miatt panaszra kelnek.

Klárika. Ah, Édesem! kérlek, ne beszélj nékem a' szeretőkrül; ez a' név maga is megbánt és kínoz engem. Nincs az én szívem szerelemre alkotva; mindig gyűlöltem a' szeretők' sohajtozásikat és epedésiket, 's nem félek semmitől úgy, mint az ő csalárdságoktul. Bizonyossá tesznek arról, hogy én soha nem fogok szeretni.

Valér. Sohasem? 'S minden kivétel nélkül?

Klárika. Mit? tehát még ezt a' bolondságot is ten-ném e?

Valér. De ugyan kérlek, honnét van e' balitéleted a' szerelem' ügyében?

Klárika. Ez attól az ellenérzettől van, mellyet a' szívemben mindennap tapasztalok a' mai szeretők ellen, kiknek bennem halálos ellenét látod. Ha ők szeretnek, bizonyos jelei ezek: némelleyek csupa hiúságból, viszont mások haszonlesésből szoktak szeretni. Hűség, állhatat és őszinteség ritkán lakik együtt azokkal; minden oldalról a' sok vétket látom bennök. Egyik bizodalmatlan, másik vakmerő, irigy, szeles, fellobbanó; ennek semmi becsületézés nincs szívében, de annál jobban te-

le van durvasággal, vagy igen is nagy érdemet képzél magának; megfoszt ama' szabadságotól, hogy nélküle csak egy pillanatig is maradhatnál; és ha iránta olly bohó kedvezéssel lesz, hogy véle becsülettel bánsz, mit magam is megkülönböztetve kívánnék tenni; ő már azt véli, hogy szívedet önkénye szerint hajthatja mindenre, 's ezzel ezerszer fog kérkedni is, minden kímélés és okosság nélkül. Nékem ugyan ez a' szomorú tapasztalásom nem vala még soha, 's miattok szívem egész bátorságban van; de tökéletes ismerettel bírok hibáikról; nem látok egyebet nálok mint kicsapongásokat, rendtelenségeket, nagyon kevés jóerkölcsöt, igen sok vétket; könnyelmű gyermekek ők, kiknek szerelme mindig csak az önkényen alapítatik, és mindig ujságok után ered.

Valér. Én e' rajzolatban szigorú ítéletet látok; de nem minnyájokban egy karakter van.

Klárka. Oh! valóban kevés van a' nélkül.

Valér. Ohajtom e' balhiedelmet megorvosolni, 's veled az ellenkezőt tapasztaltatni.

Klárka. Igen nagy dologgal kívánod magadat terhelni, mellyet bajosan fogsz teljesíthetni; mi hasznod leend abból?

Valér. Szánakoznom kell rajtad, hogy illy homályban vagy; ez a' te kellemidre nézve nagy méltatlanság, mert ha minden tökéletességgel akarsz bírni, le kell e' balitéletről mondanod; én bizonyos vagyok abban, hogy céloamat el fogom érni, mielőtt a' nap nyugalma'ra menne, annyira hiszem magamat képesnek arra, hogy néked világos észképet adjak mind a' szeretőkről, mind a' szerelemről.

Klárka. Mit? Azt kívánod e tudtomra adni, hogy szerelemben csupa gyönyört lel az ember, és hogy vannak ma hív szeretők?

Valér. Oh! ki tudná magát a' szerelemtől megtartóztatni?

Klárka. Legalább engemet aligha el tudna foglalni szerelem; mert előttem vak, erőszakos, hamis, részrehajló 's békétlen az; leggyakrabban szeretnek józanész' hijával, hirtelen hat az a' szívbe, 's rendszerint úgy látjuk, hogy magában is el szok enyészni; 's így a' szerelem valóban visszavonás és szerelemföltés' tárgya; sokszor látjuk, miként változik egész bódulásra, meghidegül és elalszik magától is; ha igen lángoló — bódít, ha igen gyenge — csak unalmat okoz.

Valér. Mind itt vannak ellenvetésid? Ah! mingyárt meg fogod vallani, hogy nékem van igazam; látom, még te sohasem szerettél, hanera halld meg a' mit erre nézve mondok, mit a' tapasztalás leginkább hitelesít. Ugy látom, valamit szerelem ellen mondál, mind hibás állítvány; hanem tekintsünk ama' gyönyörérlvedésre, melyet annak körében ízlel az érezni tudó, 's akkor látni fogod az ellenkezőt.

Klárka. Kihallgatlak; és csendesen maradok.

Valér. Van e édesb gyönyör, mint két, egymás iránt tiszta bizodalommal viseltető, 's rokon lángu szívnek nyájas szerelme? Oh! mennyi kellemet találnak ők abban? Ezáltal nemesül a' szív, 's egyetlen ohajtása leend, hogy szeretett tárgya előtt magát kedvessé tegye. Két egymásért lángoló szíveket ugyanazon egy kívánság ihlet; kölcsönös lángézelmiokről egymást híven tudósítják; illy kellemes szóváltástól idegen lenni nem tudván, mindig új szerelemvallomásokban lehet gyönyörködni. Lehet e nagyobb boldogságtól körülvételt gondolni? Távollévő kedvesét imádjá az ember, 's e' láng nevelkedik az együttlét' pillanatiban; hozzá szokunk a' szem' nyelvéhez is, melly kitolmácsolja mind azt, mit egyik vagy másik ohajt, 's ezerszer jobban kijelenti azt, mint a'

szó; a' mit akarunk, másik is fogja akarni, a' nélkül, hogy az által a' kettő közül valamellyik megsértetnék; csupán azon különbséggel, hogy férfiban ez kötelesség, leányban pedig — tetszéség.

Klárika. Ez valóban bámulandó!

Valér. Drága szempillantatot szerez nekünk a' minket hevítő tárgy; egyetlen szó, egy sohaj, egy kegyes tekintet, annyi örömet támaszt a' szívben, hogy téged nagyon könnyen meggyőzendene, 's azt mondatná veled: vajha csak egyszer is lehetett volna mind ezt tapasztalnom!

Klárika. Megvallom tudatlanságomat.

Valér. Óh! ez valóban nem tulajdon hibád; tán még nem is adatek szívednek alkalom a' szerethetésre: egy pillanat megadhatja néked azt; 's noha én leány vagyok, bizonyossá teszek a' felől, hogy én magam is képes vagyok veled megismertetni állítványim' valódiságát.

Klárika. Ha olly balitélettel nem volnék, elhatároznám magamat arra, hogy azt tőled megtanuljam; mert én úgy látom, csak bizonyos tapasztalás hozhat részemre vagy részedre igaz ítéletet; de még itt semmi valót nem látok, mi belénk a' természet nagy erejű rokonérzetet alkotta, 's úgy vélem, mi sokáig nem fogjuk tudni, igazam van e, vagy nincs.

Valér. Még utólján egy próbát kívánok tenni, 's felfogadnék, hogy ha én szerető ifju' személyét játszandom, utánozván egyszer'smind annak nyájas szavait is, egy perczenetig sem vonandod el magadat a' szerelemtől.

Klárika. Te nagyon el akarsz engem hitetni, 's valóban együgyűnek állítasz lenni, azt vélván, hogy egy szeretőnek csupa beszéde 's hamissága bizonyosan elámíthatna. Olly gyengének képzelsz e, hogy midőn egy ismerős leány játsza előttem egy szeretőnek szerepét, olly

rögtöni változást tennének szavai szívemben? Légy bizonyos a' felől, hogy több meggondolással bírok.

Valér. Szükség azt bizonyítva látnod. Kivánsz e mondásimról tapasztalás után meggyőződni, 's engedelmet adni arra, hogy néked férfi ruhában mutassam meg magamat, melly nékem nagyon illik?

Klárika. Luczília lobbantá fel bennem azon vágyat, hogy téged férfiruhában lássalak; nem bánom tehát, ha teljesítéd azt; de hogyan nevezzelek akkor?

Valér. Bátyám' nevét fogom addig viselni; tán tudod is, hogy Valér a' neve. Ruháit is könnyen kezemre tudom ejteni.

Klárika. Még előbb egy kissé elfordulok innét. Kérlek, menj tehát sietve, hogy álöltözetben készülten visszajöhess.

Valér. Ime, Eliza jó, most itt hagylak, de viszont mingyárt itt leszek. *(Elmegy.)*

HATODIK JELENÉS.

Klárika, Eliza.

Klárika. No mit akarsz?

Eliza. Azt jövkö megtudni, parancsol e ön valamit.

Klárika. Nem; nincs most szükségem jelenlétedre; maradhatsz békével.

Eliza. Nékem úgy rémlik, mintha bizonyos vidámságot látnék ön' arczvonásin.

Klárika. Egy pillanat múlva Luczília' leánytestvérét fogjuk mint férfit látni; 's ez nékem jó mulatságot ígér.

Eliza. Ah! melly szép lészén az. Meglássá, mennyit fog azon nevetni.

Klárka. Ó egy szerelmes ifju' szerepében kíván velem enyelgni, ki lángol a' szerelemtől, 's azt akarja nékem megmutatni, hogy nincs szebb a' szerelem' szavainál.

Eliza. Igen jól érti ő ezt a' tréfát, 's könnyen meg lehet hogy önben is fellobbantja a' szerelem' tüzét; mert sok szövevényes utai vannak a' szerelemnek, melly előbb utóbb meglánczol minket sok kellemeivel. Ön még nem érzi lángjait; hanem a' mi múlt, még meg lehet.

Klárka. Most elmegyek Luczíliahoz, 's ott várom be leánytestvérét; azonban én nagyon kétes vagyok abban, hogy e' tapasztalás engem hibás véleményem felől tudna meggyőzni. (*Elmegy.*)

HETEDIK JELENÉS.

Eliza (maga.)

Klárka szeretni fog; már tudom bizonyosan. Szíve már is félig meg van hódolva, 's hiszem, hogy a' szerelem majd egészen is meggyőzendi. Miut tapasztalásból tudom, ez hamar meg van, mihelyt úgy kezdi dolgát a' férfi, mint kell. Már most a' mi bizonytalan szerelmünk is ezélja felé jár; és ha Klárka Valért, Arlekin' urát, szeretni fogja, én Arlekinnek kedves lévén, velünk is ugyan arra megyen ki a' dolog..... Hanem jönni látom őt!

NYOLCZADIK JELENÉS.

Eliza, Arlekin.

Arlekin. No, Eliza, már minden meg van? 'S végre csakugyan megnyeré Valér kisaszszonyod' szívét? Boldoggá lett ő már?

Eliza. Épen nem.

Arlekin. Mit! Még sem? ezt én nagyon csudálom.

Eliza. Én azt semmit sem csudálom. Klárikával lassu lépésekkel kellett volna cél felé haladni; ő annyi erényt tulajdonít magának, a' mennyi kellemet.

Arlekin. Még is fog ő hajolni. Kinek szíve még soha sem ismere szerelmet, attól legkönnyebb azt megnyerni, mert nem tudja, miként rejtse ama' lángot, melyet érez. Ki magát szerelemtől elvonni látszik, egyenesen beszél, 's hamar elárulja; ki pedig valakitől szerettetni kíván, jobban tudja magát színleni.

Eliza. Te megfordítva beszéled a' dolgot. Mikor a' szerettetni vágyó mentegeti magát, nem más az, mint külső magatartóztatás, melly által tetsziséget még inkább akarja imádója előtt nevelni; de midőn a' szerelemtől vonakodó, legforróbb vágyai' ellenére is könnyen tud venni minden szerelemvallomásokat, képes ő magát viszzatartani, 's ne hajol azokra soha.

Arlekin. Halljad, Eliza, e' beszéd most egy észrevételre nyújt nékem okot. Én szeretlek téged, a' nélkül hogy jól ismernélek. Mi előtt tehát a' dolog' velejére mennénk, add tudtomra minden tartózkodás nélkül, milly gondolkozással vagy.

Eliza. Néked igazán megvallván, különböző az én gondolkozásom. Ha egy buta ifju nálam kijelentvén szándékát, a' helyett, hogy engem mulattatna, inkább terhemre van, elvonom magamat szerelmétől a' legnagyobb mértékben. Mikor egy bohó ifjat látok, ki maga felől sokat tart, 's megtagadja tőlem az igaz tiszteletet, akkor büszkeséget mutatok, 's így lassankint annyira meghódítom, hogy kénytelen lesz engem a' bódultságig szeretni. Ha azonban egy józaneszű ifjat találok, ki tiszta 's egész hevéből jelenti ki nálam őszinte szerelmét, iránta nem vagyok olly kegyetlen, hanem ro-

kon láng von engem is hozzá. Ne hidd soha, hogy könnyű lenne szívemet megnyerni; hajlékony indulat kell az én elmém' változásához: ma igen egyenlő vagyok, holnap már különböző; majd szomorú, majd vidám; néha kellemes és társalkodó, néha boszszús és csudálatos. Szívem 's elmém változó mint az idő; ki engem egy pillanatban megelégedővé tesz, másokban már nincs kedvemben; 's valamit akarok, mind abban meg kell egyezni.

Arlekin. Te aszszonynemhez tartozván, engedelmességet kívánhatsz is.

Eliza. Jól van: ezeket tehát már most csak jegyezzük meg. Mond - el te is gondolatodat, de minden színlés nélkül. 'S ha mindketten megelégszünk egymás' szívrajzával, többet ne szóljunk erről.

Arlekin. Rajtam jót is, rosszat is, leggonoszabbat is láthatni; mihelyt szerelmes vagyok. Én azt kívánom, hogy hű lángom viszonzottassék. Ha olly fejérszemélyt látok, kiben annyi erő van, hogy tüzetet meg tudja vetni; ő zavart okoz agyvelőmben, 's legott együtt látok benne minden hibákat. Ha enyeltésimmet kihallgatja, hibái mind csupa erényre változnak előttem. Úgy van, ha lángérezetim ellen nem harczol, az ő gyáva magaviseletét úgy tiszteltem, mint egy herczegnét; akkor külöнкödésit változásnak, bolondságit pallérozottságnak nevezem. Azután bizonyos idő mulva kívánom, hogy ő is olly engedelmes légyen hozzám, mint én valék hozzá azon első nap óta. Végre, mikor szerelmem kezdődik, magamat egészen az ő hatalma alá vetem; hanem utóbb tenni fogom mind azt, valami nékem tetszend, 's az ő

Eliza. Itt? minő gondolat?

Arlekin. Igen is, tánczolni fogunk, mondom. Az én uram mindig előre látó. Parancsára hegedűket és tánczosokat rendelék ide.

Eliza. Minő szép előre gondoskodás!

Arlekin. Úgy vélem, Eliza, te kedveled a' tánczot?

Eliza. Ez az én legnagyobb örömem. Hanem itt körülünk mintha járkálna valaki, menjünk....

Arlekin. Én is megyek már most a' szomszéd borházba, cselédinkkel ott szólok, hogy sietve jőjjenek haza. *(Elmennek.)*

KILENCZEDIK JELENÉS.

Klárika, Valér *(férfi ruhában.)*

Klárika. Ah! milly különösnek látszol e' ruhában! Hanem mit jelent az, hogy úgy lángolsz?

Valér. Én valóban mindig ilyen vagyok.

Klárika. Kellemed és kecses indulatod megbűjöl engemet, 's minden hízélgés nélkül mondvá; nekem úgy rémlik, hogy e' ruhaváltoztatás téged még ezerszer kellemesbbé tesz.

Valér. Részemről nagyon örvendek azon, hogy azal megelegszel.

Klárika. Valóban igen jól illik az neked. Hanem kezdjünk tehát valami szerelmes enyelgést; vágyódom azt látni.

Valér. Én nem bánom; kívánatod enyimmel meg-ezvez.

Klárika. Ugyan mit fogsz még mondhatni? Azt e, hogy szeretsz?

Valér. Nem; hanem hogy imádlak.

Klárika. 'S én azt épen nem hiszem; minden szeretni vágyónak ez a' hangja; 's ezen szóval szoknak ók a' legelső alkalommal fellépni.

Valér. Mit? nem adsz nékem hitelt?

Klárika. Nem; 's az illy nyilatkozást kevésre tudom becsülni.

Valér. Ezt úgy nézed, mint valamelly tréfát; a' mit most teszek. Hanem képzeld engem egy olly ifjúnak, ki csupán a' te szépségednek hódol, 's a' ki csak azért jó hozzád, hogy néked érzékeny hódolatit bemutassa. Nézz egy pillanatig szemeimre, ezek a' szívnek legigazabb tükrei. E' lánghévben, e' sohajtásban nem látod e azt az örömet, hogy ma egy édes rabságban szenvedek? Ennek bizonyos tanúja szerelmem. 'S midőn e' szerelem saját szemeid' munkája, lehetne ez tükéletesb?

Klárika. Hogy igazat mondjak, nékem e' beszéd nagyon tetszik.

Valér. Még inkább tetszend az néked majd, ha tükéletesen fogod érzeni azt, hogy szavaim csak azon tiszta lángot jelentik nyájasan ki, melly engem emészt.

Klárika. Melly hódítólag tudod ezt magyarázgatni! 's melly igen szépen elcsigázod!

Valér. Én a' természet' szavait beszélem: hajh! midőn valami megsebz, hamar megsejdtíjük azt; této-vázás nélkül tesz az ember mindent, képmutatás és fondorlat nélkül; 's a' valódi hajlandóság mindig megkülönbözteti magát a' hamis ösztöntül. Én téged a' leányok közt elsőnek tartlak, mindenek megvalljak, hogy szívem most érted gyuladoz. Ah! szép Klárika, meg tudnál e engem vetni, a' nélkül, hogy szerelmemen a' legnagyobb igazságtalanságot követnéd el?

Klárika. Honnét ered az, hogy e' beszéd által szívem annyira ingerelve van? Úgy illik ez néked, hogy mindig örömet hallanám.

Valér. Megtevéem annak kezdetét, a' mit czéломra nézve kívántam; és minthogy szerelem vallomásom tetszik Klárikának, ő mingyárt könyörölni fog keservemen.

Klárika. Lehetne é nagyobb bájjal beszélni, 's karaktert jobban festeni? Te nagyon tetszel nékem, nagyon igen is, nem tagadhatom; 's tökéletesen hiszem, hogy ha Valér volnál, nehezen tudnám szerelmemet tőled megtagadni.

Valér. (túzesen) Reményilem, Klárika, hajolni fogsz egy legigazabb szeretőnek lángjaihoz.

Klárika. Én azoktól lánczolja maradok, 's szívem már érez bizonyos elragadtatást, minőt éltemben soha nem érzett. Látom, miként el vagyok lágyulva, 's azt sem tudom: miért, — azt sem: hogyan.

Valér. Óh! milly kedvező előjel rám nézve!

Klárika. Igen is: valóban szükség, hogy a' természet ne vessem meg. Ha csakugyan az volnál, kinek szerepét játszod, bizonyos lenne diadalmad. De tedd le már ezt az öltözetet, már igen is sokáig tart e' tréfa.

Valér. Félbehagyjam?.... De miért? Micsoda kifogást tudsz rajtam lelteni?

Klárika. Körüled teljes nyugtom van, 's úgy vélem. nines is mitől tartanom.

Valér. Nines, nines, — igazad van; tőled nem kívánok egyebet, mint hajlandóságodat. Hidd el, szép Klárika, te ma csupán magad uralkodol szívemen, 's irántad teljes tisztelettel vagyok, mellyet valódi erényed szült, 's a' melly soha nem hajland el tőled; melly meggyőző téged alhatatosságom felől, melly néked ezt a' hűséget esküszí, mellyet ritkának vélél férfiban, 's mellyről ma néked bizonyosságot merek adni; úgy hogy a' fe-

lól csak egy pillanatnyi kétségéd is megbántana engem. Óh! ha szívedet mind ezekről meg tudom győzni, felül mulná reményemet boldogságom; akár irgalombul, akár ismeretségből fogna az történni. Hagyjad éreznem e' malasztot; ez kissebb jutalom valóban, mint a' minőre egy legtisztább szerelem méltó,

Klárika. Kérlek, hagyd el.....

Valér. Milly kemény szózat ez!

Klárika. Ha úgy tetszik, fordítsd másra beszéidet; ennyi gyuladozás' látása miatt szívemet bánulás tölti el, 's egy szenvedélyesen lángoló ifjunak személyét nagyon jól játszod velem.

Valér. Óh! valóban az is vagyok én. Soha senkiben nem lángola tökéletesb szerelem; fogadd el most ennek bizonyosságát. Szívem' heve már nagy idő óta a' legszigorúbb sorsot állotta ki, nem tudván vagy nem merészelve magát kitörni. De midőn végre olly szerencsés levék, hogy itt veled öszvejutottam, alkalmam leve téged a' felől méggyőzőnöm, miként gerjedez szítem gyönyörű szemeid előtt; hagyd megvallanom: Klárika, hogy szeretlek. Mióta megláttalak, legfőbb boldogságom valál; 's ah! tudnale azért engem magad is kárhóztatni? Téged az ég azért alkota, hogy szerettedél.

Klárika. Óh egek! lehet é, hogy egy szerető annyi bájjal tudná magát kijelenteni? 'S van e mód illy szende vallomásra érzéketlenül maradni?

Valér (Klárika' térleikhez borúlca.) Tehát érezd azt, szép Klárika; különben a' legemésztőbb fájdalmat okozandod nékem.

Klárika. Látom valóban arczaidat könnyekkel ázni. Már ideje, hogy e' játék véget érjen, ugy is igen sok ez egy napra. Szívemben e' dolog némi következéseket vonhat maga után. Igen sokat mondál a' szerelemről, 's én valóban mind nagyon érzem azt.

TIZEDIK JELENÉS.

Kláríka, Luczília, Valér; Elíza.

Luczília. Ez már fontos! Bátyámat Kláríka' térdei-
nél látom leborúltan!

Kláríka. Bátyád? Mít hallok! Istenek! Mit? Le-
hetséges e, hogy így volnék elárulva?

Luczília. Mit is mondék? Miként megtudá csin-
szemeimet a' hasonlatosság! Azt hívém, édes Kláríkám,
hogy Valér fedezi fel előtted szerelmi titkát, megakar-
ván téged lángszerelme felől győzni.

Valér. Hajolj, Kláríka, páratlan szerelmemhez;
bocsásd meg ezt az elmés kigondolást. Ime, mit nem
bátorkodik az ember tenni, ha valakit szeret! Mond-
ki vagy rettentő, vagy kegyes ítéletedet! Ha tüze-
met utálsz, magam fogom azért megbüntetni magamat; az
által, hogy szép szemeid elől eltávozom.

Kláríka. Nem tudom mit tegyek! Soha nem valék
nagyobb zavarban; kívánnék bosszszankodni, de jól ér-
zem, hogy nem tudok.

Luczília. Ha barátságomat némileg tudod becsülni,
nyujts vigasztaló szót bátyámnak.

Elíza. Ha meg kell vallanom, aszszonyságod ked-
ves az én kisaszszonyomnak.

Valér. Szólj Kláríka, mit reménylhetek?

Kláríka. No már győztes vagy, Valér! jól látod
azt szívem' nyugtalanságán. Ha engem úgy szeretsz,
mint ohajtom: szívemet néked adandom.

Valér. Óh! milly idvvel teljes rám nézve ez a' ki-
nyilatkozás!

TIZENEGGYEDIK JELENÉS.

Kláríka, Luczília, Valér, Elíza, Arlekin.

Arlekin. Uram, a' hangászat készen van, csak parancsodat várják a' bemehetésre.

Valér. Jöjj: menjünk, szép Kláríka, vigadjunk egy kissé, míg bennünket Hymen öszvefonand, hogy így haladjon el ez a' dicső nap. (*Kláríka, Luczília, Valér, elmennek.*)

TIZENKETTÓDIK JELENÉS.

Arlekin, Elíza.

Arlekin. Már most áltkarolhatlak, édes Elizám; nem félvén, hogy azzal megbántanálak.

Elíza. Eddig bizony meg is únhattad volna már. De menjünk most az örömiünnepeben részt venni, mert alig várom hogy tánczoljak. (*Karöltve kifelé suhannak.*)

(A' kárpit azomban lefordúl.)

Jegyzetek.

K' Játék az eredetiben, minthogy régi, rímelt sorokban van írva; 's miért szeretének 's szeretnek a' Francziák még ma is mindent rímelni, tudják az ezen nyelvet ismerők. Másutt erről bővebben szólandok. Illy Játékot szinte rímekben fordítani, egy felől háladatlan munka lenne, más felől szükségtelen is. Eredeti czíme „*Le Déguisement*”; magyarul *ál-öltözetnek* írni legjobbnak vélem. Kihagyam végén, a' troubadour világban illy Játékokhoz adatni szokott — egy vezérett *Décortissement* cím alatti dalokat is, mellyek az eléadott Játékuak resultátumait zengik el. — Több évek előtt nyelvygyakorlásul fordítám e' Játékot, mellyet ha másért nem is, Valér' szerepe miatt örömmel olvashatnak fiataliak. — Az eredeti munka már nincs birtokomban.

4.

T Ö B B F É L É K .

Legfőbb megbizonyítása a' Nap' veszteg-
állításának.

Felette gyarló és töredékeny okok azok, mi-
képen már más alkalmatossággal mondam, mel-
lek az előtt támogatták a' Nap' vesztegállását; de
ha még valaki az állítottam tanúkkal sem ér-
né be; fog mostan hallani olyat, melly után min-
den kétsége eloszlik örökre.

A' Nap tehát, csalhatatlanul áll az érzékeny-
ségre nézve: az a' mozgás melly a' Napénak lát-
szik, tagadhatatlanul bujdosóé lévén, és homá-
lyos testé; és így nem a' Napé, hanem csalhá-
tatlanul a' mi földünké. Igen is, valósággal olyan
csillag' ösvénye a' Napnak esztendei tetsző útja,
melly a' bujdosóknak vagyon számában, sorban
járván az, minden szem' láttára, a' tizenkét
égi jeleknek mindenikét: úgy de azon utat csak
a' bujdosóknak követik testeik világosan, és
kétségen kívül, csak azok mondom, és még az
üstökösök sem soha; nem hogy a' tetemes saját
fényvel bírók követnének, vagy csak látszaná-
nak is követni valami a'féle törvényeket. Az
az út tehát, mellyet a' Nap esztendő' elforgása

alatt látszik megjárni, minden legkisebb kétségen kívül bujdosóé; tehát homályos testé, a millyen minden bujdosó; és így a' földé, és nem a' Napé. Ezen okom' megczáfolását igen óhajtanám hallani. A' világosság kútfejének mindennapi álmenetelét elő sem hozom, arra már toldozhatatlan feleletet adtam; és világ tudtára lévő dolog a' magyarázatja. Hogy pedig a' vesztegálló Nap haladni tetszik, az tökéletesen hűz azon jelenéshez; midőn a' paripán vágató, és az evező dereglye előtt, szaladásra veszik a' dolgot a' tornyos városok, a' bérczek, és a' felhuzalkodott pagony' zöldellő sátorai.

K É R D É S ?

Vallyon lehetne é valaha megfogyatkozott, és tökéletesen is megfogyatkozott holdat látni, ha azon másod rendű csillagzat csekélyebb, még pedig sokkal csekélyebb gyorsasággal lenne felkészülve annál, mellyel a' mi földünket forgatja valamely örökre megfoghatatlan erő? És vallyon merülne é be, akkor az árnyékba, és nem az őt utólérő árnyék borítaná é el fényjét? Lehetne mondom, látni valami a'féle megfogyatkozott holdat? De vallyon lehetne é még is? És vallyon miképen történhetnék a' meg? Essék csak gondolkozóba felette valaki! De azon pillantatot vegye fel az elmélkedő, mellyben a' fogyatkozás kezdődik, és így a' holdat épen az árnyéknak leljük fel szélén; és vessen számot magával: mennyi idő kívántatnék annak az árnyékba való tökéletes bemerülésére? Az az: mennyi idő alatt haladna az annyit, a' mennyit saját általérője téssen? Nem különben,

hol volna már akkor az árnyék, melly úgy se-
bességére nézve, nagyon kifogna a holdon?
Épületes az a'féle emelkedés iszonyúképen. Süs-
sön ki már valahára a' Nap; oszolja el a'
homály!

HÍDPÓTOLÉK.

Olcsó, valóban igen jutalmas hídpótoléket
tanáltam: és minden, bár melly tágas Folyóra
is alkalmaztatható. Figyelmetessé szándékom
reá tenni azon nemes feltételű társaságot; melly
az erszényét megnyitni, és tagjainak némelly
részét terhes utazással is fárasztani nem kétel-
kedett; csak hogy a' hazát öszveköthesse; Pes-
tet Budával öszveolvaszsa, és országunkat te-
temes Fővárossal díszesítse, bölcsen.

Lészen, ah! abban semmi kétségem, akad
minden bizonnyal elég, a' ki megdöbben a' hal-
latlan javaslásra: de ha minden új tanálmánytól
aképen irtózott volna minden elme; úgy még
e' mai napig is makkot ropogatna a' nem ok-
talan állat is. Csak elmondom tehát:

Lekötött, mondom lekötött, és pedig leg-
alább középszerű szélnek elszakíthatatlan lán-
czokkal, és kötelekkel tellyes bátorságba hely-
heztetett levegő hajót tanácsolok tehát híd he-
lyébe: olyat tudniillik: melly valamelly moz-
dulhatatlan sziklához, vagy más a'féléhez le-
gycn kipányvázva; mellynek megkívántató ere-
jű láncaiz, vagy kötelei, épen olyan hossza-
ságra terjedjenek, a' millyen a' Folyó' szélessé-
ge; és a' mellyen az által kelők, marhájaik és

szekercik számára; elegendő tágasság találtas-
sék. Arról háromlánczot, vagy kötelet kíván-
nék lecsüngeneni látni: az egygyik a' lenne, melly
letartóztatná; a' többiek pedig azok volnának,
mellyekkel a' folyónak hol ez hol amaz oldalá-
ra vonnák által, a' szokásban lévő eszköz' segítsé-
gével a' már elegendő magosságig felszállott
valóságos repülő hídát. Szélvészben lebecsát-
kozván, pihenne; de a' ritka állongás volna — és
akkor a' szekér is csak utolsó szükségétől meg-
lepve szokott útban lenni. Olcsó is lévén a' szer:
több is lehetne a' Fővárosban.

Épen azonképen, ha talán nem hozna is
nagyon tetemes gyümölcsöt, de legalább igen
váratlan és ohajtott gyönyörűséggel vagyon ha-
talmamban megajándékozni a' szép kiáltások'
számos kedvellőit: tudniillik, az így lekötött,
és elegendő hosszúságu lánczú, vagy kötélű le-
vegő-hajón fel kell emelkedni a' mennyire bo-
csátja a' tartóztató szer: és akkor, ha elég hosz-
szú a' kötél, olyan kinézésekkel ajándékozza
meg az én tanácsom, a' legelcsukottabb völgyek,
és a' leggyalultabb lapály' polgárjait is, még pe-
dig izzadás, és veszedelem' híjján, a' millyenre
soha semmi Havas-nem emelné. Esnék gondol-
kozóba valaki, és kísértene meg! valóban ta-
pasztalná szavaim' igazságát. Nékem, kit elég
szép örökségemtől mostoha kezek megfosztot-
tak: nem engedi érszényem azon költéssel járó
munkába kapni. Nékem mostanában lehetetlen:
adok tehát a' mit adhatok, a' Nemzetnek egye-
dül: tanácsot.

Még egyszer ajánlom, meg kell kísérteni:
és azután, akár gáncsolni, akár csúfolódní; de
addig csak hallgatni kell, és elmélkedni.

A' dolog' szoros, igen szoros rokonsága miatt meg nem állhatom, hogy ne emlékeztessenem a' Hazát más hasonló, és már régen közlött tanulmányomra, mellynek munkába vételétől még eddig el tudtak mindig tiltani ön környülállásaim. Tudniillik, az épen így kötve maradó, és így tökéletesen bátorságos levegő hajóval meg lehetne látogatni a' leg' eltoltabb külföldet is. Egy szóval, én a' levegő hajó' annyira óhajtott kormányozását még pedig tökéletes kormányozását, már régen feltaláltam; és a' Nemzetnek tudtára, értésére adtam; de azon csekély haladás miatt, mellyet az ország a' természet- és mérési tudományokban tett, még eddig soha lábra nem kapott az a' mindenek felett gyümölcsös elmélkedés. Nincsen szorgalmatos Haza, mellyben fogamat nélkül maradtak volna az én ígéim; itt azonban elkapkodá azokat a' szél! Magam csak boszszantásokat és ártalmakat arattam a' világ változtató leleményből; de táplál a' reménység, nem lesz az mindig így.

Igen is, az így kötve maradt és bátorságos levegő hajóval, a' legroppantabb utat is meg lehet tenni és csúfot úzni a' szélből; csak a' megkívántató előkészületek vétessenek munkába elébb; tartónak kell néki. A' tartó pedig melly lekötve tartaná, és másfelé nem eresztené; azonban az elkészített út' hosszában fel és le, akadály nélkül bocsátaná a' levegő hajót, ilyen volna.

Az óhajtott ország-út' mentében, rakassék két kőgát, mellyeknek magossága valami egy ölnyi lehet; szélességök valami három, és közők ismét egy öl; azokra egymás felé véggel, kell fektetni mindenütt valami három öles gerendákat; úgy, hogy az egymás ellenében lévő fák' végei között, az üres köz, csak valami egy

lábnyi légyen. A' meglévén, azon gerendákat felül ismét meg kell rakni, terhelni kővel, vagy három ölnyre, hogy legalább semmi közepszerű szél azokat fel ne szakíthassa. Akkor erősí- tessenek meg a' levegő hajón megkivántató szá- mu, hosszasága, és erejű lánczok vagy köte- lek, mellyeknek mindenikéről, a' gerendák kö- zénél vastagabb, és eltörhetetlen vas-golyóbis lógjon lefelé. Mikor pedig már ennyire jött a' dolog, vonassanak be a' gerendák közébe azok a' levegő hajót lekötő, eltörhetetlen vas-golyóbi- sok, melegített levegővel repítessek fel, a' hogy szokott a' levegő hajó; és az akkor a' kimuta- tott út' mentében ugyan, már mikor merre szol- gál a' szél, fel is alá is bátran úszkálhat a' híg le- vegőben; de más felé csalhatatlanul nem viheti a' szél soha is, ha elegendő számu és erejű vas- golyóbisok csüngenek róla, és alkalmas lán- czokon. Ez világos dolog; nagyon vak az, a' ki rostán által nem lát. A' gőz' karja itt is úz- hetné szokott csudáit: állhatna elő tartó csupa vasból is; de nem több áldozatba kerülne é, fő- képen hegyes tartományban? mellyben az emel- kedettebb havasokat tanácsos lenne el is kerül- ni. Szalmát, levegő melegítésre, kalongyákban kellene tartani az út' mentében. Másfelé, igaz az, nem lehetne a' levegő hajó, csak a' merre út'at készítenének néki; de épen az a' jó benne, különben én átkot érdemlenék a' maradéktól; nyakába vehetvén akkor a' világot minden gyil- kos és zshivány. Ha vizet ér a' tartó: híd és gát kell néki, és már ott csak vasból lehet. Dű- hős szélvész támadván, mindenkor leszállana, való az: a' levegőbe utazó; de olyankor a' ten- geri hajót messze vissza veri a' zivatar; sőt százával és ezerével rongálja öszve a' gályákat

egyszerre. Nem is igen kívántatik reá a' mai jeles utakénál bővebb adakozás: a' követ maga is meghozhatja, csak bércezen kezdődjék, a' fakkal egygyütt; és igazítása mibe sem kerül, és ritkán fordul elő.

De mutatok példát is, mellyből kiki által láthatná, kit a' természet csak középszerű elmével szeretett is; a' találmány' igaz és munkába vétethető voltát. Szegezzél két egymás mellett fekvő gerendára két deszkát, három négy ölnyieket; úgy hogy valami egy ujjnyi köz maradjon a' két deszka között: már mostan, valami három négy ujjnyi általérőjű fagolyóbisba fúrjál lyukat, és abba vonjál valami elegendő erejű madzagot, melly valami görcsön végződjék: és húznád be a' deszkák közzé azon golyóbisos madzagot. Akkor vonogassad mindenfelé a' deszkák között azon madzagot egész erődből: és tapasztalni fogod, hogy kezéd ugyan a' szélrózsának minden erányzásai felé mehet; de a' golyóbis még is csak a' deszkák' menetelét fogja követni örökké. Ha ugyan elég erős maga is, madzaga is, és nem törik szakad. A' kinek ez a' példa sem elég, avval kár szóba is állani.

Lássál már saját szemeiddel is valahára, a' Nemzeteknek legdicsebbike! és czáfolnád meg azon vádat, hogy nem tudod becsülni javadnak legfőbb előmozdítóit.

Ormós József.

5.

Polykletus' utazása, vagy Római Levelek.

(Folytatás.)

*Negyvenedik Levél. — Polyklet Krantorhoz.**Márius' visszaszajövele. — Cnejus Octávius' halála. —*

Halálos csapás érte Rómát, sőt ért engemet is: Octávius nincs többé! ezen érdemes halandó találhatott olyan embereket, kik elég vadak voltak hóhérai lenni. Hogyan fesseem ezen utálatos történetnél fájdalمامat 's kétségbe esésemet? Óh, édes Atyám! én őt veled bátorkodtam öszve hasonlítani; rényei a' tiedet juttatták eszembe; rajta minden egy kedves képet rajzolt előmbe midőn őt elvesztettem, — úgy tetszik téged másodszor vesztettelek el; azon egyetlen - egy gyámomtul, melyet ezen idegen földön találtam, megfosztatván nem látok már itt egyebet, csak rémítő tárgyakat. Óh Róma! te gyűlölséges város, melly sorsot tartasz fenn ellenségeid' számára, ha legméltóbb polgáraid is feláldoztatnak dühösségednek! Óh csak vidd legnagyobb mértékre saját véred' szomjuzását, hadd tegyenek vétkes fiaid magokban egy megromlott Nemzetséget semmivé!

Cinna' elkergettetése után, Róma, egynéhány szempillantatig csendességben volt; csa-

lárd csendesség, hasonló ahoz, melyet a' vilámlás és menykőütés között tapasztalunk, de a' kebeléből kiűzött kegyetlen ellenség új nyomorúságokat készített számára. Akkor egy Római-sereg Campániában volt; Cinna régi méltóságának minden jeleivel hirtelen ennél terem. Láttására a' megrémült katonák hozzá tódulnak. Fellép a' katonai ítélő székre: „Pajtásim! így szólla megborzadás hangján,“ „én tőletek fényes méltóságot nyertem, 's a' Senátus azt elvette tőlem saját szerencsétlenségemről elfelejtkezvén; csak a' ti jussaitokat siratom; ezen szent jussokat, mellyek eleitőket a' dicsősségnek olly magas grádicsára emelték, 's mellyek ti bennektek elvesznek. Túrjátok el sorsotokat mint én az enyimet eltúróm. Én Római-Consul voltam, 's megszűntem az lenni; néktek volt hatalmatok, az elenyészett. Vallyon ki kíváná ezután voksaitokat keresni, ha megszűntetek a' méltóságok' osztogatóji lenni? vagyha mindenek kiket azokkal felruháztatok, egy a' tieteknél nagyobb hatalom által azoktól megfosztatnak? térjete vissza Rómába; boruljatok a' földre a' Senátus előtt; alázzátok meg magatokat uraitok előtt, 's mondjátok meg nékik, hogy Cinna szemeitek láttára önként letette a' hatalom' jeleit.“ Ezen szókra megszaggatja bársony ruháját, megszze elveti elefánt-csont pálczáját, 's parancsolja Lictorainak hogy távozzanak el tőle; azután felkél, 's ott hagyja Curulis' székét, 's ábrázatján képmutató könnyek omlanak le.

Ennek látására a' katonák megindulván 's elérzékenyedvén, esküsznek hogy ő mindenkor vezérök és Consuljok lesz. Viszsa hívják eloszlott Lictorait 's unszolják őt hogy menjen fel a' Curulis székre esküvésöiket elfogadni.

A' Tribunusok és Centuriók, kik egy szempillantatig bizonytalankodnak, az egész sereg örömkialtásaitól elragadtatnak, vagy inkább engednek titkos hajlandóságoknak; 's a' haragra gyuladott sokaság, melly mindenkor kész a' népet azon járom alá hajtani, mellynek sullyát maga érzi, egy hite szegett vezér alatt készül harczolni.

Ezen első szerencse csak hamar több szerencsés következeseket húz maga után. Cinna sebesen végig megy Itália tartományain; 's ezen hirtelen változás által, a' számkivetettnak utazása győzdelmi pompává lesz. Mindenütt felingerli a' népet azon szenvedéseknek, mellyeket érettek túrt emlegetése által; ezek felfegyverkeznek annak védelmére, ki magát megszabadítóknak nevezi. Végre követeket küld Máriusért; ezen híres szökevény sietve eljö; neve a' már különben is nagy felekezetet még nagyobbra neveli. Ezen két egyeránt engesztelhetetlen emberek, a' sok megaláztatás és szerencsétlenség által felboszontatván, egyesítik sorsokat 's egymásért kölcsönös boszszuállásra esküsznek.

Ezen hírre számtalan megrémült polgárok Rómába futnak, 's azon a' helyen keresik a' nyugalmat, hol a' fergeteg támadott. Feleségeiket, gyermekeiket 's kincseiknek nagy részét velek viszik. Míg a' város sok félénk emberekkel megtelik, azok kik azt védelmezhetnék, titkon a' pártütökhöz mennek, 's ezen csere által egy felől a' rend és békesség' barátjai egyesülnek, más felől azon nyugtalan merész és ragadozást kívánó emberek gyűlnek össze, kik az őket zabolában tartó törvényeket mindenkor gyűlölik, 's az országos változást, mellyet kétség-

be ejtő állapotjok reájok nézve szükségessé tett, buzgón előmozdítják.

Ez alatt a' Consulok minden rendeléseket megtesznek, mellyeket a' közbátorságra nézve szükségeseznek tartanak; a' várost védelmezés állapotjába helyeztetik, 's meghívják sürgetve az Itáliában lévő hadi vezéreket Róma' segítségére, de ezek nagy részént a' pártütők' ígéretei által meg vagynak vesztegetve; a' többiek azoknak fenyegetésctől megijedvén, csak lassan mozognak. Ezen veszedelmes környülmények között az tanácsoltatik Octáviusnak: hogy öltöztesse fegyverbe a' rabszolgákat, 's azokkal hadakoztasson a' közbátorság mellett. „Nem, így felelt álhatatossan, nem engedem soha, hogy a' törvények' megsértésével, a' rabszolgák polgári jussal ruháztassanak fel; holott a' törvények' kedvéért Máriust attól megfosztottuk.“

De ezen érdeemes Római, ki az előre látott fergeteget csendessen nézi, fija' sorsáról bús szívvel aggódik. Magához hivatja azt, mind a' ketten hozzá megyünk. „Lucius, az ellenség közelget,“ monda: „számok igen nagy, csak a' hamar jövő segedelem mentheti meg a' köztársaságot: meny által a' tengereken, siess, fuss, repülj Szillához, fessd le néki Róma' szerencsétlenségét, 's jőjj vissza atyádat és hazádat megszabadítani.“ — „Vailly on“ felkiálta fájdalmasan Lucius: „a' legnagyobb veszedelem' szempillantatjában kénszerítenél e engemet arra, hogy tégedet elhagyjalak! engedd meg hogy veled harcolhassak 's védelmezhessem azt az életet, melly a' magaménál drágább.“ — „Nem felele az öreg Római, a' te sietésed fog bennünket megmenteni. Meny, szállj szembe még nagyobb veszedelmekkel mint a' mellyek itten

még reád várnak; erre intlek mint atya, ezt parancsolom mint Consul.“ — Azonnal egy meghitt szolgát hivat; leírja annak a' bátorságosabbnak vélt utat, nyugalmat mutató ábrázattal megöleli fiát, 's maga siettetí annak elmenetelét. A' szerencsétlen ifju ezen csendes ábrázat által megcsalattatván 's azon gondolattól, hogy a' tengeren utazás veszéllyel tellyes, nagy és szép próbatétel lesz megszédítettén, attya' nyugalmát, melly az erős lelkűségnek legfőbb harcza volt ugy nézi, mint bátorságban lételemnek jelét; egynehány az elválás' szempillantatja által kipréselt könnyeket hullat, 's eltávozik az attyától, kit a' sors' végzése szerint soha sem kellett néki többé látni.

Bennem minden megfásult ezen történetnek látására. Gyötrelemmel tellyes tekintetem észre vétette Octáviussal, hogy indító okait által láttam. „Fiatál ember, monda csendes hangon: barátod most bátorságban van; hálát adhatsz érette az Istennek.“ — Óh felkiálték én, nem csak az ő sorsában vesz az én szívem részt; 's ezen szempillantásban az én fájdalmanak más tárgya van; a' miről te magad igen is meg vagy győződve. — „Igen is felele ő jól értelek, 's látom hogy te is megértettél engem. Az áldozat nem régtől fogva ki van választva; félelem nélkül látja a' feláldoztatás' közelgető napját, még szerencsésnek tartván magát, hogy vérenek egy részét megmenthette.“

Nem sokára az a' tudósítás érkezik, hogy négy hadi-seregek különböző részekről egyszerre jönnek Rómát bekeríteni; mellyeket Márius, Cinna, Carbo, és az ki rénnyeiről híres Sertorius vezérlenek, kit Máriushoz a' háláadattosságon kívül, a' Szilla eránt való gyűlölség is

erősen hozzá kapcsolt. Hijában hajlott két sereg, Metellus és Pompejus' vezérlése alatt a' törvényes hatalom' védelmezésére; ezen félnk, vagy elcsüggedett vezérek, nem tartóztatták vissza a' náloknál merészebb ellenséget.

Márius, a' maga felekezetének lelke, jó rendbe szedett hadi-sereggel közelgetett Róma' falaihoz, hogy ott elválasztó ütközetet próbáljon. Octávius még táborban volt, kevés katonáival a' köztársaság' utolsó reményével. Eleintén ugy látszott, mintha a' szerencse, melly az igazsággal olly ritkán jár egygyütt; most az igaz ügyel akarna tartani. A' Consul nyertes volt valamennyire; sőt az ellenséget is vissza verte a' Jániculus várából, mellyet annak a' hazárulás által adott. De csak hamar a' szűkölködés zugolódást okozott a' seregben, 's alkalmul szolgált a' pártütésre; katonáinak legnagyobb része általment Máriushoz, 's maga kéntelen volt vissza menni a' városba; a' dicsősségét csak ennek védelmezésére szoríttani. A' sokaság a' szenvedések' terhe alatt boszszonkodván, 's Márius kémei által még inkább felingereltetvén, a' neheztelésről zugolódásra, a' zugolodásról fenyegetésre ment által. Nem egyebet, hanem csak vagy pártütés által kiprédáltatást, vagy ostrommal megvétetést várhatott a' város, midőn végre a' Senátus magát arra határozta, hogy Cinnához követeket küldjön egyezést próbálni.

Első kívánsága a' volt, hogy hivatalába tétessék vissza. Merulát le kellett tenni; ezen derék polgár nem késedelmeskedett magát a' haza' javáért feláldozni a' nép' gyűlésében önként lemondott hivataláról. Minekutánna ezen nehézség megvolt győzve, a' Senátus esküvés-sel erősített ígéretet kívánt Cinnától, hogy a'

polgárok' életét meg fogja kímélni. Az ezen kívánságot kevélyen megtagadta, 's egy homályos feleletben jól észre vétette, de már későn, mit kelljen tőle várni. Már hadi-seregével, Lictorai-
val, 's Consulságának egész pompájában nyomult elő. Mellette volt Márius, kinek vad és komor szemei eléggé mutatták vér-szomjuzó szándékát. A' kapuhoz érvén ezen kegyetlen öreg egyszerre megállapodott, 's gunyolva azt mondotta: hogy egy szerencsétlen számkivetettnek nem szabad Rómába bémenni. Ezen utálatos képmutatásban még tovább ment, azt kívánta, hogy a' nép öszve gyűlvén, haladék nélkül törölje el az őt kárhoytató végzést. A' nép tolyongva és háborogva öszve gyűl, 's már sietséggel szedettetnek a' vokok; midőn Márius, hirtelen levetvén az álorcztát, azt a' jelt adja, melly eránt czimborássaival előre megegygyezett. Azonnal bézaratnak a' kapuk, 's a' katonák' eddig vissza tartóztatott dühösségöket szabadon bocsátván, mérgesen rohannak a' polgárokra. Kiki a' felekezete' boszszúlását egyesíti személyes ellenségei' boszszúlásával. A' harag, a' gyűlölség minden dühös indulatok; ugy látszik a' vezérekből az őket követő sokaságba általköltöznek, 's Róma nem egyéb, hanem csak vérrel és gyilkossággal bémocskolt tágas harc-piacz. Máriusnak és Cinnának csaknem minden ellenségei felkonczoltatnak; elmés kegyetlenségek az ő áldozatjaikat még a' legtitkossabb rejtek helyeken is fel tudja keresni. Octávius kevés hív barátitól körülvéve, a' Jániculusra vonta vissza magát; mindenek kéri, hogy fusson el míg ideje van; ő azon falak mellett akar elesni, mellyeket nem védelmezhetett, 's ugy kíván meghalni mint

Római Consul. Béül Curulis székébe; kezében tartván az uralkodás' pálcáját; Lictorai olyan rendben vagynak előtte, mint innepi czeremóniák' alkalmával lenni szoktak; 's midőn gyilkosai fegyvere miatt kimulni készül, még akkor is a' Senátus előlülőjének látszik lenni. Cinná' katonái akadály nélkül hozzá mennek; méltósággal tekint reájok. Megindulván szívök azon jelek' látására, mellyeket tisztelni szoktak, egy szempillantatig késedelmeskedtek; de boszszonkodván magokra hogy a' szánakozás indulatjának engedtek, reá rohannak 's keresztül szúrják őt a' Curulis székén, mellyet el sem hagyott. E' szerint Rómaiak vetették vétkes kezeiket a' legjelesebb érdemű halandóra, míg egy Cimbrus, egy vad ember, Máriust megkímélte volt.

Egy illy eddig a' Római történetekben halatlan gonosz cselekedetnek hírére a' rettegés mindenütt elterjed, rémülve mondja kiki: a' Consul megöletett, a' Consul megholt. Azok kik felekezetéhez tartoztak, jól látják hogy az illy rettenetes áldozás' napján, egy nagy áldozat nem elegendő. A' gyilkosok saját vétkeik' nagyságától megijedvén, annak következeit egész iszonyuságokban szemlélik; és hogy az őket fenyegető büntetést elkerülhessék, ezen általok kiontott becses vért, más vérpatakkal igyekeznek elegyíteni. De nem, sohasem lehet az esmeretlenné, örökre azoknak homlokán fognak annak nyomai maradni; ott kitörülhetetlen betűkkel fognak azok olvastatni, és ha ők a' gondviselés' különös kivételű rendelése által büntetetlenek maradnának is, magokban fogják találni hóhérjokat.

Merulát a' hivatalárról való lemondás nem mentette meg. Cinna helyét foglalta el, meg kellett halnia. Tudósíttatván ellenségének szándéka felől a' Capitóliumba ment, 's ott Jupiter szobra előtt erét megvágván, azon Isten' lábainál holt meg, kinek olly sokszor áldozott, 's arra bízta a' boszszúállást.

Catulus Lutatius, ki Máriusnak a' negyedszeri Consulságban tiszti társa, 's a' Czimbrusokon vett győzödelmekben osztályosa volt, a' halálra ítéltettek közzé tartozott; hijában könnyörögtek érte barátjai. „Megkell halnia,“ ezt felelte a' vérszopó. A' szerencsétlen Catulus megelőzte hóhérjait, 's szántsándékkal megfojtotta magát széngőzben. Öt nap és öt éjjel szüntelen megújultak Rómában ezen utálatos gyilkolások. A' legjelesbb polgároknak minduntalan fejek vétetett a' szólnoki szék körül, megholt testeik a' piaczon láb alatt heverték, a' nélkül, hogy az illy szerencsétlenek' rokonai vagy barátjai azokat eltemetni, vagy maradványaitat öszveszedni bátorkodtak volna. Ez a' rettenetes csapás minden tartományokra elhatott; ott is irgalom nélkül öldösték a' katona-csapatok azokat, kik Rómából elfutottak, 's a' véteknek ezen győzedelme elől a' szerencsétlenek sehová el nem rejtezhettek. Márius' dühössége annál inkább látszott nevekedni, mennél többeket feláldozott; csak akkor akart megszűnni, mikor már legutolsó ellenségének vére is kiomlott, 's ellenségei minden jó emberek voltak. Szüntelen számos felfegyverkezett rabszolgák kísérték őt, kik parancsolatjainak hűséges végrehajtói lévén, szemci előtt mindeneket feláldoztak, kiknek köszöntését el nem fogadta; sőt már halgatása is halálos ítélet volt. Még leg-

buzgóbb követői sem mertek rettegés nélkül vele szóllani; igen későn jutott eszökbe arrul gondolkodni, miképpen lehetne ennyi rút cselekedeteknek határt vetni. Sertorius Cinna' meg-egyezésével, azon a' helyen, hol éjjel öszve szoktak gyűlni, körül kerítette katonáival Márius' gyilkoló hajdúit, 's négy ezeret vágott le a' nélkül, hogy csak egy is elfuthatott volna. Márius már elvégezte volt a' boszszúállást, csak mosolyogva látta ezen cselekedetet, 's úgy találta, hogy a' megölettek méltó jutalmat vettek szolgálatjukért. Így a' nyomorúságok különös egybekapcsolódása által, az erőszak gátolta a' rendetlenséget, 's gyilkolás szüntette meg a' vétket.

Ezen olly borzasztó képeknél említsek é még némelly különös gyászos környülményeket is? A' közös nyomorúságban még a' vérség és természet is megtagadták magokat; a' barátság 's háládatosság' szent kötelei vagy öszvetépettek vagy megtágultak, 's a' személyes bátorságrul való aggódás, minden hajlandóságot megfojtott. Jóltévőjét az a' ki megmenthette volna is, vissza taszította magától; a' testvér elhagyta testvérét; a' barát elárultatott barátja által. Mindenütt az erőtlenség háládatlanságot szült, 's a' félelem hitszegővé tett; bátorság csak a' vétek' elkövetéséért, 's buzgóság csak a' vérszopó' számára találatott.

Mindazáltal ennyi utálatosságok között is néha szép fényben tündöklött a' bátor szívű szá- nakozás, és a' magafeláldozás; de fájdalommal kell megvallani, hogy ezen erős lelkűség' tulajdonai, a' polgári társaság' legelső rendjében lát- szattak menedéket találni. Homályban élő em- berek megkülönböztették magokat felséges tet-

tekkal. Soká megalázott rabszolgák olly bátorságot mutattak, mellyet szerencsés időben bennök senki nem is gyanított volna. Metella, Sylla' felesége, a' maga és gyermekei' életét egyedül eselédjei hűségének köszönhetette. Cornutus, egy fényes származásu férfi, a' halálra ítéltetek' számába volt írva; rabszolgái eltökéllik magokban őt megmenteni. Egygyet magok között feláldoznak, azt felöltöztetik urok' ruhájában, ujára annak gyűrűjét húzzák 's az így felöltöztetett holt testet a' házban felakasztják. Márius' küldötjei jönnek áldozatjokat keresni, a' már elcsúfított holt test megmutattatik nekik; vissza mennek, elhitetvén magokkal, hogy az, a' kit keresnek, önkint való halállal megelőzte az erőszakos elvesztést.

A' bátorszívűségnek hasonló próbái nem mindenkor voltak ilyen szerencsések. Marcus Antonius, a' legnagyobb szólnok kít Róma valaha látott, 's a' legnemesb szívű polgár megértvén, hogy Márius őt halálra keresi, szerencsésen elszökött házábul 's egy szegény sorsu polgárnál keresett menedéket, ki őt nevérol is alig esmerte. Ezen szegény 's jó szívű ember megesküdt néki, hogy készebb lesz maga elveszni, mintsem hogy őt ellenségeinek kezébe adja. Hogy egy illy nagy vendéget méltóképpen fogadhasson; elküldötte egyetlenegy rabszolgáját hogy hozzon számára jobbfele bort. Ez siett az ura' parancsolatját tellyesíteni, elér a' börtba 's kér a' mit venni akar. „Hogyan van az, így szóll hozzá a' Kalmár, hogy te, ki mindenkor a' legolcsóbb borból szoktál vinni, most a' legdrágábbikból akarsz venni?“ „Ma felele a' szolgálta sugva, az uramnak nagy ember vendége van.“ „Kicsoda ez a' nagy ember?“

a' szolga zavarba jó, sürgettetik a' felelésre, még jobban megzavarodik 's végre a' szerencsétlen titkot ki találja mondani. A' hite szegett Kalmár hamar oda adja a' bort, azután Máriushoz fut, kit az asztalnál barátjai közt talál 's megmondja néki mit tudott meg. Ezen jelentésre a' vérszopó Ósz örömmel felkel, maga akarja ellenségét feláldozni. Vendégei vissza tartóztatják, 's azok közzül egy Annius nevű, magára válalta a' szándék' végre hajtását. Egynehány katonákat vett maga mellé 's a' bejelentett házhoz ment. Ott a' kapu előtt megállott, míg katonái egy kis grádicson felmentek prédájokat keresni; bémennek 's egy hitván széken ülve találják azt az embert, ki kevés szempillantatokkal előbb mindeennel körül volt véve a' mit a' gazdagság adhat. Hozzá mennek hogy őt keresztül szúrják. Antonius feléjük nyújtja kezét 's egész ékes szóllásával beszél hozzájuk, mellyet a' halál' közel léte még szívrehatóbbá tett. Mindnyájan egymásra néznek, 's lesütik szemeiket; ezen bárdolatlan emberek elérzékenyednek 's meg akarnak kegyelmezni. Az alatt Annius elunnya őket várni, felmegyen 's megtalálja a' szerencsétlen Antoniust, ki a' haldokló hattyúhoz hasonló lévén, hóhérait a' fegyverből kivetkőztette; dühösen reá rohan a' boldogtalanra, levágja fejét 's Máriushoz viszi ezen iszonyú győzedelmi jelt. Más nap ugyan ezen fej, felfüggesztetik a' szólnoki székre, hol irtózás' tárgyává lett azon Rómaiaknak, kiket előbb ékes szóllásával olly sokszor megbájolt.

Még egy vonást nem keil elfelejtenem, melly jobban lefesti mint én lefesthetném ezen Rómaiak' természetét, kik egyszer'smind nemes szívűek is, megvetendők is, vérszomjuzók is,

nagylelkűek is. Láttam hogy a' szűkölködő és természete szerint, ragadozásra hajlandó köz-nép tiszteletben tartotta 's megkímélte, mint még annyi szent templomokat, 's félt megfertőz-tetni prédálásával, azon gazdag és Uri házakat, mellyeket a' győzők az ő szabad kényének ál-tal engedtek. Hogyhogy? Vallyon ezen embe-rek' testvéreik voltak é azon vad katonáknak, kik hazájokat marczongóiták? De mit mondok? még ezeket is szintén ugy őszveszaggatták vol-na, ha magokhoz hasonló indulatu vezéreik let-tek volna.

Oh természet! hijában plántálta szíveinkbe jóltévő kezed a' jóságot, ha mi a' gondolkodás által szüntelen nem igyekezünk azt dajkálni. Kiszárad 's elvész, ha nem műveltetik; 's az a' szerencsés, ki azt termette, leesvén azon fé-nyes helyről mellyre őt az Istenek hívták, nem egyéb lesz csak alá való teremtmény. A' törté-netek által kormányoztatván 's a' példáktul el-ragadtatván, egyeránt teszi akár a' jót, akár a' rosszat; 's a' körülötte lévők indulatjainak jár-mát viselvén, nem egyéb, mint azoknak vak eszköze.

S. K. J.

6.

**A' Rakottmány' Tudománya (mechanica),
Magyar-nyelven előadva, és a' közönsé-
ges élet hasznaira szabogatva.**

Nevét vette ez a' Tudomány a' Rakottmányokrul (machinákrol), a' Rakottmány pedig (machina), ezen görög szótól *Μαχίνη*; melly annyit teszzen, mint csinálni, rakni, öszverakni. —

Ez a' Tudomány a' nehéz testeknek erő és idő megnyerésével, kímélésével lehető felemelésekben, megtartoztatásokban, taszításokban, huzásokban, és egy helyből másba való általtételekben foglalatoskodik.

Tárgya tehát ennek a' Tudománynak a' testnek mozdítása, vagy egyarányuságba való tartása.

Haszna ezen Tudománynak a' közönséges életben sok esetekben jön elő: a' járásbeli testünk' tartásában; hegyre fel, vagy hegyről le menetelben; fejen, vállan, háton, kezeken hordozni való terhek' viselésében; nehéz testeknek felemelésében, vagy épület' rakásra való felsegítésében; víznek kútból való merítésében; széna csinálásbeli favillával való élésben; fának fejszével való vágásában; föld ásásban, forgatásban, 's ahoz való eszközök' készítésében; szekerek' terühvel való megrakásában; sebes menetelt könnyebítő szekér' kerekei csinálásában; malom, óra, kerekek' készítésében; akár-melly matériával megtöltendő edényeknek a' mozdításra, 's hordozásra való alkotásában; a' közönséges élet-

nek hasznára készítenő 's szabogatandó akármelley egyszerű vagy többszerű Rakottmányok (machinák) előállításában.

A' kútfők, mellyekből ez a' Tudomány merítettik, a' régibb 's-újabb Irók' munkái, mellyek közzül sok régiék elvesztenek; a' mellyek megmaradtak, azok közzül e' következők a' nevezetesebbek: Archimedes, a' ki élt K. U. előtt 280 esztendővel, feltalálta a' nehézkedés közép pontja' tulajdonságát; a' mérő (vectis) egyarányúsága' törvényét; a' víz' mozgásbeli törvények Tudományának (hydrostatikának) fő állatmányait. — Ő utánna mintegy 30 esztendővel, két Alexandriai mathematicusok Ktészebius és Héron, sok hydrostatica Rakottmányokat (machinákat) találtak ki; ugy a' csapat is, és a' Stéron' szökő-kútyát. — Még is a' legelső, ki a' folyók' mozgásáról leghelyesebb ideát formált, volt Sextus Julius Frontinus, ki Nerva 's Tráján Császárok alatt, Rómában a' szökő-kútak' Kurátora volt; írt is illy nevű munkát: *Commentarius de aquae ductibus urbis Romae, in quo motus aquarum per canales, et modus aquae ductus parandi explicatur.* — Ő utánna mintegy 1300 esztendőkön keresztül, a' mestersegek es tudományok Európában, a' setétség' méjségében eltemetve hevertének a' Medicea familia idejéig. — Ekkor Galilaeus Toskánába készített illy munkát: *Theoria motus accelerati cadentium corporum, secundum observationes astronomicas.* — Az ő Tanítványa Toricelli, 1643-ban Tanítója' példájára írt illy név alatt: *Tractatus de motu gravium naturaliter accelerato.* — Hugenius ennél többre ment illy titulusu munkájában: *Opus de horologio oscillatorio.* — Borellus Alphonsus János írt: *de motu animalium*, melly munkájában az állatoknak különböző mozgásait a' statika és mechanika fő állatmányiból hozza le. — Mariotte írt illy cím alatt: *Traité*

du choc des corps. — Ismét egy más munkát: *Traité du mouvement des eaux et des autres corps fluides.* — Kheil is írt illy névvel: *Introductio ad veram physicam.* — Többre ment ezeknél Marquis de l'Hospital, illy nevű munkájában: *Calculus differentialis.* — És Newton ama munkájában: *Principia philosophiae naturalis mathematica.* — Leibnicz is sokat tett, midőn ezt tanította: *Resistentiam corporum determinare:* és a' külömbség calculussa' felvetését (*differentialem calculum*), tudomány formába vette. — Wolff, az előtte élteknek munkáit egybe szedte, 's csak a' levegőrül szolló tudományával bővítette. — Parent is írt illy munkát: *Elements de mécanique et physique.* — Varignon is illyet: *Nouvelle Mécanique et Statique.* — Sokra émelte ezek után ezt a' Tudományt Bernoulli. — Majd legnagyobb világosságba hozták Eyler, d'Alembert, Kásztnér. — Ugyan csak használni lehet a' Gravezand, Martini, Herman' munkáit. — Bezouttot *Cours des mathematiques*, Abbe Bossutet, *Hydronamik*, és Ducrestset: *essais sur les machines hydrauliques*, most említett munkáikban.

A' Rakottmány' Tudományában van szükségünk más Tudományokra is, mellyek vele annyira egybe vagynak köttetve, hogy egyik a' másik nélkül el nem lehet, ugymint: számokkal való számvetésre, betűkkel való számvetésre, a' külömbség calculussa felvetése' Tudományára; a' végetlen mennyiség felvetése' Tudományára, (*differentialis calculusra*, és *infinitorum analysisre*), közönséges mérés' Tudományára (*geometriára*), szegeletek mérése' Tudományára (*trigonometriára*), Égi testek' Tudományára (*astronomiára*), víz és levegő' Tudományára (*hydraulicára*, *hydrostaticára*, *aërometriára*).

A' Rakottmány' Tudománya (*mechanica*), magában foglalja a' mozgás' egész tudományát a' Rakottmányok' (*nachinak*) segítségével egybe.

A' mozgás helynek változtatása; mind mozog az, a' mi nem marad ugyan azon egy helybe; de a' mi mozog üreget foglal, ír le, célta tart maga előtt, hova siessen; a' sebességnek bizonyos grádicsával megyen, és bizonyos meghatározott idő alatt jut el céljára.

A' mozgásnak sok egymástól megkülömböztetett nevei vagynak a' természetben.

Van egyszerű mozgás, melly egy erőtől indíttatik, vezéreltetik; — ebben, mint a' több mozgásokban is: Ha a' sebesség az idővel, vagy az idő a' sebességgel sokszoroztatik, megadja az üreget, mellyen a' mozgó test keresztül megyen. — Ha az üreg (spatium), a' mellyen keresztül ment, a' sebességgel elosztatik, megadja az időt melly alatt mozgott. — Ha az üreg az idővel osztatik el, megadja a' sebességet, mellyel a' mozgás lett; — két 's több mozgó testeknek üregei, mellyeken keresztül mentek, úgy vagynak egymáshoz, mint azoknak sebességeknak 's idejeknek egybe adott summáji. — Mennél nagyobb az üreg, annyival nagyobb a' sebesség, megmaradván az idő' mennyisége; vagy annyival nagyobb az idő, megmaradván az egymáshoz hasonlítottakban a' sebesség' mennyisége.

A' többszerű mozgás (compositus motus), az, melly több erőktől indíttatik, hajtattatik, vezéreltetik; ebben a' több erők többet művelnek, mintha egy egyedül dolgoznék. — A' két 's több erőktől izgatott test, egyik erőnek sem követi utasítását, hanem oldalos utat veszzen (diagonalist).

Ha az egygyütt dolgozó erők közzül az egyik nagyobb, a' mozgó test ezen nagyobbhoz, közelebb veszi a' maga uttyát.

Van nehézkedés' mozgása (motus gravitatis), ebben a' mozgó test bizonyos pont felé igyekezik; a' föld' közép pontjára egyenesen; — lefelé ereszkedve sebes-

sége nevededik; felfelé menve kisebbedik, míglen meg is szűnik. — Ezen mozgásnak nemei a' megsebesedett mozgás (*acceleratus motus*), és a' meglassudott mozgás (*retardatus motus*), — amaz vagy egyformán sebessedett (*uniformiter acceleratus*), az az: mellynek sebessége minutánként egy mértékbe nevededik, — vagy különbözőleg sebessedett (*difformiter acceleratus*), az az: mellynek sebessége minutánként, más meg más mértékben nevededik; — e' pedig, vagy egyformán lassudott (*uniformiter retardatus*), az az: mellynek sebessége minutánként egy mértékbe lassodik, vagy különbözőleg lassudott (*difformiter retardatus*), az az: mellynek sebessége minutánként, más meg más mértékben lassodik.

Van ellökés vagy hajításbeli mozgás (*motus projectilis*), ez vagy egyenes utat követő (*rectilineus*), vagy horgas utat követő (*curvilineus*): és ez most csak rezgő (*oscillatorius*), majd kereken forduló (*circularis* vel *relatorius*); — illetén mozgásával is vagy elébb elébb menő (*progressivus*), vagy hátra maradó (*retrogradus*).

Van egyarányuság elbomlása' mozgása (*mōtus aequilibrii sublatis*), melly akkor lesz, mikor a' komponában, vagy mérőben a' terüht az erő meggyőzi, felemeli, maga leereszkedvén, vagy a' terüht győzi meg az erőt; ezt felfelé emelve, maga leszálván. — Itt van egy kompona (*vectis*), mellynek rúdjának két végső pontjairól függenek két serpenyők: egyikben van a' mérő erő, másikkban a' mérni való terüht; a' rúdnak közép pontja nehézkedés pontjának (*gravitatis centrumnak*) neveztetik; ha a' terüht az erővel egyarányu, a' kettő egyarányuságban vagyon, 's mindketten mozgás nélkül vagynak; ha a' terüht neveltetik, szaporítottatik, az erő megmaradván a' maga mennyiségében, a' terüht leereszkedik 's a' felfelé siető erőnek sebessége nevededik; viszont ha az erő neveltetik, szaporítottatik, a' terüht megmaradván a' ma-

ga mennyiségében; az erő leereszkedik, 's a' felfelé siető terühnek sebessége nevededik.

Van visszapattanó testek' mozgása (motus corporum elasticorum), itt ha a' test nyomattatik, enged ugyan a' nyomásnak, de visszapattan, 's magát elébbeni állapotjába vissza helyhezheti. — Ha e'féle egyenlő testek, egyenlő erővel 's sebességgel szembe jönnek, összeütköznek; mindketten egyenlő erővel 's sebességgel térnek vissza elébbeni útjokra. — Ha nagyobb test ütközik kisebbbe; a' nagyobb kisebb erővel 's sebességgel tér vissza; a' kisebb pedig nagyobb.

Van függők perzentő mozgása (motus oscillationis pendulorum), ebben kétféle erő dolgozik egyszer'smind, a' lódító erő, és a' nehézkedő erő. — Ha nagyobb a' nehézkedő erő, nagyobb és sebesebb lesz a' perzentés; innen van nagyobb perzentés a' föld' tengellye végeinél (pólusoknál), kisebb 's később az egyenlítő kerületnél (aequator' circulusánál); innen hozzák ki, hogy nagyobb domborusága legyen a' földnek az aequatornál, mint a' pólusoknál.

Van oldalokon fel- 's alámenetel' mozgása (motus per plana inclinata), itt a' mozgató erő' nagysága 's kicsinysége függ az oldalnak a' föld' egyenes színével (horizonttal) csinált szegeletének nagyságától 's kicsinységétől; mennél nagyobb az a' szegelet, annál nagyobb erő kívántatik az oldalon a' terüh' felhúzására; és viszont mennél kisebb a' szegelet, annál kisebb erő húzhatja fel.

Végre van egyszerű 's többszerű rakottmányok által lett mozgás (motus per machinas simplices et compositas), mellyeket lejjebb előadunk.

A' Testek, mellyekben 's mellyeken keresztül a' mozgás esik különbözők; vagy lágyak, mellyek a' nyomásnak könnyen engednek; kemények, mellyek annak

nehezen engednek: folyók, mellyek, ha öszve nem tartóztatnak, szélyel oszolnak; visszapattanók: mellyek engednek ugyan a' nyomásnak, de magokat elébbeni állapotjukba vissza állítják.

A' mozgás' közönséges törvényei e' következendők: A' mozgásba indított test fog mozogni örökké, ha semmi ok nem járul hozzá, a' melly azt mozgásában megakadályoztassa. — A' melly test egy bizonyos cél felé indult, örökké azon cél felé tart, ha semmi ok másfelé nem fordítja. — A' melly test egy bizonyos sebességgel vitetik, örökké azon sebességgel megyen, ha valami más ok sebességét vagy nem neveli, vagy nem apasztja. — A' nyugvó test örökké nyugszik, ha valamely külső ok nyugodalmából ki nem mozdítja. — A' kemény test nehezen oszik részekre, 's mennél keményebb, annál nehezebben. — A' lágy test könnyen oszik részekre; mennél lágyabb, annál könnyebben. — A' folyó test ha öszve nem tartóztatik, szélyel megyen. — A' pattanó test ha megnyomattatik, magát előbbeni állapotjába vissza állítja; mennél nagyobb annak pattanossága, annál hamarább 's könnyebben állítja magát vissza. 's a' t.

Legelső rakottmány (machina), mellynek mozgása törvényeit akarjuk megismerni, az élő állati emberi test' rakottmányja. — Lássuk ezt az állásban:

Akkor áll az ember legtermészetesebben, legállandóbban, 's az eleséstől legkevésbé félve; mikor egyenesen (perpendiculariter) áll, mert minden terühjét akkor legkönnyebben bírja 's tarthatja; néki minden terühje a' nehézkedés' közép pontjába van szorítva; a' nehézkedés' közép pontja esik az egyenes állás' lineájába; az egyenes állás' lineája pedig egész testén keresztül megyen le a' lábai között. — Az áll hát jól, a' ki illy egyenes állás' lineájában áll, 's a' testnek terh-

ből legkevesebbet érez. — Többet érez a' terühből, a' ki vagy elé, vagy hátra hajlik, 's az eséstől is félhet. — Egy egyenes, perpendicularis fal mellett senki nem állhat csak azon egyik lábán, melly a' falhoz közelebb vagy; mert a' linea directionis kívül esik az ő teste' közepin.

Hát a' járásban mi a' természetesebb 's bátorságosabb? a' járásban kevésbé érzi az ember a' maga terhét, ha egy kevésbé elé felé hajlik, hogy a' terüh lefelé húzásának lineája perpendiculariter essék mindenkor a' tétetendő lépések' közepeire; — ugy is könnyebbit a' járáson, ha karjait a' járás közben mozgatja, nem pedig oldalaihoz szegezve tartja, hogy a' levegő' ellent állását könnyebben meggyőzhesse. — Ha hegy oldalon megyen felfelé, hajoljon eléfelé, hogy a' terüh lefelé húzása lineája perpendiculariter essék a' lépései közepire.

Ha hegyről ereszkedik lefelé, hátra hajolva tartsa testét, ugyan azon okból. — A' testnek meghajlásában szükség vigyázni arra a' szegeletre, mellyet a' test tsinál a' föld' színével, horizonttal. — Ha az a' szegelet 45 grádusnál nagyobb, a' test nem félhet az eleséstől; ha kisebb, könnyen eleshetik, mert ezen esetben a' nehézség felül mulja a' maga megtartására készülő erőt; — ezért esik le a' boltozat az épületben, ha 45 grádusnál kisebb szegeletre rakatott, mert mennél meszszebb esik az egyenes lineától, perpendicularistól a' nehézség lefelé húzó ereje' lineája, a' meghajlott parabolica, vagy circularis utat követve; annál könnyebben leomlik; — éppen ez esik az ércz, só, agyag-bányák' béomlásában; innen vagy onnan bizonyos meghatározott mértéke, mennyire kelljen 's lehessen azon bányáknak fenékit mindenkor szélesítgetni. — A' terüh' lefelé húzása lineáját követik szorgalmatosan a' kötelen tánczolóok,

ugrándozók, lovaglók; 's azon játékosok, kik kardokat, hegyes töröket tartanak egyenes lineába újjok hegyén, orrokon, nyelveken.

A' terüh' felemelésében a' követi a' természetet legjobban, a' ki a' felemelni való terüht a' közepin fogja 's ugy emeli, mert ott legkevesebb nehézkedést érez, minthogy a' nehézség az egész terühn egyaránt vagyon eloszolva; — több nehézséget érez az, 's a' maga emelő erejének nagyobb részét vesztegeti el előmenetel nélkül; a' ki a' felemelni való fát, vagy zsákat, vagy széket, vagy puskát csupán egyik végénél fogva próbálja felemelni, — hibás hát az ifjuságnak az a' próbálgatása, melly szerint, egy széket vagy puskát két újjal próbálgat a' véginél fogva felemelni. — Az sem kicsiny büntetése volt a' katonának, midón a' két vállain két puskát bocsáttatott által, mellyeknek ágyain egy harmadik tétetett keresztül, 's a' két vállán lévőknek két csőjök végit tartozott két kezével fogni 's órákig tartani. — Az a' próba sem természetes, midón valaki mást földön fektében vagy fejénél, vagy lábánál fogva akar felemelni; legkönnyebben esik a' felemelés, ha közepinél fogva emeltetik fel. — Hasonló okbul: ha valaki vagy ül, vagy a' földön hanyattán fekszik, fel nem kelhet; ha vagy egyik karjával, vagy egyik lábával magán nem segít; — a' széna csinálásban is inkább elfárasztja magát; a' ki a' széna gyűjtő, 's forgató villának csak a' végit fogja, mint a' ki egyik kezével a' közepe felé tartja. A' terüh tartásban vagy hordozásban az a' természetesebb munka, ha ki a' terüht fejére téve hordozza; mert ugy a' terüh nehézségének a' maga erejét egészszen ellene fordítja; semmi része erejének másfelé nem dolgozván: De már a' ki hátán hordozza a' terüht, az nem egész erejét fordíthatja a' terüh ellen; egy része erejének más felé fordul, ezért a' terüht nehezebb-

nek tapasztalja. — Az sem helyesen cselekszik, a' ki a' terüht egyik vállára téve hordozza, mert a' terüh nehézkedő ereje csak egyik részét nyomja az ő testének; ő is erejének csak egyik részével dolgozhatik ellene; ezért érzi nehezebbnek a' terüht, mintha fején hordozná. — Az sem jól cselekszik, a' ki a' terüht csak egyik karjára veszi, vagy elől, hasa előtt hordozza, ugyan azon okból: — ezekből lehet megítélni különböző nemzetek' szokásait a' terüh-hordozásban. — De az sem helyes, ha valaki a' terüht ugyan fejére veszi, de annak két végeit lógóba hagyja, ugy hogy minden lépésibe más meg más állást vegyen a' terüh; mert ezen esetben a' terühnek nehézkedő ereje nem egy pontba gyűl, hogy az hordozó erő annak megfelelhessen, hanem három különböző pontokban; egyikben a' fő' ellenébe, más kettőben, a' két végpontokban; az hordozó erőnek is ezen három pontok felé kell dolgozni.

Hát a' tereh-hordozó marhát miként legtermészetesebb megterhelni? legjobban cselekszik, a' ki annak hátára, nem nyakára, nem is éppen hátuljára rakja a' terhet; mert amott a' terüh-nyomásának legtöbb erő fordítatik ellenére. — Hiba pedig, ha igen hosszú, lefelé függő, 's azonban lógó terhek tétetnek reá; mert az ilyen terüh több erőt kíván a' hordozásra, mint az ember példájában látók fennebb.

A' terüh-hordozó szekerek megrakásában jól tselekszenek idegen országokban, a' kik a' terüht a' szekér' közepire halmozzák 's oldalain is kidüllyesztik; nem pedig elejére vagy hátuljára rakják; mert a' lefelé nehézkedő erő egy pontban dolgozván inkább, mint többekben, könnyebben meggyőzetik.

Egy hosszú lajtorját, vagy akármedly hosszú terhet szinte egyarányú erővel hordozhat valaki; akár a' föld' színével egyenlőleg (horizontaliter), a' közepin

fogja; akár egyenes állásba feltartva (perpendiculariter) vigye; mert mindenik esetben a' nehézkedő erő a' lefelé húzó nehézkedés' lineájába esvén, az hordozó erő annak ellenében legjobban dolgozik; kivéven azt, hogy a' föld' színével egyenlő állásban több levegő nyomjás nehezíti, 's az útban is több akadályokra talál.

A' tereh-húzásban, legkevésbé érzik annak nehézsége, ha a' terüh a' földön elnyúlva, a' föld' színével egyenlőleg húzatik; mert annak minden nehézkedő ereje lefelé a' földbe dolgozik; innen egy kised gyermek egy a' földön elnyúlt embert nem nagy bajjal húzhat tovább: mindjárt több nehézsége éreztetik a' testnek, mihelyt nagyobb meg nagyobb felemelkedéssel, az oldalnak a' föld' színével tsinált nagyobb meg nagyobb szegelete alatt húzatik; 's annyiival nagyobb lesz a' nehézség' érzése, mennyivel közelebb járul a' húzni való terühnek állása az egyenes álláshoz (perpendicularishoz.) — Az a' szolgáló-leány, melly a' kutból a' vizet a' nehézkedés' egyenes lineájából oldaloslag maga felé húzva vonja ki vedrével, kevésbé érzi annak terhét, mint a' ki egyenes lineába, a' nehézkedés lineájába húzza (perpendiculariter.) De hibáznak már azok a' cselédek, mellyek a' kimerített vizet egyik karjokon viszik haza; mert a' terühnek ellenére nem tudják egész erejüket fordítani; erejöknek egy része oldaloslag vész el. — Azok sem jól bánnak, mellyek a' vinni való terhet mindkét karjokkal megfogva, magok előtt tartva viszik haza; itt is oldaloslag elvész az emelő erőnek egy része. — Jobban bánnak azok, kik egy hosszszatska rúdnak közepin lévő horgába akasztva a' vízzel tele edényt, a' rúdnak egyik végét kezekbe tartva húzzák, úgy hogy a' rúd' másik vége a' földön csúsztassék. — 'S már mennél hosszszabb az ilyen rúd, a' húzó erő annyiival mesz-

sebb lévén a' nehézkedés' közép pontjától; annyival is kevésbé érzi a' terüh' nehézségét.

A' kik ökrökkel, vagy lovakkal, vagy emberekkel húzatnak valamely terhét, köteleknél vagy lánczoknál fogva, jobban tselekesznek, ha hosszabb meg hosszabb köteleket, lánczokat adnak, hogy a' nehézség' közép pontjától annyival távolabb eshessék a' dolgozó erő. — Hibáznak hát azok, kik a' megterhelt szekér' húzásában a' lovak' istrángjait rövidítik; — jobban tselekesznek a' kül országokban, hol a' tereh-húzó lovakat egymás eleibe hosszú sorral fogják; — ellenben hibáznak, kik hármason 's négyesen oldalvást lógóra fogják azokat; mert a' mejjékes marháknak dolgozó erejük mejjékesen, vagy oldaloslag hijában vész el. — De hibáznak azok is a' kül országokban, kik az ökröknek homlokára kötik a' jármot, mert azon kívül, hogy fejeiket és nyakokat bajosan mozgathatják, 's mikor egyiknek a' feje megmozdul, a' másikénak is meg kell mozdulni; ez is bójárul abba a' hibába, hogy a' nehézkedő erőnek megfelelő húzó erő az állatokban nem azoknak homlokokba, hanem szügyekbe vagyon letéve. — Innen helyesen tselekesznek azok a' tereh-hordozó Németek, kiket Tragereknek neveznek, hogy a' szijat vagy köteleket, melly-nél fogva a' terhet húzzák, nem homlokokra, se nem karjokra szabják; hanem mejjekre vagy szügyekre. —

Hiba a' tereh-hordozó szekerekben, ha azoknak kerekei nem tökéletes kerekdékek, hanem szegletesek; mert az ilyen szekér' vonásában több erő vesztegettetik el: — könnyebbít a' tereh-hordozáson az, ha hosszabbacska szekérre rakatik a' terüh, mint igen rövidre; az is könnyebítésre való, ha a' szekérnek mind végig ugyan azon egy szélessége vagyon; vagy ha valamely részének keskenyedni kelletik, az eleje léssen keskenyebb.

A' terüh-taszításban az a' természetesebb munka, hogy a' taszító erő, a' nehézkedés' közép pontjához minél közelebb eshessék; a' kik hát a' terüht igen hosszú rúddal akarják taszítani, helyéből kimozdítani: erejeknek nagy részét hijába vesztik el.

A' malom' kereke ugy forog sebesebben, ha a' zsilép, mellyen a' víz reá omlik szorossabb, vagy nagyobb meredekséggel bír, vagy a' víz felyülről csap reá, vagy a' karimájára szegezett lapoczkák, deszkácskák szélesebbek 's a' rohanó víztől nagyobb ütést vesznek; vagy ha azon deszkácskák sűrűbb rendel vagynak, vagy ha a' reájok rohanó víz bővebb.

Ezen törvények szerint; 's ezen okokbul lesznek az élő állati testben, nyelvben, kezekben, karokban, lábokban 's a' t. minden állati mozgások; az inak (musculusok), mint meg annyi komponák, mérők' erejével; ugy hogy minden esetben igaz légyen az, hogy a' legnagyobb munka mindenütt az erőnek legnagyobb megkímélésével essék; és így a' rakottmány' (mechanica) törvénye szerint.

De nem csak az állatok' mozgási vagynak azon törvényeknek alája vetve, hanem azok szerint mennek a' levegőnek, víznek, tűznek, és földnek mozgásai.

Már lássuk a' rakottmányokat (machinákat), 's az azok által esett mozgásokat.

Ezek a' rakottmányok vagy egyszerűk, vagy többszerűk.

Az egyszerűk közzé tartoznak: a' kompona vagy mérő (vectis), kút-kereke (axis in peritrochio), ék, vagy hasító-szeg (cuneus), sajtoló-csiga (cochlea), karika-csiga (trochlea), oldal-meredek (planum inclinatum.)

A' többszerűk között ezeket említhetni: A' malomnak minden neme: az idő mérő órának minden neme;

az osztováták', szövő-székek' nemei; minden dolgozó-fabrikák; — író, szólló, éneklő, muzsikáló, tánczó 's exercirozó rakottmányos emberkéek 's a' t. — Nagyobb része ezeknek mind a' komponára húzattathatik, mert három megkülönböztetett pontok találtnak benne; egyik az, mellyre függesztetik a' megmérni való terüh, pondus vagy moles; második az: mellyről függ az erő, vis, vagy potentia, vagy momentum; az harmadik az: melly körül a' mozgás esik 's így neveztetik: centrum motus, vagy centrum quietis, vagy centrum gravitatis, vagy fulcrum, vagy hypomochlion.

A' komponáról (vectisről.)

A' kompona egy olyan egyszerű rakottmány, melly áll egy egyszerű magához mindenütt egyenlő vagy fa, vagy ércz vesszszőből, mellyen három pontok jegyeztetnek meg: a' támasz-pont (fulcrum), az erő, helye, és a' terühnek helye. — A' vesszsző maga minden nehézség nélkül valónak gondoltatik; mert a' nehézkedés' közép-pontjáról tartatván, egyfelé sem hajlik.

A' kompona, vagy egyfelé mozgó (homodromus), vagy kétfelé mozgó (heterodromus.)

Az egyfelé mozgó komponában ugyan azon egyfelé mozognak mind az erő, mind a' terüh. — Ez kétképpen esik: vagy úgy, hogy a' végső pontban legyen a' támasz-pont, középsben a' terüh, a' más végső pontban az erő; vagy úgy, hogy a' végső pontban legyen a' támasz-pont, középsben az erő, a' más végső pontban a' terüh. — Ebben a' komponában az erő többet vesz, mint nyer.

A' kétfelé mozgó komponában a' közepet foglalja a' támasz-pont: az egyik véget az erő, a' más véget a' terüh. — A' támasz-ponttul való távolság a' terühvel sokszoroztatva, adja az egyik fontosságot (momentu-

mot); — ismét a' támasz-ponttul való távolság az erővel sokszoroztatva, adja a' másik fontosságot (momentumot.) — Ha hol ezek a' fontosságok egyenlők, ott egyarányuság (aequilibrium) vagyon; nincs mozgás, nincsen egyiknek leereszkedése, 's a' másiknak felemelkedése; mert minden mozgást okozó okok egyaránt dolgoznak mind két felől; egyik is a' másikat meg nem győzi; és így nyugvás vagyon. — Már ha a' komponának két serpenyőjiben két egyenlő terhek, vagy testek tétetnek, 's a' támasz-ponttul mindketten egyarányu meszszeségre lesznek: lesznek egyarányuságban; mért ámbár a' nehézkedő erő szerint lefelé húzódnak; de egyik a' másikat ebben az húzásban meg nem győzheti; mert a' mennyire az egyiknek húzó ereje dolgozik, a' másiké annyira tartóztatja vissza, minthogy egyenlők; 's az hol az egyenlő erők ellenkezők; egymást elrontják, semmi mozgást lenni nem engednek.

Ha a' kompona' serpenyőiben egyenetlen terhek, testek tétetnek, egyikben nagyobb, a' másikban kisebb; de a' kisebb testnek annyival nagyobb a' támasz-ponttul való távolsága a' nagyobbénál; mennyivel nagyobb a' nagyobb test a' kisebbnél; ekkor is egyarányuság és nyugvás lesz; mért a' mi a' kisebb test' massájából hibázik, az kipótoltatik a' támasz-ponttul való távolságával, 's egyenlők lesznek ez esetben mind a' két felől a' fontosságok; egyenlők az egymás ellen dolgozó erők, mellyek egymásnak mozgását elrontják.

Ha az egy természetű testeknek (homogeneumoknak, ugyan azon egy mértékű lesz; hosszok, széjők, méjők; azokban a' nehézkedés' közép pontja ugyan azon lesz, a' mi az ő nagyságoknak közép pontjai, akkor azoknak minden részeik egymáshoz egyenlők, egymás ellen egyenlő erővel dolgoznak, egymást egyaránt meggyőzik, mozgás nélkül való állapotot tsinálnak, nyugvást és egyarányuságot.

A' testeknek nehézkedésök közép pontját kikeresni, kitalálni, próbálták eleitől fogva. — Ez próbálgatva így esik meg: vegyed a' testet, mellynek nehézkedése pontját keresed, azt egy kifeszített kötélén mozgasd ide is, tova is, míg megáll; akkor egyarányuságban vagyon, 's ki van találva a' nehézkedés' közép pontja. — Ezt a' módot követik a' kötélén tánczolóok. — Más mód e' lészen: vegyed a' testet, mellynek nehézkedése közép pontját keresed, 's azt egy három oldalú 's három szegeletű prizmának egyik éles szegeletén addig mozgasd ide 's tova, míg megállítod; mikor megáll, kikapad a' pontot 's a' test egyarányuságban nyugszik. — Vagy még más módon: vegyed a' testet, és egy tő vagy szeg' hegyin addig próbálgasd megállítani, míg megáll; mikor áll, kitaláltad a' keresett pontot: mert a' test egyarányuságban nyugszik, — ezt követik a' piaczos játékosok.

De a' Tudományok rendi szerint, két akármelly testnek nehézkedése közép pontja ekképpen találtatik ki: egy egyenes, magához mindenütt egyenlő vesszővel köttessenek egybe a' két testek, fontoltassanak meg mindketten; ezeu fontoknak vétessék summája; ez a' summa osztassék egyenlő részekre; a' hány egyenlő részek ezen summában lesznek, ugyan annyi egyenlő részekre osztassék a' két testeket egybekötő vessző; ha a' két testek egyenlők, a' vesszőnek egyik test felé, ugyan annyi egyenlő részei választassanak ki, mint a' másik test felé, — azon testeket egybekötő vesszőnek közép pontja lészen a' nehézkedés' közép pontja, 's a' testek egyarányuságban vagynak. — Ha pedig a' két testek nem egyenlők, hasonlóképpen egy vesszővel köttessenek egybe, fontoltassanak meg, vétessék summába azon fontolás, a' vessző osztassék annyi egyenlő részekre, a'

hány fontok voltak a' summában; azon részeiből a' veszszónek annyival több részek hagyassanak a' kisebb test felől, mennyivel az a' nagyobb testnél kisebb, hogy a' massa' fogyatkozása, a' veszszó' hosszúságával pótoltsassék; a' nagyobb test felé pedig a' veszszónek annyival kevesebb részei számláltassanak, mennyivel a' nagyobb test nagyobb a' kisebbnél; mert így mind a' két felől egyarányuság léssen; ha már a' veszszónek azon pontjából függesztetnek fel a' két egyenetlen testek, a' melly ponttul, a' nagyobb test felé kevesebb, a' kisebb test felé nagyobb számú részek számláltattak, a' fontosság mindkét felől egyarányu lesz; a' nehézkedés' pontja lesz, a' felfüggesztés' pontja: mindketten egyarányuságban lesznek; mert semmi ok nem lesz egyik felől is, melly a' másikat meggyőzné, helyéből kimozdítaná, vagy lenyomná, vagy felemelné. — A' képzelés' útján így lehetne kitalálni egy a' napot és a' földet egybekötő lineának nehézkedő közép pontját, melly pont azon línea elosztásában a' napnak külső kerülete karimájába esnék, 's ugy lenne a' nap a' földel egyarányuságban. — Innen mondotta volt Arkhimedes bátran: adj nékem a' földön kívül egy pontot, hol lábamat megvethessem; én akkor a' földet helyéből kimozdítom.

Lássuk már a' komponával való élésnek a' közönséges életben hasznait: a' komponával meg lehet vizsgálni, 's ki lehet találni mind az egyféle természetű, mind a' különböző természetű testeknek terheit. — A' komponával meg lehet határozni különböző, de az egyarányuságra hozatott testeknek massájok és csomójok' mennyiségét; 's ki lehet találni, mekkora csomóval vagy massával mulja felyül egyik a' másikat. — A' komponával kinyilatkoztatik mind a' kemény, mind a' folyó testek' megkülömböztetett nehézsége. — A' kompo-

nával megmutattathatik, hogy bomolják el a' testek' egyarányúsága; hogy indíttathassék a' test mozgásba; 's a' könnyebb 's felemeltetett test mekkora útat teszi, vagy mekkora lineát ír le felemelkedésével, 's mekkora sebességgel mennyen felfelé. — A' komponával élnek a' közönséges életben, minden terhek' mérésében, az adásban, vevésben; — úgy a' szekerek' terhét tartó kerekék' készítésében; — a' székeket 's asztalokat tartó lábaknak tsinálásában; — az emberi test' terhét tartó egyenes és ép lábakban, nem úgy a' sántikálóban; — az épületek' fundamentoma megvetésében; melly, ha egy felől lejjebb vagy fellyebb lesz; az épület ingadoz, leomlik; — minden többszerű öszverakott testben, a' mellynek, ha részei egyarányúságban vagnak, nem bomlik el rakása; — így látszik a' komponának haszna az egész földben; mellynek részei öszve állanak, nem hajítottak el egymástól. — Így az egész világ' öszve alkotásában; az hol az égi testek a' földel, a' föld azokkal egyarányúságban vagnak. — A' kompona által valamelly test magassan felemeltethetik.

Nem tulajdon értelemben mondatik, hogy némelly uralkodók, 's azoknak ereji egyarányúságban vagnak; — az sem tulajdonképpen esik, mikor azt mondják: hogy a' taknyos vérű emberben (phlegmaticusban), minden indulatok egyarányúságban vagnak. — De nem helyes az a' mondás, hogy a' mikor semmi szél nem fú; akkor a' levegő egyarányúságban volna; mert akkor is a' levegőnek alsóbb oszlopai a' felsőbbektől nagyobbban nyomatnak. — Azt sem helyesen mondják: hogy az álló tóban a' víz egyarányúságban nyugszik, mert a' feneke fele' lejjebb nagyobb a' nyomása, mint fenn a' színéhez közelebb; melly onnan is megtetszik, hogyha a' tele edény megfúratik, a' feneke felé nagyobb

sebességgel bocsátja ki magából a' folyót, mint fen-
nebről.

Egy némű-némű költöménnyel a' regulátlan kompo-
nát lehet regulássá formálni: — ha egyik felől a' támasz-
ponttul lévő távolság, melly sokkal kisebb vala, mint
más felől; a' felől, mellyről kisebb volt, annyira meg-
nyujtatik; hogy a' más félnek távolságához egyenlő lé-
szen; így már mind a' két felől való távolságok egyen-
lők lesznek, a' fontosságok is egyenlők, az egyarányu-
ság is meg lesz.

Vagynak szegeletre formált komponák, — az illye-
nekben a' terühnek és az erőnek munkálkodásai becsül-
tetnek; a' szerint a' sebesség szerint, mellyet mozgá-
sokban tesznek; a' sebesség pedig méretik abból az üreg-
ből (spatiamból), mellyen azon egy időben által men-
nek; az üregek méretnek azon ívekből (arcusokból),
mellyeket mozgásokkal leírnak; az ívek úgy vagynak
egymáshoz, mint az ívek egész karikájoknak (circulus-
saiknak), küllői (radiussi), — a' küllők pedig úgy
vagynak egymáshoz, mint a' támasz-ponttól való távol-
ságai a' terühnek és az erőnek; mellyre nézve a' terüh
és erő' munkálkodásai úgy vagynak egymáshoz, mint
azoknak a' támasz-ponttul való távolságok az AC és BC.
— Ha az illyen komponában is azt akarnád, hogy a'
terüh az erővel egyarányuságban légyen, azt míveljed,
hogy a' fontosságok mindkét részről legyenek egyenlők.

Vagynak már olly komponák, mellyekben vagy a'
terüh, vagy az erő, vagy mind a' kettő elhájlottúl (ob-
lique) dolgozik, nem egyenesen (perpendiculariter); az
illyen esetekben, mekkora legyen egyiknek is másiknak
is munkálkodása úgy lehet megítélni, ha két dolgozó
erőknek különböző útfelé való munkálkodásai felvé-
tetnek.

Két egyenlő erők egymásnak ellenébe tétetvén, egymást elnyomják; úgyhogy egyik sem tehet semmi kitérő mozgást: mellynek példája látszik a' regulás rendes komponában; az hol a' terüh és az erő egyenlők lévén, 's egyenlő távolságuak a' támasz-ponttal, egyarányuságban nyugosznak.

Két egyenetlen erők egymásnak ellenébe tétetvén, ugy munkálódnak, hogy a' mozgás a' nagyobb erő' szavára 's utmutatására legyen; ez esik mind a' regulás rendes, mind a' regulátlan rendetlen komponákban: mindőn mind amott, mind itt, a' fontosságok egyenetlenek, 's mennél nagyobb akár a' terüh az erőnél, akár az erő a' terühnél; annál inkább, annál hamarabb, annál sebesebben enged a' kisebb a' nagyobbak.

Ha két erők akár egyenlők, akár egyenetlenek, nem egyfelé dolgoznak; olly munkát tesznek, melly egyiknek is útját nem követi, hanem keresztül vágó utat (diagonalist) követ, 's ilyenkor ha a' dolgozó erők egyenlők; az a' keresztül vágó út, mind a' kettőtől egyarányu távolságra esik; ha pedig a' dolgozó erők egyenetlenek, akkor a' keresztül vágó út a' nagyobbhoz közelebb esik, mint a' melly hathatósabban dolgozik; — ezekben az esetekben egyik erő sem dolgozik egészen; mert mindeniknek egy része elvész, másfelé is dolgozván; — mennél nagyobb a' szegeletnek hajlottsága (obliquitása), melly alatt az erő dolgozik, az az: mennél inkább távozik az egyenes úttól (perpendicularum-tól), az az: mennél hegyesebb vagy butább szegeletet követ az ő útja, annál kevésbé nehézkedik lefelé, annál kisebb munkát térszen; mert annál többet elveszt erejéből; 's azt a' mennyit mivel, ugy lehet megitélni, ha azt a' lineát vagy utat, mellyen dolgozott, egybe vetjük amaz egyenes úttal (perpendicularárisal), mellyen különben dolgozott volna, ha magára hagyatott volna;

mert az a' linea vagy út, mellyen dolgozott, mennyivel hosszabb a' perpendicularisnál, mellyen magára hagyatva dolgozott volna; annyival kisebb lesz az ő munkája. — Innen magyarázhatni, hogy kevésbé melegítsenek a' napnak téli sugárai, mint a' nyáriak. — Innen lehet megítélni az elhajlott úton dolgozó komponák' munkáit.

De hogyhogy lehet igaz, megnem csalo komponát készíteni? végy egy lineát vagy vesszőt, melly mind végig egyenlő vastagságu 's nehézségü légyen; keresd ki annak közép pontját egy hegyes szegről felfüggesztve, hogy egy fele se hajoljon; az a' pont lesz a' támasz-pont; azon ponton állíts fel egy retesz-főt, vagy kávét, mellynek közepében álljon egy mozgó nyelv, melly a' vessző' közép pontjához légyen szegezve; végy két megméretett egyenlő nehézségü serpenyőket, mind a' két serpenyőhez egyenlő szánu 's egyenlő nehézségü kötéلكeket vagy lánczokat, mellyekről a' serpenyők egyenlő linea hosszúsággal fügjenek a' vessző' két végeiről; ha a' nyelvettske a' kávéban egyenesen (perpendiculariter) áll; a' kompona igaz léssen, mert a' fontosságok mindkét felől egyenlők lesznek.

Ha azt akarod megpróbálni, vallyon a' kompona igaz é, helyes é? — cseréld meg a' serpenyőket, egyiket a' más helyibe téve; vagy a' megmért terheket tedd most ebbe, majd a' másik serpenyőbe cserélgetve; ha mindenik próbával az egyarányuság megmarad, úgy helyes a' kompona.

A' komponával való élésben megfejteni való kérdések 's állítások ezek: Ha megadatik a' kompona vesszőnek hossza, mind a' terühnek, mind az erőnek a' támasz-ponttul való távolsága és maga a' terüh is; ki találni az erőt, melly a' terüht vagy egyarányuságban tartsa, vagy felemelje, felfelé mozdítsa. — Ha egyará-

nyuságba akarod tenni; legyenek a' fontosságok egyenlők, a' pedig úgy lesz, ha a' kitalálni való erőnek a' támasz-ponttól való távolsága magárul az erővel sokszorozva annyit téssen, mint a' terühnek a' támasz-ponttól való távolsága a' terühvel sokszorozva; mellyre nézve a' mint van az erő' távolsága a' terühhez; úgy van a' terüh' távolsága az erőhez; vagy a' mint van egyiknek távolsága a' másiknak távolságához, úgy van a' terüh az erőhez; azért ha a' távolságok egyenlők, az erő és a' terüh is egyenlők lesznek, — ekkor egyarányuság lesz. — Ha pedig akarod hogy az erő a' terüht felemelje; adj amaz erőhez még valamit, a' fontosság, az erő' részéről nagyobb lesz, 's felfelé hajtja a' terüht.

Ha megadatik a' veszző' hossza, mind az erőnek, mind a' terühnek a' támasz-ponttól való távolsága, és az erő hasonlóképpen kitaláltathatik, mekkora terüh tartathatik egyarányuságban, vagy emeltethetik fel.

Ha megadatik a' veszző' hossza, mind a' terüh, mind az erő, kitalálái a' nebézkedés' közép pontját, a' hová a' támasz helyheztethessék; erre vegyed summáját mind a' terühnek, mind az erőnek, a' hány egyenlő részekből ez a' summa áll, annyi részekre osztassék a' veszző; azon részekből ugyan annyi szakasztassék a' terüh felé, a' mennyi az erő felé; ezen osztály' közepe lesz az a' közép pont, mellybe a' támasz helyheztetik.

Ha megadatik a' terüh, az erő, és az erőnek a' támasz-ponttól való távolsága; e' szerint találtatik ki a' terühnek a' támasz-ponttól való távolsága.

Ha megadatik a' terüh, az erő és a' terühnek a' támasz-ponttól való távolsága; e' szerint találtatik ki az erőnek a' támasz-ponttól való távolsága.

Ezen törvények szerint lesznek minden állati akár természetes, akár mesterséges mozdulások.

Ha az erő a' komponát lehúzza, az az: üreg vagy hely, mellyen az erő leereszkedik; ugy van a' más üreghez avagy helyhez, mellyen a' terüh felfelé megyen, mint a' terüh az erőhez; mert az üreg méretik azon ívek által, mellyeket a' terüh és erő mozgásokkal leírnak; az ívek ugy vagynak, mint azoknak küllői, a' küllők ugy vagynak, mint a' terüh és az erő támaszponttól való távolsági, a' távolságok ugy vagynak egymáshoz, mint a' terüh az erőhez. — Innen annyi erő kívántatik arra, hogy három font egy lábnyira felemeltessek, mint arra: hogy egy font három lábnyira emeltessek fel ugyan azon idő alatt. — Ha mi kíméllés, rövidítés ezekben esik, a' csak az idő' kíméllése lesz.

A' kúti kerékről (de axi in peritrochio.)

A' kút-kerék egy abroncs karika, melly egy hosszúkö domboru fába (cylinderbe), vagyon küllőinél fogva bécsinalva, mellyen az erő a' kerék' karimájára szabotva; mind a' karimát, mind azzal a' cylindert kereken forgatja annak közép pontja körül, 's azzal a' terhet vagy egyarányosságban tartja, vagy felemeli; — minden rakottmány, melly a' maga mozgásával tengelye körül fordulást, kerületet csinál, ide tartozik az e'féle rakottmányban vagy csak egy forduló kerék vagyon, vagy többek: — a' hol többek vagynak öszveköttetve, ott egyik a' többieket mozgatja. — Ezen több egybekötöttett kerekék között csillagosnak mondatik az, mellynek fogai fenn, künn, a' homiokán vagynak. Fogasnak hívatik az, mellynek fogai az oldalon, a' karima mellett vagynak; — ilyen rakottmányokat látnunk a' kerekés kutaknál, a' malmokban, az órákban, a' pincze-torkokban; bordók' kihúzására 's béeresztésére, a' gyapott fonó kerekékben, a' köszörű-kövekben

's a' t. — ide tartozik a' malmokban 's órákban a' dob, melyet más kerék maga fogainál fogva mozgat.

Ha a' kút-kerékben az erőnek lefelé nehézkedése lineája a' kerék' küllőivel; és a' terűh' lefelé nehézkedése lineája, a' cylinder' küllőivel egyenes szegeletet (rectust) csinálnak; az erő úgy léssen a' terűhez, mint a' cylinder' küllője a' kerék' küllőjéhez; mert az erő sokszoroztatván az ő támasz-ponttól való távolságával, az az: a' kerék' küllőjével egyenlő fontosságot ad, ahoz a' fontossághoz, melly lesz, ha a' terűh is sokszoroztatik, az is támasz-ponttul való távolságával, az az: a' cylinder' küllőjével. — Innen mennél nagyobb a' keréknek karimája, annál nagyobb lévén az ő küllője, 's az erőnek is a' támasz-ponttul való távolsága is nagyobb lévén; annál kisebb erő emelheti fel a' terhet. — Innen lehet meghatározni, hogy megadatván az erő egy bizonyos terűhnek felemelésére, mekkora kerék-karimát keljen csinálni, 's ha a' kerék-karimája megadatik, mekkora erővel lehessen a' terűht felemelni.

Ha az erőnek lefelé nehézkedése lineája a' kerék' küllőjével meghajlott szegeletet (obliquust) csinál, akkora lesz ugyan az ő támasz-ponttul való távolsága, mint amaz első esetben; de kisebb fontosságot csinál, mert az ő meghajlott úton lett munkájában egy része az ő dolgozó erejének elvesz; hanem bá nagyobb erő fordítatik a' felemelésre, hogy a' mi elveszett kipótoltasék; de ekkor nem lesz erő kímélés, hanem pótlás.

Ezek a' kerekas rakottmányok ugy gondoltathatnak, mint meg annyi komponák; az, honnan ugyan azon kérdések tétethetnek fel ezekről is, mint a' komponákról, és hasonlóképpen fejtethetnek meg: mint p. o. Ha megadatik az erő, 's mind a' keréknek, mind a' cylindernek küllője; ezekből kitaláltathatik az vagy egyarányuságban tartandó, vagy felemelni való terűh; csak

hogy a' felemelésben az egyarányuság' elrontására vagy az erő többször légyen, vagy a' terüh valamivel kisebb. — Ismét ha megadatik a' terüh, mind a' kerék 's mind a' cylinder' küllője, kitaláltathatik az erő; — ismét ha megadatik az erő, a' terüh és az erőnek a' támasz-ponttul való távolsága, vagy a' kerék' küllője; kitaláltathatik a' terühnek a' támasz-ponttul való távolsága, vagy a' cylinder' küllője. — Ismét ha megadatik az erő, a' terüh 's a' cylinder' küllője, kitaláltathatik a' kerék' küllője. — A' mikor a' kúti-kereken az erő kimozdítja a' terüht, akkor az erőnek ürege, mellyen mozgásával által megy, úgy lesz a' terüh üregéhez, mint a' terüh az erőhez; mert az üregek úgy vagynak egymáshoz mint az ívek; az ívek úgy, mint a' küllők; a' küllők úgy, mint a' támasz-ponttul való távolságok; ezek úgy, mint a' terüh az erőhez.

A' mikor ugyan azon egy cylinderen, vagy tengelyen két kerekek vagynak csinálva, egyik nagyobb, másik kisebb; mind a' két kerék azon egy időben teszi meg a' maga fordulását; — de a' nagyobb kerék sebesebben mint a' kisebb, 's annál sebesebben, mennél nagyobb a' kisebbnél.

Ha több kerekek köttettek egybe, de nem egyenlők, úgy pedig, hogy egyik a' másikat forgassa; a' kisebb a' nagyobbtól forgattatva annyiszor fordul meg, míg a' nagy csak egyszer fordul, a' mennyiszor a' kisebbnek karimája a' nagyobbak karimájába számláltathatik; vagy ha a' kerekeknek fogai vagynak a' mozditásra, 's mind a' két kerékben egyarányu távolságra fekszenek egymástól; a' hányszor a' kisebb fogainak száma benne vagyon a' nagyobb fogainak számában. —

Ha megadatik a' kisebb kerekeknek küllőinek vagy karimájának mértékes állása (proportiója), a' nagyobb kerekeknek küllőihez vagy karimájához; ki le-

het találni azon fordulásokat, mellyeket a' sebesebben forduló kerék tézzen az alatt, míg a' későbben forduló csak egyszer fordul; mert a' nagyobbnek karimája osztattassék el a' kisebbnek karimájával, vagy a' nagyobbnek fogainak száma a' kisebbnek fogai' számával; a' mi kijön megmutatja a' kisebbnek fordulásait azon idő alatt, míg a' nagyobb csak egyet fordul.

Ha megadatnak a' sebesebben forduló keréknek fordulásai, míg a' lassabban forduló csak egyet fordul, ki lehet találni a' kerekék' számát, vagy a' kerekékben a' fogaknak számát; mert a' megadatott fordulások' száma szaggattassék fel a' maga factoraira, vagy olly két-két számokra, mellyek egymással sokszoroztatva őt szülik; a' hány ilyen factorok lesznek, ugyan annyi kerekék vagynak; továbbá, ha a' kerekék egyenlő részekre elosztatnak, vagy fogakra, osztassék el a' nagyobbnek karimája a' kisebbével; vagy a' nagyobbban csinált száma a' részeknek, a' kisebb részeinek számával; a' mi kijön, megmutatja a' kisebbnek fogait, a' nagyobbban annyival több fogai lesznek, a' mennyivel többször lesz a' kisebb' karimája a' nagyobbban.

Ha megadatik a' szeker-keréknek karimája, 's a' mértföldek' száma, mellyeken keresztül forgott, ki lehet ezek szerint találni, hány fordulásokat tett a' mértföldek' útjában 's a' t.

A' meghajlott oldalról (de plano inclinato.)

A' meghajlott oldal egy ollyan lap, melly a' föld színe lineájával (horizontalis lineával) meghajlott szegeletet (obliquus angulust) csinál. — Illyen meghajlott oldalt találunk a' pinczék' torkaiban, hol a' hordók leeresztetnek vagy felhúzatnak; az építésre rakott állásokban, mellyeken az építésre való matériát felhordják; — az hegyeknek oldalaiban, az hágóban vagy lejtőben;

a' meghajlott oldal vagy csak egyszerű, melly a' hegynek csak egyik oldalán vagyon; vagy többszerű, melly mind a' két oldalain vagyon; — a' többszerűt egyszerűre kell gondolattal szakasztani, 's külön venni; — az egyszerű oldal vagy egyenes, vagy buta, vagy hegyes szegelet alatt hajlik; — legkönnyebben felyehető egyszerűbb eset az, mellyben egyenes szegelet alatt hajlik. — Ha a' terüh egy ilyen oldalon tartatik vagy húzatik, egy olyan erőtül, mellynek húzása útja az hegy oldala hosszúságával mejjékesen (parallele) dolgozik; az erő ugy lesz a' terühez, mint a' hegy - oldal' magassága az hegy-oldal' hosszúságához, — mert itt is kompona formát lehet gondolni, hol meg vagyon az erő a' hegy' hosszúságában, mellyek egymással sokszoroztatva adják a' fontosságot (momentumot). — Az honnan mennél nagyobb a' hegy - oldálnak hosszúsága, 's kisebb kisebb magassága, annál kisebb erő tarthatja meg, vagy húzhatja a' húzni való terüht. — Úgy is igaz ez, ha mennél butább vagy hegyesebb a' hegy magassága lineájának a' horizonttal csinált szegelete, mert ezen esetben is a' hegy' magassága kisebb lesz.

Már ha megadatik a' terüh, a' hegy' magassága 's az oldal' hosszúsága, kitaláltathatik az erő, melly a' terhet vagy megtartsa, vagy felhúzza; mert a' mint van a' hosszúság a' magassághoz, ugy van a' terüh az erőhez.

Ismét ha megadatik az erő, magasság, hosszúság, kitaláltathatik mekkora terüh húzattathatik fel.

Ismét ha megadatik az erő, a' terüh és a' magasság, kitaláltathatik a' hosszúság; — így találtathatik ki a' más három megadatásából a' hegynek magassága.

Ha a' meghajlott oldalon lévő terüht egy olly erő tartja vagy húzza, mellynek húzása útja a' számolyhoz (basishoz), mejjékesen vagyon; az erő ugy lesz a' te-

rühez, mint a' magassága az hegynek a' zsámolyhoz (bassishoz), mert itt is kompona módjára van a' dolog, hol a' fontosságok summáztatnak fel.

Ha a' meghajlott hegy-oldal olyan, hogy nincsen rajta egyenes (rectus) szegelet, gondolattal a' tetejéről bocsáttassék benne a' zsámolyra perpendiculáris linea, az a' hegyet két meghajlott oldalokra osztva, olyanokra, mellyeknek mindenikébe egyenes szegelet lesz, 's vissza jó a' fennebbi megmutatott eset; csak hogy két részekben vétetvén fel, a' melly erő az első résziben kitaláltatik, az a' másik részben terüh gyanánt vétessék fel.

Ha olyan meghajtott oldal vagyon, mellynek mindkét felől egyenlők az oldalai, az erő is a' terühez egyenlő, az erő és a terüh egyarányuságban maradnak, mert mindkét felől egyenlő okok dolgoznak egymás ellenébe. — Innen Wolff ilyen képtelenséget húz ki: ha egy olyan három oldalú plánum gondoltatik, mellynek két oldalai egyenlők, az harmadik valamivel nagyobbatska, 's egyenlő lánczal mind a' három oldal körül kerítettik, 's a' nagyobbatska oldalon lévő láncz megmozdítatik, örökké fog mozogni, mert a' megmozdításra fordított erő örökké megmarad; nem gondolván meg a' surlás által okoztatott akadályt, a' levegő' ellent-állását is.

A' sajtoló csigáról (de cochlea.)

A' sajtoló csiga ugy lesz, ha a' meghajlott oldal a' cylinder' külső színén kereken meg kereken húzatik; ez a' csiga vagy bak, mellynek hornyai, kivésett meghajlási a' cylinder' külső részén húzatnak, — vagy nóstény csiga, mellynek hornyai, kivésett hajlási a' cylinder' belsőjében vagynak: — ilyen csigával élnek, a' szőlő és a' méhek' lépe sajtolásában; az asztalosok, könyvkötők, nyomtatók, papiros csinálók, pénz-verők, ma-

gok kidolgozni való matériájok szorításában; abroszoknak, asztal-keszkenőknek öszve-nyomtatásában; mind ezekben egy kézzel megfogható nyelv által fordítatik a' sajtoló csiga bakja.

Ezen sajtolónak természete a' meghajlott oldal' természetéből magyaráztatik. Tehát a' sajtolóban az erő úgy van a' terühez, mint az hornyoknak távolsága a' sajtoló karimájához; — innen mennél kisebb az hornyoknak távolsága, vagy mennél sűrűbbek az hornyok, a' cylinder' vastagsága ugyan azonnak maradván, annyi-
val kisebb erő felelhet meg a' terühnek. — Már ha megadatik az erő, a' sajtoló csiga' karimája, és a' hornyoknak távolsága kitalálthatatik a' terüh, vagy annak ellentállása; csak a' fontosságok summáztassanak, vagy a' hármas regula' törvénye szerint.

Ha megadatik az erő, a' terüh és a' sajtoló csiga' karimája; kitalálthatatik az hornyók' távolsága azon módon.

Ha megadatik az erő, a' terüh és a' hornyok' távolsága, kitalálthatatik a' csiga cylinderének karimája azon módon.

Az Ékről vagy hasító-szegegről (de cuneo.)

Az Ék, az elhasítani való test ellentállásának meggyőzésére készült rakottmány, mellynek vagy csak az egyik, avagy mind a' két oldala meghajlott oldalt mutat; — csinálják ezt vagy fából, vagy keményebb matériából, érczből. — Minden kések, bicskák, nyársak, földbe felszárni, felverni való karók, szántó-vasak, kapák, kardok, szablyák, dárdák, láncsák, csákányok, gajhók, buzogányok 's a' t. ide tartoznak. — Az ék vagy egyszerű, mellynek csak egyik oldala mutat hajlott oldalt; vagy többszerű, mellynek mind a' két olda-

lai hasonló hajlottságot mutatnak. — Az egyszerűből a többszerű is megértethetik.

Ha az ék erővel kemény testbe üttetik, 's ezen egészen keresztül megy, az erő haladásával kimért üreg úgy lesz a test vagy terüh' elválásával kimért üreghöz; mint az ék' hosszúsága annak vastagságához, az erő is úgy lesz a terühez.

A' többszerű ék képzeletben két egyszerűre szaggathatják; mellyre nézve azokban is az erőnek 's terühnek, vagy hasítani valónak elhaladott üregei, vagy sebességei úgy vagynak, mint az ék' hosszúsága vagy magassága a' vastagságához; itt, kik az egész vastagságot, kik annak felét veszik mértékben, a' dolog egy helyre megyen. — A' mi az egészben igaz; igaz a' félben is.

A' többszerű ékben úgy lehet a' dolgot képzelni, mintha annak három oldalairól, három erők dolgoznának; de meghajlott úton (oblique), mellyre nézve azon oldalakra hozott három perpendiculárisokból bécsültethetnek meg, a' mint ezen perpendiculárisok vagynak egymáshoz, úgy vagynak azok a' három dolgozó erők: ezek a' perpendiculárisok pedig úgy vagynak, mint az általellenben lévő szegleteknek sínussai; ezek a' sinusok úgy, mint ugyan azon perpendiculárisokra húzatott lineák, mellyek itt az ék' három oldalait mutatják; — tehát azon három erők úgy vagynak, mint az ék' három oldalai.

Innen mennél hegyesebb szegület alatt vagynak az ék' oldalai annak hosszúságához képest. vagy mennél hosszabb az ék, megmaradván annak vastagsága; annyival nagyobb hathatósága vagyon az erő dolgozásának.

A' forgó-kerek karikáról (de trochlea.)

A' forgó-karika egy olyan kerek-tányér, mellynek karimája' széle bé vagyon vésvé, hornyozva, mellynek

hornyába bocsátott kötélt a' karikát a' maga tengellye körül forgatja az alatt, míg az erő a' terhet felhúzza. — Illyen karikákkal élnek a' játék néző hely kárpitjának felhúzásában 's leeresztésében; — ugy valamely terühnek magasra való felhúzásában. — Egyszerű karika az, mellyen két kötelek vagynak, mellyek által az erő dolgozik; — többszerű karika az (ez Polyspastusnak is mondatik) mellyben több karikák 's több kötelek által dolgozik az erő; — az egyszerűből a' többszerű természete is megértethetik.

Ha egy karika van két kötéllel, az erő az egyik kötelet egy lábra lehúzza, akkor a' másik kötélt is egy lábra leereszkedik, és így az erő két lábra dolgozott; mellyre nézve a' terühtől kimért üreg, mellyen emelkedett ugy van az erő' üregéhez a' mellyen dolgozott, mint a' kötelek száma a' terühez; — vagy az erő' ürege a' terüh üregéhez, mint a' terüh az erőhöz; — mellyre nézve mennél több karikák 's kötelek vagynak, annyival kisebb erő győzheti meg a' terüht.

Ha több karikák és több kötelek vagynak egybe kötve, 's megadatik a' terüh, a' kötélt számából az első, az erő távolsága a' dolgozó helytől, avagy az első karika, kitaláltathatik az erő; ez az erő már lesz az első karika; tovább ez az erő vagy első karika, a' második karikára nézve terüh gyanánt gondoltatik; ekkor hasonló módon kitaláltatik, mekkora erő kívántassék ezen új terüh' felemelésére; ismét a' kitalált új erő a' harmadik karikára nézve terüh gyanánt leszen, 's újra kitaláltatik annak emelésére az erő; 's ez így megyen tovább is minden karikákon 's köteleken keresztül; — ugy hogyha hat kötelek vagynak, az hatodik a' terühnek csak hatod részét emeli; mert a' több kötelek a' több terüht hordozták; — ezek szerint hibásan firtotta

Daries azt: hogy az utolsó kötél semmit sem tenne a' terüh' emelésére.

A' többszerű rakottmányok, órák, malmok, szövő-székek 's a' t. egyszerűre húzattathatnak, 's annak természetéből kimagyaráztathatnak.

Készítette *Szigethy Gy. Mihály*,
Philos. és Mathesis' Prof. Székely-Udvarhelyt.

7.

Gróf Desewffy Jó'sefnek a' Honi-nyelv ügye mellett Szabolcs Vármegyében szóval tartott, 's Ország-gyűlési Követjeihez felküldött javaslatjának kivonatja. —

Költ Sz. Mihályt, Szabolcs Vármegyében.

Előszőr:

A' birtokos Nemesség és Honorátiorok, egy millió Rftot p. p. ajánlanak a' Magyar-nyelv' beható (intensiva) 's kiható (extensiva) művelésére. Azt az Ország-gyűlés ossza-fel a' Várnegyékre.

2-szor: Ezen summa' ötöd-része, a' már törvény által megerősített magyar Akademiának lészen szentelve, a' külön-hazafiaktól már ajállott adományok' szaporitása végett, úgy azonban, hogy akármellyik fizetés mel-

lett lévő akadémiai rendes Tagnak halálakor üressen hagyott helyének betöltése, következő módon történjék:

Az Akadémia' többsége három magyar Író't nevezzen ki, neveiket magyarul írott Munkájik Laistromával együtt minden Vármegyének megküldvén. Az így felajánltattak közül, egy fél év' lefolyta alatt minden Vármegye az általa választottnak nevét, a' végett küldje meg a' magyar Akademiának, hogy a' kimúlt Akadémikosz' helyébe az léphessen, kit a' Vármegyék' többsége választott. —

Ekkép' az egész magyar nemesség részt vévén a' választásban, természetesen igyekezni fog minden még nem egészen magyar ajkú Vármegyében, ivadékaival együtt még inkább magyarosodni, 's magát ezen megválasztásra képessé tenni; a' mi egy részrül a' tudományos kimívelődést gyarapítani 's tenyészteni, 's más részrül pedig a' külső remek példák által ugyan felébresztendő, 's már felgerjedett; de egy időtül fogvást nagyon elkülföldiesedni kezdő szellemét mostani Literaturánknak (még nyelvünket is bélyegező) nemzetiségünk' lehellelte által mérsékelni, 's e' szerint sajátibb 's eredetiebb kifejlésre vezetni fogja. —

Nem lehet egy egész Országot a' pártolás, vagy kajánság fortélyos csel-szövevényeinek hálóival, bár melyik egyes ember', akár díszére, akár javára körülkeríteni; a' magyar Akadémia pedig csekélyebb köz-érdemű magyar Könyvirók' fennajállása által jó híret, nevét nem fogja veszedelmeztetni.

Szoros kapcsolatba jövend így tudományosságunk és Literaturánk nemzetiségünkkel, a' mi felette nagy fontossága nálunk, hol egészen másképp, mint egyéb európai országokban a' hazai nyelvet tárgyazó Akadémia' felállítása megelőzte, nem pedig követte a' honinyelv' köz-tételét. —

Magyar-ország minden részeiben lakó minden nemes ember önszeretetének hízelkedni fog, részvehetése a' nemzeti nyelv' béható művelésében is. —

A' Vármegyék' többsége bizonyosan csak Nemzet kedvelte írókat választand. — Így féket, valamint mérsékletet kapnak majd, nem a' Neologizmosz szükségei vagy szépségei; hanem egyedül tulságai, 's milly nagy erejű rugót adand majd az a' gondolat?: „Engem nem „egyedül egy országos Intézet tagjainak, hanem az „egész ország Vármegyéinek többsége is választott a' „magyar Akademia rendes Tagjává.“

3-szor: Két ötöd-része az első pontban említett summának, honi nyelvünk' kiható művelésére szánattassék, — ekképpen: —

Bár mi rendű és néven nevezendő helyen az Országban, és hozzá kapcsolt Tartományokban, hol nem a' Magyar-nyelv a' köz-nép' nyelve, a' Vármegye, Püspökök, Káptalanok, Superintendenciák, és ottani Földes Urak' segedelmével, a' mostani helybeli legalsóbb akár fiú, akár leány iskolában tanító-mester' vagy mesterek' halála vagy változása után, a' Község' Elöljárói a' kimulttaknak helyökbe ollyasokat iktattassanak - bé, kik a' helybeli Község' nyelvén érthetőleg, magyarul pedig folyvást és tiszta szó-éjtéssel beszéllenek. A' helybeli Elöljárók tehát jó eleve fognak igyekezni, ollyasoknak hovahamarább történendő keresésén, kik, a' kiholttak', vagy változás' helyeit kipótolhassák. —

Hogy pedig ollyasok bővebben akadhassanak; nem csak hogy Vármegyék, Püspökségek, Káptalanok, Superintendenciák; Törvényhatóságok, Dikaszteriomok, Intézetek, Földes Urak, Helységek, e' tárgyban és e' célra segíteni fogják egymást, hanem a' halál, vagy változás' esetére, és annak idejétől folyvást felfogadandó Tanító, (kinek hiteles Tanubizonyság mellet már az

előtt bé kellett bizonyítani, a' meghívó Elöljáróság előtt, mind a' tanítandó tárgyakban ügyességét, mind pedig azt, hogy a' tanítás' helye nyelven érthetőleg; magyarul pedig tiszta szóejtéssel tud beszélni) hivatalba beléptétől, hat hónap alatt a' harmadik pontban foglalt summáknak törvényes kamatjaiból (az úti költség, a' meghívó Helység' terhére háromolván), a' tanítási helynek kisebb vagy nagyobb fontosságához képest legfeljebb száz, legalább pedig ötven, vagy e' két summák' mennyisége közzé eső, több, vagy kevesebb Rft. pengő pénzt fog egyszerre ajándékol, és buzdításul venni, köteleztetvén hivatala' első 12 hónapjaiban, akár fiú, akár leány' tanítványait; a' tanítási hely köz vidéki nyelven a' magyar nyelvre, azután pedig minden Oskolájában tanulandó tárgyakat magyarul tanítani, —

A' hol pedig tellyességgel legalsóbb falusi Oskolák se lételeznének, ott, a' mennyire csak a' fennmaradó rendes esztendei kamatokból kitelik, Oskola szerzés végett, a' hely-lakóinak tehetsége gyámolítottassék, a' megyebeli Püspökök, Superintendenziaik és Földes Urak elébb segédül hívatván. —

Az egész Ország lakosainak hazafiusága szállittassék fel, kivált ezen négy - száz ezer pengő Rftből álló summa' öregbitésére, mellynek valamint szaporodásának, hozandó törvény mellett mindég bizonyosan a' maga idejében bejüendő kamatai, csupán e' célra használtatassanak, és arra egyszer'smind, hogy a' Fő anya-oskolában Pesten, miként az Ország' Akadémiai helyein a' normás, teknozi, gimnáziumi tanulatokon, meg a' pedagogiai tudományokon, 's a' régi görög és római nyelv értése' tanulhatásán kívül, főképpen a' Magyar nyelvnek, de egyszer'smind a' többi az Ország' külön-külön részeiben elszélesztett legfőbb tájéki nyelveknek, (u. m. a' tótnak, németnek, oláhnak és rácznak)

nem csak tanulása eszközöltessék, hanem érthető folyvást beszéllése is gyakoroltathassék. —

Ezt a Fő anya-oskola és Akademiák helyein lehetséges lesz véghez-vinni, mihelyt bizonyos, előre kiszabott és hírül adott, a magokat megkülömbözőknek menendő jutalom díjjok 's bizonyos évi segédelmek miatt, mind magyar, mind nem magyar ajku, jó viseletű, szorgalmas szegényebb ifjak az Ország minden részeiből, oda kecsegtetve bővebben öszegyüléndenek, 's czélarányos rendeletek mellett, kik czéljához képpest a legalsóbb Oskolákban tanítóknak készülő magyar ajku ifjak ugyan azon nyelvben, mellyben a legelső esztendőben a nem magyar ajku akár fiú, akár leány gyermekeket a magyar nyelvre tanítani szándékoznak, — a nem magyar ajkuak pedig, kik a legelső Oskolákban akárhol is tanításoknak második évétől kezdve, a tanítandó tárgyakat már magyarul tanítani készülnek, kiszabott és meghatározott czélarányos szóbeszédű 's társalkodási gyakorlásoknál fogvást egyes Profeszszorok vezérlete alatt, ha bár a Bel Lankaszteri könnyítő és serdülőbb korra alkalmaztatandó mód mellett is, magyarul érthetőleg folyvást beszélleni megtanulhatnak. —

4-szer: Negyedik ötödrésze az első pontban említett summának, egy, Pesten felépitendő, tágas és illendő Színházra fordíttassék.

5-ször: Az utolsó ötödrész törvényes kamatokra; de csupán Törvényhatóságoknak adódjék ki, hogy azoknak egygyik feléből, egy szavatolás (declamatziói) éneklési, meg muzsikai-oskolát lehessen felállítani és feltartani Pesten, a Fő-városban; — hol addig is, míg az új magyar Játékszín felépül, az Országban elszélyedt Színjatszók és Színjatszónék közzül, művészégi érdemök szerint, bizonyos meghatározandó czélt ütő mód szerint megválasztandók, az eddigi Pesti Játékszínben, (melly az Ország Fő-Vá-

rosa fundussainak eladásából épült) háromszor hetenkint bejáró pénz-díj mellett is, kedveskedjenek magyar Játszószin mutatványokkal; — miért az említett ötödörös summa kamatjainak másik feléből segítettvén, művészségök' ügyességeit a' Fő-városban még mind inkább-inkább kiképezhessék. —

6-szor: Egy, az Ország-gyűlése által, a' legvagyonosabbak, és hazai nyelvhez leginkább szító, honi birtokosok közül választandó öt, vagy legfellyebb kilencz Tagokbul álló országos kiküldöttségre légyen bízva; az 1-ső pontban említett summa négy ötöd részének, a' mondottak szerint, minden kijelelt czélok' eszközzésére vezető fordítása; számadással tartozván az Ország-gyűlésnek és körül-állásos tudósítással, minden év' végével, minden Vármegyének. —

Ezen maradandó országos Választottság minden esztendőben, Januárius és Június hónapokban tartsa Üléseit Pesten, — Tagjainak pótalása egyedül a' halálok' esetére, és csak az Ország-gyűlésen eszközölhtendő légyen. — Foglalatosságai közzé is fog tartozni, az elvénült, érdemes Színjátsszók és Színjátsszónéknak, nyugalom-pénzeket rendelni, és azok' summáját itélése szerint meghatározni; ugy mindazonáltal, hogy ezen személyes jutalomúl vett nyugalom-pénzek az érdemesek' özvegyeikre és gyermekeikre ki ne terjedhessenek. — E' nyugalom-pénzeket a' 2-dik pontban kiszabott summa törvényes kamatjainak feléből, az 5 vagy 9 tagú országos Kiküldöttség' útmutatása szerint, a' magyar Akademia fogja rendesen fizetni. —

7-szer: Nagyon szeretett Királyunk, nagyon szeretett Nemzetétől az Ország-gyűlésén, a' leghívebb buzgalommal és alázatossággal kértessék meg, méltóztatnék csoportos Jótéteményeit az Ország iránt, és hosszas uralkodása' dicsősségét, még élete' végső esztendeiben

is, egy dicső új rendnek felállításával tetézni, és mivel Magyar-ország ugy, valamint minden egyéb Nemzet, méltóságának a' mostani időkben első fundamentomát, országában csak honi nyelve' közönségességében találhatja fel, — esenkedjenek az országos KK. és RR. Ó Felsége kegyelmes színe előtt, hogy a' felállítandó Rend Nagy Lajos Királyunk' nevét viselje, ezen körül-írással; a' Rend' kereszties czímerének egyik lapján: *Nagy Lajos magyar Király ideoje' emlékezetére*, — a' tulsó lapon pedig ezzel: *I-ső Ferencz magyar Király, buzditásul*. — E' Renddel mindég csupán-csak ezen Választottság' Tagjai minnyájan tiszteltessenek meg. — Állások, és ülések az ország Zászlós Uraiet nyomba kövesse, és a' Fő-Ispányokét, (ha nem Zászlós urak egyszer'smind) előzze meg. —

8-szor: A' Vármegyéknek, Püspököknek, Káptalanok', Superintendenciák', Városok', nem különben a' Földes uraknak, és Helységeknek, kik, és mellyek a' legközelebbi Ország-gyűlése oltá, a' honi nyelv' terjesztésén észrevehetőleg iparkodtanak, a' haza köszönetet mond, és hogy magokat iránta érdemesekké tették, ezennel vallja, buzgó óhajtságát abban nyilatkoztatván ki, hogy a' Püspökök és Superintendenciák, oda, hol a' Magyar-nyelv nem köznép' nyelve, vagy az lenni megszűnt, a' mostani magyarul nem tudó lelki-pásztorok' változása, vagy halála után, nyelvünkön is folyvást szállók, sőt predikáziót is tarthatandókat béállítsanak; míg a' Földes urak, mint Pátrónusok' félfajlását is, illy fogyatkozás' esetében vissza vethetvén, — a' magyar Akademiának pedig a' tudós, kivált az erkölcsi, gyakorlatos és technikuszi tudás' minden nemeiben, helyes és könnyen érthetőleg takarosan irandó 's a' tanulók, kiknek iratnak, neme, kora, rendeltetése szerint, csak a' szükségest és valóban hasznost magában

foglalo és honi nyelven készüendő magyar oskolai könyvek' készittetését ajánlja. —

A' honi szólásnak bizonyos meghatározandó idő alatt — (egészen és kirekesztőleg) Ország-gyűlési, katonai, köz hivatali, sőt uradalmi, igazgatási nyelvvel való hazánkban, inkább nyelvünk' béható művelésével álván összeköttetésben, 's köz elterjedésének nem annyira oka, mint csak következése lehetvén, abba most azért nem ereszkedem; mert több közelebb múlt Ország-gyűlések' Törvényei és iratjai, azon általam most itt megpendített nézeteket és czélatokat, valamint a' czélzókat, olly igen mozgásba hozták, hogy azon czélatok, egyedül kímélő, és nagy vissza hatásokat nem gerjesztő elébb-menetre, 's kifejlésre, nem pedig mintegy megkezdésre szorúlnak. — Én ugyan részemről ugy vélekedem, hogy béható nyelvünk' kimívelése annak elterjedését hol tulságok nélkül szabadabb, könnyebb, 's így frissebb léptekkel kísérni; hol pedig eredetiebb és férfiasabb haladással követni fogja.

Gr. D. J.

8.

Éjszaki Amerika' Köztársaságának
egyházi állapota.

(A' Hinton's history and topography of the united States, című munka' tudósítása után.)

Ejszaki Amerikának, korunk' szellemében eredett, és szerkeztetett Szabad-társasága, példátlan haladása és művelődése miatt méltán megérdemli figyelmünket; — rája fordított figyelmünk által megösmérkedhetünk azon okokkal, mellyek miatt gyorsan halad, gyarapodik 's művelődik minden Tartományja; valamint ellenben Európára és külföldünk' többi részeire nézve kifürkészhetjük azon okokat, mellyek miatt amerikai-öszszehasonlításunkban részszerint egészen hátrább maradunk; részszerint megállapodunk, részszerint csupán lassan, igen lassan haladunk előbbre. Polgári tekintetből azonban mellőzvéen ez úttal Amerikát; csupán egyházi állapotjára tekintendünk rövid sorainkban.

A' római Katholika Szentegyháznak vagyon itt mostan *Baltimoreban* egy Érsekje, 's *Bostonban*, *New-Yorkban*, *Philadelphüában*, *Bardstovnbán*, *Kentukkiban*, *New-Orleansban*, *Kharlestovnbán*, *Rikkmondban*, *Czinczinatiban* és *Detroitban* tíz Fűspökje; naponkint növekedő és terjedő állapotban. Az eurpai Vándorok többnyire minden vallás és oktatás nélkül gyülekeznek a' szabadság' ezen Tartományjaiba. Hitetlenség bélye-

gezi őket; szerencse' fiai lévén jobbára mindnyájan. Csupán telepedülésök közben 's után csalatkoznak a' szerint, mint a' körülmények javasolják, egyik vagy másik vallásbeli Felekezethez. A' protestáns Felekezettek ugyan legszámosabbak 's népesebbek maradnak; mivel jó karban lévő Misszionáriuszaik szembetűnő előmenetellel hirdetik Istennek igéjét; hanem a' római Hit is szemlátomást reményl 's nyer közöttök gyarapodást. — 1786-ban majd nem csupán Maryland és Penszylvánia' némely vidékeire határozódott, 26 Papok alatt a' katolika Vallás; minden Szeminárium, minden Kollégium és Klastrom nélkül, Angol-országból szállingozának közükbe a' Tanítók; — hanem 1814-ig nagy változás történt ezen tekintetben. Püspöki székek emeltettek; előbb ugyan, 1790-ben csupán *Baltimoreban*; azután 1805-ban *Philadelphióban*, *New-Yorkban*, *Bosztomban* 's *Bardsztovában*. *Baltimore* nem sokára Érsekséggé változtatott. A' *New-orleanszi* Megye, melly is 1796-ban még akkor alapítottott, mikor Luisziana Spanyolokhoz tartozott, szinte a' Szabad-köztársaság' Megyéjeihez kapcsoltatott. Most már 2 Kollégium 's 1 Szeminárium *Baltimoreban*, ugyan Szeminárium *Emmichsburgban* léteze nem sokára; *Baltimore* Megye' Papjai 43-an, *New-Yorkié* 4-en, *Bosztónié* 3-an *Kentakkié* 12-en levének; — 3—4 Klastromok is építettének különböző helyeken. Ennyire nevededett 28 esztendőknék lefolyásuk alatt a' katolika Hit északi Amerika' szabad vidékein.

A' következő 18 esztendők alatt 5 új Püspökségek hagyattak helyben a' római Atya által: *Czinczinatiban*, *Kentakkiban*, *Charleztownban*, *Rikkmondban* és *Detroitban*, úgy, hogy a' legújabb időben 1 Érsek és 10 Püspök alatt 246 Papok, 11 Szemináriumok, Tanítóikkal együtt; 10 Kollégiumok, 18 Klastromok, és 20 Nevelő-intézetek virágoznak 's fáradoznak a' kath-

lika Egyház' hűséges szolgálatjában; holott, mint látánk előbb, 45—46 esztendőknél előttük, minden intézet és felsőbbség nélkül, csupán 26 Papok foglalatostkodának benne szent dolgokkal. — Kiváltképen szegény árváknak gyámoltatásuk, jó tanítási 's oktatási intézetek, 's isteni tiszteletbeli külső fény által igyekeznek itten a' Katholikusok szaporodásukon. Mind öszve jelenleg mintegy 500,000 Híveket számlálhatnak. Az Oskola-Tanítók és Árva-Atyák, mindenféle hitű gyermekeket gondviselésökbe fogadnak; a' nélkül, hogy az ő hitőknek bevételére köteleznék 's ösztönöznék őket; hanem erkölcsi viseletök és tanítói ügyességök által nyerik meg a' pártfogolt gyermekeknek hajlandóságukat többnyire; — kivált, midőn a' protestáns Papok, elég gondatlanul, mind a' gyermekeknek nevelésökkel, mind a' korosbagnak lelki táplálásukkal keveset gondolának korunkig; jóllehet a' legújabb időkben a' protestáns felekezetű Papság ezen tekintetekben sebes lépésekkel haladgal előbbre.

Püspöki vagy *angol evangyelika Egyház*, csupán a' szabadsági háboru bevégeztével képeződött az amerikai egyesült Szabad-társaságokban rendesen; még is már korunkban mindegyikébe virágzik 's ágazik. Ezen Egyház 15 Megyére oszlik, 10 Püspökök és 528 Papoknak gondviselésök alatt. Egyházi szerkesztetésök azonban, melly *Püspökökre*, *Papokra* és *Káplánokra* különbözteti az egész Papságot, nagyon eltűnt az Angol-oroszági ugyan ezen felekezetű szerkesztetéstől; mivel Amerikában a' kormány védelme és gazdag adományozás nélkül, mint minden egyéb vallásbeli Felekezetűek is, szűkölködnek. A' legfőbb egyházi Kormány itten egy *közönséges Gyűlésre* vagon bízva, melly a' Püspököknek és világi Követeknek különbözött házaikból áll, 's a' hitbeli dolgokra nézve, az egész Országban egységre

és egyenlőségre vigyáz. Mind a' két ház külön, hanem egy és ugyan azon rendszerhez szabva tartja üléseit. Az egyes Gyülekezetek magok választják *Papjaikat*, a' megyei Gyűlések pedig, a' többi Püspököknek helybenhagyásuk mellett, *Püspökjeiket*. Minden Püspökök egyszer'smind Papok is bizonyos Gyülekezeteknél; mivel külön jövedelmök nincsen; jóllehet illendő élelmökrül szorgos gond létezik mindenütt. A' legüdösb Püspököt illeti ugyan az elnökség, hanem minden egyéb elsőbbségi jog nélkül; a' Szabad - köztársaságokban uralkodó szellem' következtében.

Preszbyteriánusok 1700-tól fogva jüvének ezen vidékekre, még pedig először csupán *New-Jerszey* és *Delaware* Tartományjaiba. Egyházi szerkesztetéseöknök alapjai ezek:

1. Minden Papok egyenlök, mivel Jézustól nyerek fölszenteltetésöket, melly mostan minden ifjú Papokkal is közöltetik az öregebbek által.

2. Az egyes Gyülekezetek által választatott öregebbek, befolyással birnak mindnyájan az egyházi kormányra.

3. Gyülekezetjeik zsinatokban egyesülnek, mellyek az egyes Gyülekezetekre fölvigyáznak.

Ezen Egyháznak éjszak-amerikai *közönséges Gyűlése* mostan 20 *Zsinatokat*, 104 *Preszlyteriumokat*, 1800 *Papokat* és 2250 *Templomokat* számít. A' Papok közül 40-en részszerint zsinatoknak Elnökjeik, részszerint papi nevelő Intézeteknek Tanítójik, 15-en pediglen Miszionáriusok külföldön. A' *Kentukki zsinat* csupán olly Papokat kívánt választani 's rendeltetni, kik a' klaszszika (görög és latin literatúra) műveltségben járatosok. Ezért elvált tőle 1810-ben a' *Kumberlandi Preszbyterium* Tenesszee Tartományjában; melly azonban némely hitbéli ágazatokban is különböztvén a' többi Presz-

byteriánusoktól jelenleg, külön zsinatot képez néhány Presbyteriumok felett.

A' *Congregatzió* azt tartják, hogy minden Congregáció, vagy a' Keresztyénség híveinek minden Gyülekezetök, minden Társaságuk, ha áhitatosság tekintetiből áll össze, már magában külön Szentegyházat képez; jöllehet semmi összeköttetésben sem légyon a' többi hívekkel. Minden egyes Gyülekezet maga nevezi ki azért papi Elöljárójit, maga határozza meg az áhitatosság' alakját, kiszolgáltatja a' Sákramentumokat, és különös egyházi fenytéket gyakorol hívein. Minthogy pediglen egyszer'smind bizonyos, ha bár csekély közösülésben és összeköttetésben vagynak egymással az egyes Gyülekezetek; hibásan neveztetének el *Függetleneknek* vagy *Independenseknek* azért, mivel egyik Egyház másikában szertartási 's igazgatási behatással nem bír. Minden Gyülekezetnek volt hajdan Papja, több kormányozó Öregebbje 's Káplánja; korunkban már az Öregebbek kimaradtak közülök. Számit ezen Felekezet mintegy 1000 Papokat és 1270 Templomokat mostan.

A' *Keresztelők* vagy *Baptisták*, ugyan azon egyházi tanításhoz ragaszkodnak és tartanak, mellyhez a' Congregatziólisták; csupán, hogy a' hitvallás' letétele mellett buktatás által keresztelkednek; a' Szabadtársaság minden Tartományjaiba elterjedve. Most 224 Szövetkezéseket, 4384 Templomokat és 2914 Papokat számítnak. Vagynak azonban ezen tulajdonképeni Keresztelkedőkön kívül: 1. *Hetedik napon Keresztelkedők*; 2. *Négyeket szabadítottok*, kik naponkint szemlátomást szaporodnak; 3. *Szabad szövetségű Keresztelkedők*, kik mindenekben Kálvin' tanításaihoz ragaszkodnak; 4. *Önkénytes Baptisták*, mintegy 300 Papokkal és 400 Templomokban; 5. *Buktatók*, mivel keresztelkedésök mellett víz alá buktattatnak, mintegy 50 Templomokban, kik

minden halandóknak közönséges megváltásukat hiszik és tanítják; 6. *Mennoniták* mintegy 200 Templomokban és 7. *Keresztelkedők*, kik hat alapszabályokhoz ragaszkodnak, és az Úrnak szent Vacsorájával élven, a' kéznek fejre való tételét tanítják 's kívánják.

Unitáriusok 1000 Gyülekezetekben, kik a' Sz. Háromságot, Jézus' halála általi megváltásunkat, az eredeti bűnt, a' kárhozat' örökiségét, a' Sákramentumok' titkaikat tagadják; a' halálos büntetést, esküvést, és háborút megvetik.

1776-ban eredtek először *Methodista Gyülekezetek*, irlandi Vándorok által; vagynak Püspökjeik, minden negyedik esztendőben közönséges Gyűléseik, 1639 fel 's alá vándorló Papjaik, 's 437,000 Híveik.

A' *Kvakkerek* vagy *Atjafiak*, kiváltképen Penszylvániában mintegy 300,000-en.

A' *helvétziai Vallástételt tartó Evangyelika Egyház*, eredetileg Hollandiából származott által, 's még mostan is összeköttetésben áll Amszterdámmal, még csupán 6,000 Híveket számlál Penszylvániában 's éjszaki Karolinában.

Az *ágostai Vallástételt tartó Evangyelika Egyház* számosabb amannál, 's egy közönséges Zsinat alatt, több kerületi Gyűléseket, 800 Szövetkezéseket vagy Congregáziókat, és 200 Papokat számút jelenleg.

Vagynak még *Univerzalisták*, *Szvedenborgiánusok* és *Schakkerek*, kiknek áhitatosságok vallásos tánczokban áll, 's 15 Társaságokban 5400 Híveik vagynak.

Uralkodó Vallás Amerikában nincsen! mivel az egyesült Kormány' szerkesztetése azt tiltja, hogy a' Polgároknak Vallásukról gondoskodnának felsőbb helyen; és az egyes Tartományok is a' vallási dolgokba épen nem elegyednek soha sem. Az igaz, hogy egyik, másik Tartományban néha néha nyilvános határozással

lón, hogy bizonyos Felekezet' Hívei bizonyos hivatalokra föl ne véttessenek; hanem a' közönséges polgári életben, ezen határozás végre nem hajtatott; azon kívül, hogy bármelley felekezetű Pap, minden polgári hivataloktól, kivévén az oskolai hivatalokat elzáratik.

Általjánnyosan Amerikában, kivévén a' félig meddig vad népeket a' rengeteg erdőség' közepette, igen tettlegi vallásos és erkölcsös érzet uralkodik, kivált azon vidékeken, hol a' rabszolgaság immáron eltöröltetett egészen.

Míglen a' *püspöki* Egyházak Kormány' oltalmában valának, kevésbé virágzának Híveiknek szaporodásukkal; most pediglen napról napra szemlátomást szaporodnak, miólta magukra hagyatva magukból és maguktól fejtődznek életre.

Sehol sem láthatni ritkább szín- és képmutatást, mint ezen Szabad-társaságokban; gyakran is tapasztalhatni bennök, hogy itten az emberek jobbak, minf látszanak lenni. Senki sem dicsekszik hitetlenségével, nem is alkalmatlanokodik polgár-társának hite szentségével. A' Methodisták gyakorta szabad mezőn, szokás szerint sűrű erdőségben tartják az ő isteni tiszteletöket; fákhöz kötik lovaikat, 's gallyakból székeket készítenek maguknak; a' térség többnyire kiegyengettetik, csupán a' papi szék vagyon felemelkedett helyen: még is nincsen arra példa, hogy megbotránkozattak volna más felekezeteket! Papi-nevelő- 's több jóltéví Intézetek, elég számmal találtnak most már minden vidékeken. Befejezésül nem leszen talán érdektelen a' *Baptistáknak* keresztelkedésöket rövidczen érintenünk: Az isteni tisztelet ekkor néhány énekeknek elénekeltetésökövel kezdődik, mellyeknek tárgyuk a' véghez viendő szertartás szokott lenni. Azután a' Pap megmagyarázza szent könyvünknek azon részét, mellyben Jézusnak a' Jordánban történt megkereszteltetéséről vagyon szó. Ezen be-

széd 's még egy ének' zengedezése után, a' keresztelendők a' templom mellett lévő kamarákba mennek, hogy levetkezzenek. Templomaik ugyan is fürdő alakúak; legalább a' prédikáló szék előtt, mintegy negyedfél lábnyi mélységű nagy vízmeder vagyön, melybe néhány lépcsőkön történik a' lemenetel. A' templom mellett, a' prédika széktől kétfelé vagynak a' levetkezésre 's fölötözésre szántt kamarák, egyik a' nő, másik a' férjfi nemű híveknek számukra. Innen lépnek elő a' 18—20. esztendős leányok, nyakukról lefüggő fejér öltözetben; fejöket is fejér ékességbe rejtven. Egymás után lépdelnek lépcsőkön lefelé Papjok ellenébe, ki fekete öltözetben, térden felől érő vízben áll készen, a' szertartás véghez vitelére. Mindegyike felett elmondván, Jézusnak meghagyása szerint, ama' szavakat: *„En tégedet keresztellek az Atyának, Fiúnak és Szent Léleknek nevében!”* víz alá buktatja őket egymás után. Többen közülök, kiknek lehelletők gyöngébb, fölkiáltanak és sikoltanak ekkor, mikor keresztelő Jánosnak ama' Helytartója buktatni készül személyöket. Megtörültetnek azután 's fölöltöztetnek a' kamarákban mindnyájan. A' Leányokat az Ifjak követik, kik többnyire bátrabbak, fürdő gyanánt veszik 's nézik az egész buktatást.

Némely Baptisták, hogy a' Sz. Irást betű szerint betöltsék, ezen mesterséges Jordán' helyjébe, valóságos folyóvízben kereszteltetik magukat. — Többnyire szép nyári nap; rendetlenül, hanem szép virágos pázsit között sompolygó habokban; midőn nagy számú férjfiak, asszonyok és gyermekek tanyáznak a' partokon sűgárhozó élőfáknak hűvös árnyaikban. Hanem fájdalom! történhetnek illy alkalommal is esetek, mellyek között az ünnepiség nevetséggé alacsonyodhatik. Így történt néhány esztendőkel ez előtt hason ünnep' alkalmával, hogy a' Pap, ki nagyon alacsony emberke volt természetben, midőn egy nagy

szál leányzót akart víz alá buktatni, elveszté egyensúlyját, maga a' vízbe merült, 's hívét úszni hagyá; — mi felett hangos kacajra fakadt kiki a' nézők közül.

Némethy Pál.

9.

Polykletus' utazása, vagy Római Levelek.

(Folytatás.)

Negyvenegyedik Levél. — Polyklet Krantorhoz.

Márius, — Gonoszságai, Betegsége, Halála.

Utolsó levelemtől fogva sebesen egymásután következett 's szüntelen nevededett újabb történetek, minden szempillantásban megváltoztatták Róma' állapotját. Polgári igazgattatásának természetére még csak tisztviselőinek pusztá nevei emlékeztetnek, 's ezen tisztviselői minden tekintettől megfosztatva reszketnek az olly titulusok alatt, mellyek őket minden veszedelmeknek kiteszik, a' nélkül hogy nékik valamelly fényt adnának. Mindenfelől a' boszszuállás' vérözöne látszik; egy engesztelhetetlen öregnek félelme vagy akaratossága végez, vagy legjelesebb familiák' sorsáról. Sok ezek közül már egészen

semmivé tétetett; a' többi pedig gyámol és menedék nélkül rettegve várja végső romlása' szempillantáját.

Hogy hogy? Márius a' vétkek' seregét vezérli, 's kegyetlen parancsolatai késedelem 's haladék nélkül végre hajtának, sőt nagyobb mértékben hajtának végre, parancsolja 's a' minden jeles és jó tulajdonokkal ékeskedő Octaviusnak senki sem engedelmeskedett! halhatatlan Istenek! ezeké a' ti ítéléteitek? oh bocsássatok meg a' fájdalomnak ezen vétkes észrevételet! Ti az emberbe indulatokat plántáltatok, mellyek mind a' jónak mind a' rosznak természetű forrásai, 's a' bölcsességgel is vezérül adtátok, melly azokon győzedelmeskedhetik, 's minthogy a' választásra szabad akarata van, tévelygéseit egyedül magától származnak. Vétkes város, egyedül magadat vádolhatod a' nyomoruságokért, mellyek téged elborítottak; az a' vas-veszszó mellyel annyi Nemzeteket vertél, most saját polgárid ellen fordult. Ezen királyok' királyai egy köznépből származott katonának rabszolgáivá lettek. Már most ők is tudják mi a' könnyhullatás, ők, kik mások' szemeiből olly sok könnyeket kifacsartak. A' régi és megszentelt törvények, kevélységeknek ezen nemes tárgyai nyilvánosan megvettetnek. De nem volt elég megvetni, Márius azokat egészen semmivé tette; a' Római népet még a' tekintetnek azon külső színétől is megfosztotta, mellyel még az önkényű uralkodók is tisztelni látszattak. — A' Consul választás' ideje már elközelgetett, 's Márius a' nélkül hogy gyűlést tartott, és külföldben is félelemből reá menendő voksokat szedett volna maga hatalmával, Consullá nevezte ki magát, 's Czinnát, egy ilyen vezérnek méltó

helytartóját választotta maga mellé. Valamint elébb az emberekkel játszott, úgy most az Iste-nekből csúfot úzvén, nem félt a' Capitoliumba menni; sőt azoktól, számtalan vétkei gyümölcszeivel békével élhetést kérni; de azok már meghatározták sorsát, csak azért engedték őt a' virágzó állapot' legmagasabb grádicsára jutni, hogy annak semmiségét megmutassák. Ítéletök már ki volt mondva. Ezen vakmerő embert a' templomból vissza jöve telekor láttam legelsőben. Jól lehet az esztendő' terhe alatt már le volt görbedve, még is megtartotta az ifúság' eleven erejét, ábrázatjának a' nagy ránczu vonások borzasztó vad tekintetet adtak, 's mélyen beesett 's tüzes szemei halálos nyilakat látszottak lövöldözni. Mellette Czinna ment; őket követék seregesen a' tisztviselők és Senátorok, kiknek félelemtől jegesedett homlokaik, ezen egyébkor öly fényes menetelt, halotti pompához hasonlóvá tették. A' köznép' sokasága, melly minden nyilvános czeremoniák természeti ékesége, most nem jelent meg, 's mindenek kiknek ezen gyászos kíséző sereg között lenni tulajdonképpen kötelességükben nem állott, távolról nézték azt mély halgatással előttök elmenni.

A' nézők között elrejtezvén, engedtem azon ujság kívánásnak, melly bennünket akaratumk ellen is azon rettenetes embereket látni ösztönöz, kiknek karja az egész világot megrázkodtatja. Koránt sem gondoltam hogy én észre vétethessem attól, ki ezen szempillantatban az egész emberi Nemzetet lábai alatt leborúlva lát szott szemlélni. Csalatkoztám; Márius' nyugtalan ujság kívánását semmi sem kerülhette el; külföldi öltözetem reám vonta figyelmét, sze-

meit, az ő rettenetes szemeit reám szegezte. Egy pár szót mondott egyik Lictorának, 's ez ketté hasítván a' kíséző sereget, hozzám jött, 's parancsolta hogy menjek a' Consulhoz. Én azzal a' bátorsággal jelentem meg előtte, mellynek táplálására 's fentartására a' boszszuság kényszerít bennünket. „Ki vagy te? mondá,“ „Görög vagyok felelék én.“ — 'S mit keres most egy Görög Rómában.“ Én kezesképpen vagyok itt Athene elfoglaltatásától fogva, 's azt várom hogy Syl-la, mikor vissza jön végezzen sorsomrul.“ Syl-la nevet halván, szemei szikráztak 's ajakai akarátja ellen morogni látszottak; 's vad tekintet vetvén reám így szólla: „elég, elmehetsz!“ megvallom titkos örömet éreztem magamban, hogy egy szempillantatig nyugtalanságot okozhattam ezen vad léleknek, 's hogy boldogságáról való, édes álmódosását egy őt ijesztő gondolat által keserűvé tehettem. E' szerint ezt gondolám magamban, az a' kit a' vétek, a' hatalom' tetejére emelt, a' legerőtlenebb teremtés előtt is retteg; az őt körül vevő strázsák nem menthetik meg a' félelemtől és a' lelkiismeret' mardosásától; rettegést terjeszt el maga körül, 's egyetlen-egy szó magát is rettegeti.

Az új Consulok béiktatásának napja is új gonoszságokkal jegyeztetett meg. Márius' fija tulajdon kezével megölte egy nép Tribunust, 's annak fejét az atyához küldötte; Praetorok számkivettettek, Sextus Lucius Senátor az egész nép előtt, a' Tarpejus kőszikláról letaszított. Minden estve a' gyászoló familiák tűzhelyeiknél össze gyűlve nappali szerencsétlenségeik' hosszú sörát emlegették, 's a' következő éjszaka még nagyobb utálatosságokat hozott magával. Ezen ret-

tenetes környülmények között a barátok kerültek egymást, a rokonok féltek egymással öszve találkozni, 's a rettegés a boszszonkodást elfojtván, egy boldogtalan felénk vigyázatosságot szült, melly egy csupa felekezetnek olyan erőt adott, a' millyenne, magában soha sem bírt volna.

Sokáig azzal hízelkedtek magoknak a' Római lakosok, hogy Márius, ha egyszer célját eléri, le fog azon eszközökről mondani, mellyek őt ahhoz vezették. De valamint az olyan mozgásban lévő test, melly az eleibe szabott utról eltért, attól szüntelen tovább és tovább eltávozik: ugy az az ember, ki kötelességeinek határiból kilépett, nem vitethetik többé azok közé vissza. Márius minduntalan gyanakodó, nyugtalankodó lévén, naponkint rútabb erőszakoskodásokra ragadtatott, 's a' tegnapi vétek a' holnapit szükségessé tette. Már csak nem minden ellenfeleit semmivé tette, 's csak a' maga felekezete maradt meg, 's szerencsétlenségére ennek száma nagy volt.

De már a' hír Szilla' vissza jöveteléről beszélt, 's Róma titkon azt suitogja, hogy ő Mitridatest meggyőzván, 's a' népkeletet meghódítván, legióival vissza tér, hogy a' rajta elkövetett méltatlanságért boszszút áljon; sőt mindenfelé azt emlegetik hogy már Itália' partjaira kiszállott, és sietve jó hűséges seregeivel Róma felé.

Ezen igen kora hírnek hallására Rómában szomorú halgatás uralkodik; némellyek még egy megkérdelhetetlen ellenség' kardja alatt látván magokat, félnek olyan reményt sejdíteni, melly őket tüstént elvesztené; mások azon veszedelemnek, mellyet vak felhevülések előre látni nem engedett, közelgetésekor magokban szálván, végre gondolkodni kezdenek magokvisc-

letekről. Gonoszságaik' képe eltölté őket iszonyodással, valamint magok könyörületességet nem esmertek, úgy magoknak senkitől sem reménylhetik, elcsüggedt szemeikből bánat és kétségbeesés néz ki, a' vétek' természeti következése. Legtöbben mind Márius, mind Sylla, utálván mind a' kettőtül egyaránt rettegnék. De a' félelemtől, erőtlenségtől sokszor elragadtatván, reszketve emlékeznek vissza azon lépéseikre, mellyekre őket az erőszak kényszerítette; 's minnekutánna Márius' vadságától nagy nehezen megmenekedtek, annak esetével talán a' magoké is elválhatatlan fog lenni.

Ezen kétséges állapotban Márius éppen nem mutatta azt az erős lelkét, melly őt olly sokszor kevesebbé veszedelmes környülmények közt is megkülömböztette, nem volt ő már többé az a' rettenhetetlen vitéz, kinek lelki ereje a' szerencsétlenségben nevededni látszott, 's ki egykor Carthago omladványain felelem nélkül mulatott. Azt lehetett volna gondolni, hogy egy az övénél nagyobb elmétől elnyomattatván, sorsa felől kétségbe esett. A' helyett hogy hathatós rendelések által azt a' hatalmat, mellyet Sylla tőle elragadni készült, megerősítette volna, megelégedett azzal, hogy csak annak édességével részegítette magát, minekelőtte még annak ideje eljött. Hirtelen elmerült egészen minden gyönyörökbe, és Muzsikusok' seregével vétette magát körül, 's a' legvastagabb testi örömkben elfojtotta okosságát, melly néki sokszor terhére volt.

Egy ilyen dobzódással tellyes éjszakán, midőn valamely áldozatra készített állatnak módjára, virágokkal koszorúzva az illy alávaló örömknek magát által adta, egyszerre öszve szed-

vén régtől fogva lábbal eltapodott okosságát, egész élete történeteit elbeszélte vendégeinek; semmit sem felejtett el azokból. Mindenek möhön halgatták szerencsésének és szerencsétlenségének 's az őt környékezett veszedelmeknek hosszas előszámlálását. Most mind a' Római seregek' vezére a' Hyperboraeus tartományok' vad gyermekeit kergette, és irtotta; majd csak igen kevés hív embereitől kísértetve. Afrika' tágas pusztáin bolongott; hol csudálást, hol rettegést, hol szánakozást támasztván maga eránt. Minekutánna az ifjuság' első tüzével mind ezt elbeszélte, lehajtotta fejét melyére, halgatott mint ha mély gondolkodásba merült volna; mellyből leghívebb barátjai sem bátorkodtak őt felébreszteni. Hirtelen félbe szakasztotta a' halgatást, „Ugy vagyon! így kiálta fel erős hangon:“ A' szerencse mind jó, mind rossz változásainak ennyiszor a' legnagyobb mértékbe való tapasztalása után, esztelenség volna magát még egyszer a' veszedelemre kitenni. Késő és hasztalan gondolat, mellyet csak hamar új rendetlenségekben elfojtott. Az a' hirtelen való nagy változás, melly ezen embernek, ki az előtt józan és mértékletes volt életmódjában, történt nem sokára olyan következeseket hozott maga után, mellyektől előre lehetett tartani, 's mellyeket talán maga is várt. Emészto hideglelésbe esett, 's az a' láng melly ereiben égett, nem sokára tűzbe hozta az ő heves lelkét, mellyet a' gyönyörök egy szempillantatig elaltattak. Örültségében vissza menván képzeletével dicsőségének és erejének napjaig, néha dühösség' szavaival kihívta Syllát a' harcra, másszor ismét ugy képzelődött, mint ha a' Mytridates ellen való háborúban, melly olly sok nyomorúságok' gyászos kútfeje volt, a'

Római Legiókat vezérelné. Tüzes beszédet tartott a katonákhoz, kiket az ellenség ellen küldöttöket vélt, dühössen háborgott erőszakos és sebes mozgásai az ütközet' rettenetes képét festették. Midőn az ilyen megerőltetés miatt megbágyadott természet, néki némely szempillantásokat engedett, akkor borzasztó átkozódásokkal még azokat is elfutni kényszerítette tőle, kiket még eddig egy kis szánakozás nála tartóztartott, 's mint Herkules az Oëta hegyén, maga saját kezeivel akarta magát öszve tépni. Egész utolsó óráig úgy látszott, mintha a' prédájokat féltő dühös Furiákkal küszködött volna, 's az a' végső szempillantat, mellyben a' jó ember az élet' szélveszeitől megválva, előre is a' reá várakozó békességben 's csendességben részesül; Máriusra nézve csak a' véteknek és a' halálnak rémítő jeleit mutatta, így múlt ki ezen átkot érdemlő ember, kinek egész élete sebet ejtett az emberi nemzeten. Hősi vitézséggel, 's megrettenthetetlen bátorsággal születvén, ezen ritka tulajdonokat csak a' rosza fordította. Egyedül a' vad népekkel harczolásra lévén alkalmas; a' Rómaiakkal is úgy bánt mint a' Czimbrusokkal, 's irtó fegyvere által minden világon lévő élet' forrásai kiapadhattak volna. Apja' pásztorai között neveltetvén, a' durva szokásokat mindenkor megtartá, 's valamint a' legnagyobb szerencsétlenségei őt soha le nem sújthaták, úgy a' legnagyobb boldogság is soha meg nem szelidítette vad erkölceit; szava durva, tekintete vad, maga alkalmaztatása fenyegető és parancsoló volt, 's minden külső bárdolatlansága mellett is senki sem tudta jobban a' kétségesnek és fortélyoskodásnak görbé útait. Mind a' hűség, mind a' becsület, mind az emberiség iránt érzéketlen volt,

's az ilyen embert nem utállotta egy egész nép a' leghíresebb Rómainak nevezni. Rút és eszelős ítélet, melly a' hadi talentumot minden egyéb rényeknek eleibe tévén, azokat kiktől származik becsteleníti; a' nélkül, hogy tárgyát dicsőíténé. E' szerint Brennus, és a' barbarusok' minden vezérei, kik előtte vagy utánna éltek, hősök, mihelyt fegyvereik szerencséssek. Ugy vagyon kétség kívül, a' győzelem fényt ad, 's a' hódoltatás dicsőiséget szerez; de az a' dicsőség csak egy szempillantatig tart, de a' vitézség' dühösségét nem mindig követik a' polgári rények.

Márius' halála nem szüntette meg az általa okozott háborgásokat, az ő gyilkos természeté még halotti pompájánál is uralkodni látszott. Míg a' temetési ceremónia tartott, legdühösebbik czimborássa Fimbria, gyilkosok által megtámadtatta Scevola Pontifexet, ki, mind nemes tulajdonairól, mind széles tudományairól egyaránt híres volt. Minthogy a' gyilkosság nem mehetett véghez, Fimbria elég vakmerő volt őt a' nép' eleibe törvénybe idézni. Scevola csendes hangon kérdezte: melly bűnnel vádolná őt? „Azzal felele amaz dühössen, hogy nem eresztetted be szívedbe azt a' tört, mellyel téged' megkellertet volna ölni.“

Eképpen Márius' szörnyű hatalma felekezé-
tének fejei között eloszolván, még gyászosabb lett a' Rómaiakra nézve, és a' vérszopónak halála által, még magasabb grádicsára látszott az önkényű uralkodás hágni. Ezen végetlen nyomorúságban a' legjelesebb polgárok eltökéltették magokat szerencsétlen hazájokból kiköltözni. A' Senátorok' nagy része kerengő utakon Sylla' táborába ment, ki olly nagy számú Senátussal volt

körül véve, melly a' Rómaival megmérkőzhetett, 's ezen merész vezérnek cselekedeteit, mint tiszteletre méltó törvényhatóság igazolhatta. Mások familiáikkal együtt távol fekvő falusi házaikba mentek, feledékenységre kívánván, mellyeknek fénye rájuk nézve veszedelmes lett volna. Már most Rómában csak az új igazgatásnak kedvelői, vagy inkább védelmezői; 's némelly olyan öregek, kikkel honnyok' forró szeretete minden veszedelmeknek truczolhatott, 's végre az olly szegény köznép, mellynél a' bátorságot a' szükség pótolja ki. A' győzők közül is igen sokan félre vonták magokat. Boszszonkodva nézván fő embereik' dühösségét, nem akarák tovább magokat illy hóhérokhoz kapcsolni, 's ha el kellene is csapások alatt vesznick; nem kívánnak vétkes cselekedeteikben részt venni. A' melly mértékben a' vétkes Róma elveszti legméltóbb polgárjait; abban a' mértékben szaporodnak falai között az olly ragadozó és vértszomjazó emberek, kik minden változásból jobb sorsot reménylenek. Az ilyenek a' köztársaság' minden tartományiból seregesen ide futnak. A' vizsgáló szemek mindennap olly új emberek' sokaságát látják, kiknek képvonásaik, öltözetök és nyelvök, külföldi származásra mutat, 's kik álnok tekintetökkel eléggé elárulják rosz szándékaikat. A' köznép is félbe hagyta mindennapi foglalatosságát, a' műhelyek üresek, a' boltok he vagynak zárva; mindenek azoktul látszanak élelmöket várni, kiknek indulatjait kielégítik. Így tehát Róma, minekutánna rénynek, dicsőségnek, igaz nagyságnak csudálkozásra méltó pályáját végig futotta, a' zabolátlanságnak és véteknek azon menedékévé lett, melly kezdetében volt. Vallyon, hát annyi felséges cseleke-

detek, annyi jól kigondolt, szépen elrendelt, 's olly szerencsésen véghez vitt szándékok, annyi bizonyágai a' haza eránt való nemes szívű szeretetnek, 's annyi ősi nagy tulajdonok csak arra szolgáltak e, hogy a' Rómaiak a' nyomorúság' mélységes örvényébe taszítottassanak. Az a' szabadság, mellyben olly igen kevélykedtek, 's mellyet olly igen féltettek, most csak abban áll: hogy a' hazájokra nézve egyaránt gyászos két felekezet' jelei közzül magoknak urat választhatnak. De mit mondok? még a' haldokló szabadságnak ezen utolsó cselekedete sem engedtetik meg nékik, 's kiki erőszakosan elragadtatván azon felekezettől, mellybe őt a' környülmények vetették; hanyat homlok rohan a' szolgaságba! Athene oh édes hazám! ne sirasd már tovább állapotodat, Róma' sorsa megbizonyítja a' boszszonkodó világnak, hogy a' szabadság csak ollyan álom; mellyből a' Nemzetek önkényű uralkodó' járma alá ébrednek fel. — —

S. K. J.

10.

KORLÁTHKŐ VÁRA.

A' középkor' durvasága, 's mind magányos, mind köz bátorságot háborító vadsága sűrűn varázsla, mint külföldön, ugy hazánkban is, meredek sziklákra, híres neves *Várat*. *Várahhoz* kötteték elejétől fogva polgári föl és elosztatásunk nyilvánosan; *Várah* szerint határoztatának 's neveztetének el minden Megyéink. — Biztos erősségeknek azonban nem igen tekinthetjük 's ítélhetjük ezen alkotmányunkkal egy idős örökségeinket. Mivel a' Mongoloknak 1241—1243, esztendőkbén dühödött pusztításuk alatt csupán *Székes-kehérvár* és *Esztergom* Várai mentethetének meg, a' *Szentmártoni* vagy *Pannonhalmi* Klastromon kívül, lerontatás' és pusztítatás' emésztő férgétől. — *Székes-kehérvár*' és *Esztergom*' reménytelen mentsége még nagyobb figyelmet, nagyobb érdeket deríte minden Várahra hazánkban; kivált a' vágmejjéki véghelyeken; azon okbul, mivel *IV-dik Béla*, *V-dik István*, *IV-dik László* Királyaink alatt, az *Osztrákok* és *Csehek* ellen táborba szállának gyakorta hős Atyáink. Költsönös pusztítgatások bélyegezik ezen viharos idöket; — mellyek minden tehetösh és hatalmasb Urat arra ösztönzének, hogy ugy magának 's övéinek, mint szinte jobágyjainak lehető bátorságukról és védelmükrül szorgoskodva, természettől is erős alkalmasos tájékokat szemeljen 's válasszon lakának. *III-dik Andrásh*' több ízben nyugtalanítottott kormányja, majd ismét *Trencsényi Máté*' törekvése, új meg új alkal-

mat szolgáltatata ezen vidékeken; részszerint egészen új, részszerint avult váraknak megerősítettésükre.

Posony, Nyitra és Trencsén Megyék, rendszeres vonalt nyérének, Osztrák és Morva-ország felé, ez időszak' tájján, — végvárakban; — mellyek közül Korláthőre fordítandjuk figyelmünket.

Azon apróbb hegysorok, mellyekből utóbb a' magas Kárpátok emelkednek; Posonytól kezdve éjszak felé vonulnak egyenes vonalban. Ott, hol ez csupán távolról észre vehetőleg, keletnek fordítja meredekült gerinczét; más alacsonyabb bérczet is nyújt előbbeni irányzatban szem elé, melly többnyire kopár, sűrű és képzeldési alakú szikla halmozatokkal vegyes pázsitokból szerkesztetik öszve. Az itt, ott, szürkén fejeződő szirtgöröngyök majd zöld gyepen legelő csordákhoz, majd hegytetőn büszkélkedett hajdankori épület' maradványjaihoz, majd ismét száz meg száz más egyéb tárgyakhoz hasonlitanak a' szerint, mint a' vándornak képzeldése kisebb vagy nagyobb mértékben varázsoltatik e' vagy ama' hasonlatosságokra. Ha ki vissza tekint Posony felé, meglepettetik a' *Detrekői rom'* (Blassensteiner Ruine) igen fölséges bájoló pillanatjától, melly inna a' kékelő hegység között, mint valami ágas bogas sziklákön merészen emelkedő magányos torony tűnik vizsga szemünk' elébe. *Szent Miklós* mellett nyílik meg néhányszor csarnokul (amphitheatralisch), 's enged ezen halmozat szabad kilatást a' magasb hegység felé. Maga e' falu, szemközt, terepély és sugár tölgyfákkal benőtt dombon álló templomával, meghat 's bájol igen rajzolatb fekvésével minden érzetet. Végső házai, a' hegy alatt, hosszú 's bámulást ébresztő szikla-tömegekből lépzett völgyé alakulnak, mellyen a' tájfestő (Landschaftsmaler), legszebb részleteket nyerend ügyesége' tökéletesbitésére, hanem a' természet és földbuvár

is örömmel mulatand azon barlang' kedvéért, mellyben özvéniz előtti ősméletlen állatoknak, kiváltképpen egy már kihalt medve fajnak (*ursus spelaeus*), csontjai és fogai bővségesen találtatnak. Nem kevésbé fölséges sziklatájék tűnik egy másik hasonló völgyben elő; az elsőbb, minthogy csermelytől öntöztetik, *vizes*, ez pedig *száraz völgynek* neveztetik. Balra, ezen völgy' térén, egy malomnak udvarában, igen kellemetes fekvésű és bő vizű *kénkőves forrás*, akaratlanul ébreszti minden utazóban azon kívánságot; hogy ez, olly fölséges tájék, melly már felettebb egészségesítő 's erősítő levegője által is ajánltatja magát, rendes fürdőnek alapittatásával; többekre nézve, ne csupán járhatóvá 's érdekessé; hanem gyógyítóvá is alakittassék mennél előbb. — Ugyan azon bércezen tovább haladva, egyenes vonalban, balra vagy nyugot felé, szüntelen beláthatatlan fenyvesektől zománczozott síkság' tekintetében, előbb *Szent Pétert*, a' Détrekői uradalom' és Posony Vármegye' utolsó faluját; csak hamar pediglen *Sándorfalvát*, Nyitra Vármegyének a' Korláthkői uradalomhoz tartozó Mező-várossát éri az utazó. Ha ki már ezen helységet is elhagyta 's a' bércezt meghágta: egészen változva látja meglepőleg maga előtt meszsire a' vidéknek alakulását, melly mostan nagy nemű fellengző bélyegét szelidebb alakba öltözteti. A' bérce is szelidebb, sziklátlan grinczén lassankint egészen szántóföldekké mivelődik; nyugoton a' sötét fenyves, néhány mértföldnyi hosszúságán túl hirtelen végződik; 's ugy erre, mint éjszaki felé majorságokkal, szántóföldekkel, rétekkel és erdőségekkel vegyes virágzó helységekre meszsze terjedő fölséges kilátás közepette; kiváltképpen a' magányos hegycsúcson emelkedő *Berencsi vár*, és a' kékellő távolságban vonuló hegyláncz megbájol minden értelet. Csak hamar feltűnik, ugyan a' bércezek legközelebbi halván

nyugodva; félig meddig omlott tornyu régi templom' szembe alig ötlő alakjában, *Korláthkőnek romja*. A' bércz alatt fekvő igen kies *Leszkó* (Lieszkov), vidáman fogad minden vándort 's tetszésére hagyja; valtyon a' szép 's meszsze terjedő kertekkel körülvett kastélyban birtokossának (*Motessiczky István* Urnak), igaz Magyar vendég-szeretetében, vagy pedig egyedül a' szép természetben, és erővel tellyes hajdankor' emlékében kívánja keresni és nyerni vágyjának kielégítéseit. — Az említett Vár' romjaihoz igen kényelmes fölmenetel vezet. Akármeltyik jobágy' udvarán és kertjén keresztül följuthatni, erőködés nélkül, ama' fölséges, valóban bájosló kilátással gyönyörködtető halomra, mellyen a' jóval nagyobbakká és terültesebbekké lőtt romok, hirtelen, úgy tünnek elő, mintha ugyan ezen megmászott hegynek lapályján nyugodnának; de ha ki előbbre halad, meglepetik nyomban azon észrevétel által, hogy a' domb ismét hátra felé szegül, holott kicsiny kellemetes erdőcskén keresztül, csak hamar érhetni ama' mérséklett sepepedésű torkolatot, mellynek zöldellő közepéből, mintegy varázslástól igézve nyúlik azon meredek szikla-tömeg elő, mellyen a' fő épületnek magassága, és az e' felett kiálló, egészen óriási fél torony miatt különösen jeles rom büszkélkedik.

Tulajdonképpeni bemenetel más oldalról, keleten, majd nem földszíntt vagyon; mivel csupán a' tulajdonképpeni régi vár nyugszik a' sziklákon; — mindazonáltal néki megyen bizonyosan minden vizsga Vándor haladék nélkül a' leromlott kőfalak' omladványjain a' fő épületnek, és a' délre nyúló temérdekelt féltoronynak, melly, közepén meghasadva, úgy látszik, mintha belőlről még egy más tornyot zárna bé magában. Innen vehetni csupán észre azon szembetűnő magasságot, mellyre senki sem számolhatna eleinte; innen nyúlik az elra-

gadtatásig fölséges, igen különböző 's egymást válto-gató kellemetes kilátás. *Délre* szelid halmokká porhanyult és szántóföldekkel habzó termékeny bérceken túl emelkednek fölséges csöndben a' *Viszoka*, *Rokstun*, *Vetterling*, *Burian* és *Havrana Szikla*' homályos csúcsai, mint a' földi dolgok' mulandóság-aknak mind meg anyai néma tanújai — mivel épen olyan változhatatlanul pillantgatának hajdan ezen vidékekre; midőn még a' vár minden idő' viharival szembe szállani mérészlett és tet-szett, olyan változhatatlanul, mint mostan, midőn ez már hangyabolyként romjában omladoz, azok ellenben még jelenleg is minden földi hatalomtul megkíméltetve burkolgatják, sőt száradok mulva is, mint az örök mindenhatóság' tiszteletet parancsoló örjei, ugyan azon alakban burkolandják mohos tetőjüket felhőkbe; — még távolabb látszanak a' roppant kettős csúcsú *Zobor*, a' még ennél is magasabb *Zibricze*, továbbá egész *bérezek*' s *Appony*' vára. *Keletre*, legelől a' *Hradek* lapályos zöldellő gerincze, közel fekvő Roszbehi falvával együtt; távolabb a' *Fejérhegy*' csúcsai Nyitra és Bars Vármegyék-re szolgáló meszsze kilátásaikkal. *Nyugotra* a' sötét fenyves, melly itten végződik, igen szép külömbféle rajzú vidékeket tüntet szem eleibe, mellyek Morvának polai bérceitől határozatnak. *Éjszakra* meszsze vonuló halmazatokon túl, szép kies térség, mellyen *Sasvár*, *Jabloneczu*, *Szenicz*, *Szobotiszt*, nevezetesh helységek; magányos elszigetelt hegyen pedig *Berecs*' kies romjai büszkélkednek igen fölséges rajzolatokban; ezen lát-kört, *Osztri Verch*, *Kobela*, *Burovin*, *Kralozstin* és *Kupi* nevű magasb csúcsaival a' *Verbóczi* bércek határozzák, mellyeken túl kékelő távolságban a' *morcai* hegyek tornyosodnak *Kremszír* mellett; éjszak-keleten végre a' *Csejthei*, *Miavai*, *Brezovai* és *Jókői* erdős hegyek zöldellenek, mellyek előtt *Priterszd* nevű nagy es

eleven mező-város tűnik szembe. Ha ki már ezen általánosan véve, kellemetes jótéví benyomással bájoló kilátásokban eléggé gyönyörködött, 's ha ki a' romnak kies vidékével csudálatosan ellenkező pusztult belsejére veti pillanatját, melly kétség kívül, hajdan, bátorságos kevélykedésében, nem igen pillantgata illy csendes, szembe sem ötlő állapotban szorgalommal díszes környékére; akkor a' toronnyal egyesült fő épület igen erős, elég tágas hosszúka négysezeget tüntet szem elébe, mellynek legmagasb éjszaki szugában, hajdan, képtelen fáradsággal sziklába vágott, nagy faragott kövekből épített kút, szolgáltatata húzamosb időre vonuló ostrom esetében bővségesen ivó vizet. Omladványokon és halmozatokon keresztül, szinte torony alakú épület' maradványjai mellett lejuthatni, a' téres tulajdonképeni Vár udvarába, honnan vissza tekintve bámulhatni csupán eléggé az egymásra hányt vetett szikla halmozatokon nyugovó felső várnak óriási voltát. Ezen sziklák azon különösséget és ritkaságot tüntetik szem elébe, hogy egymás mellett két kis csepegő kő barlangcsákkal bírnak, mellyeknek keskenyedő tekeredéseik föl felé vonulnak. — Az alsó várban, kapujától jobbra, keleti szegletben, vagyon egy két emeletű bástya; balra nyugoti szegletben, egy kis kapus-lak' omladványjai mellett, nagy magas lak-épület, melly föl felé előbbre nyúlik; az egészet falak kerítik, mellyek délre a' szikla halmozaton kettősök, a' tulajdonképeni, téres fő kapunál egyesek és nem igen szélesek; az egyszerű kapunak épített padokon nyugovó fölvonó híd, 's a' szeglet épülettel homlokegyenest emelkedő külfal és egy árok szolgálja erősségül. — A' szoros helynek lehetséges használatával, és szemlátomást több rendbeli megszakasztással építette; általjában véve ugyan, a' kisebb 's kevésbé jeles, hanem valóban minden tekintetben az

érdekesebb romok közé tartozik ezen omladvány, melyhez különben is majd nem minden alkalmatlanság és erőlködés nélkül lehetvén juthatni; megérdemli méltán minden buvárnak figyelmét.

Korláthkő vára, — melynek neve vagy a' német *Könrad*, magyarul (*Korláth*) tulajdon névtől, vagy *korlát* szavunktól származik, mely rostélyozatot, határozatot, gátozatot, kerítézetet, zárt és kerített helyet jelent; minden esetre igen régi 's eredete hajdan kor' homályjaiba burkolódik, ámbár nem tudhatni építtetésének korát 's idejét, nem tudhatni építő-mesterét? Bizonyosan, több szomszéd várakkal együtt, mindjárt eleinte, a' *királyi végvárakhoz* tartozék. A' XIV-dik Század' végén és XV-dik elején, az igen hatalmas és nagy befolyásu *Stibor Vajda*' birtokában vala, kinek hatalma és történetei ezen évi folyamamatunk' 2-dik Kötetében közöltetének általam. *) *Korláthkő* ekkor *Posony Vármegyéhez* számíttaték, holott korunkban *Nyitra Vármegyének* egészítő részét teszi.

1444-ben *Moraváni János* volt parancsnoka ezen várnak. Hogy az ő mestersége háboruságokban és ragadozásokban állott légyen, bizonyítja egy ugyan ezen évben költ, *Tablabiró Gyurikovics Ur'* gazdag Gyűjteményjében találtató, mind eddiglen ösmeretlen oklevél, melynek tartalma szerint *Moraváni János, Korláthkő várának lakossa* (Joannes de Morava, residens in castro Korláthkő) *Posony'* várossával, polgárjaival és hozzá tartozóival ugyan azon esztendő' *Jakab'* napjától fogva *Márton* napjáig fegyvernyugvásra lépett. Az ezen nevezetes, egyszer'smind azon háborgós nyughatatlan állapotot, melyben ekkor egész vidékek valának, világosan bizonyító oklevél' függő pecsétje, tót nyelven szerkesz-

*) Az ezen munkára a' Redactióhoz béküldött igazítást lásd alább az 763-dik lapon.

tetett következendő körülírása: „*S. Jan, Cann. z. Morawan*“ miatt, azt látszik kétségteleníteni, hogy a' várnak ekkori Úra Husszita lehetett. *Moraván* különben, a' mái *Moravanka*, Nyitra Vármegyében, a' fördőjéről híres *Pöstyénnek* által ellenében, a' *temetői* hegység alatt fekvő helység. A' hadnak érdeklött félelmes *fija*, mindazonáltal nem sokára nyoma nélkül elenyészett az idők' folyamukban, mivel nincs többé emlékezet fölöle, 's már a' következendő 1445-dik esztendőben idős *Buchan Oszvald*, makói al-Bán, vevé meg *Korláthkő* várát, *Jabloncza*, *Szent György* (ma Sándorfalva) *Novenszko*, *Kodhragy*e (ma Leszkó), Nyitra és *Nadas Posony* Vármegyei helységekkel együtt *Ujlaki Miklóstul*, a' Bántól, 4000 arany forintokon; ki tehát tulajdonképeni örökösse 's birtokossa volt bizonyosan ezen Uradalomnak, midőn *Morvaváni János*, vagy csupán *Várnagyja*, vagy ideigleni zálogossa, vagy talán hihetőképben, erőszakos rablója lehetett ugyan annak ez időben, melly hasonló példákat többeket tart a' fölémlékezetünkre. Honnunk' híres neves kormányzója *Hunyady János*, megerősíté ezen vételt, 's öregbité *Karkócz*' helységével a' várnak megyéjét 1447-dik évben. *Oszvald*, hitvesse, *Dorottya*, *Sook Istvánnak* leánya, 1479-ben már özvegyül fordul az oklevelekben elő. *Hollós Hunyady Mátyás Király*, ugyan 1485-ben költ adomány - levelében elajándékozá *Korláthkő*' várát, német Lovag és Testőr, *Kvinszpergi Plankner Jánosnak*, és fíjainak *Volfgungnak* 's *Jánosnak*, 6000 aranyokban, — *Korláthkői Bánfy Mihály*' haza árulási vétke miatt, (per notam *Michaëlis Banfy de Korlathkw*), — ezen *Mihály* t. i. az akkori szokás szerint atyjának hivataljáról *Bánfy*nak nevezetve, *fija* volt az előbb említett makóviai Bánnak, *Oszvald*nak, 's valamelly, a' kéjre uralkodó *Mátyás*nak nem tetszett cselekedete miatt, elveszté ennek kegyét, sőt

talán életét is; mivel nincsen róla többé Hazánk' történeteiben emlékezet, — hanem amaz adomány aligha végre hajtathatott, mivel *Mihálynak* öccse, ifjabb *Buchán Oszwald*, mellék nevén *Zaky*, marada e' várnak birtokában, ki 1498-ban *Korláthkői Báró* czímmel, 1502-ben mint Komárom és Tata várainak királyi Kapitányuk, 1512-ben pedig mint királyi Fölmentő tiszt (Dispensator Regius) említettetik; ugyan ő megszerzé 1486-ban *Berencs*' Várát 's Üradalmát, mellynek birtokába 1502-ben törvényesen is beigtattatott. *Főjai*, *Péter*, ki már *Bucháni Korláthkőy* nevet viselt, 1502-ben Ulászló Királynak előbb Kancellárja, később Korona Fő udvari Mestere, a' hatalmas *Gúthi Ország Ferenecz*' testvérjének, *Dorottyának* férje, elhúnyt a' mohácsi szerencsétlen ütközetben 1526-ban; és *Sigmond*, ki 1535-ben vön búcsút e' világtól; mindkettőben sírba szállott e' híres és hatalmas Nemzetség fiú ágon; hanem leány ágon virágzék és virágzik több ivadékokban, mellyeknek sarjadékai mind e' mai napiglan birják a' nevezett várakat és jószágokat. — Már az ifjabb *Oszwaldnak* két leánytestvérjei valának, kiknek öregbike *Sófia*, Hatnay vagy Budethiny 'Sigmondhoz, fiatalabbika *Borbála* pedig zablathi Hrussoy Jerónómoshoz méne férjhez; maradékaik azonban nem jutának *Korláthkő*' birtokába; 's itt csupán azon okbul említettnek mellesleg, minthogy az utolsóbbnak, *Borbálának* leánya, *Anna*, a' híres Huszszita Vezérnek, szedleczí Kosztká Miklósnak hitvesse, két leányjaiban, *Annában*, ki Nyáry Jánoshoz, később pediglen Szerdahelyi Dersffy Miklóshoz méne férjhez és *Borbálában*, Thurzó Ferencznek, előbb Nyitrai Püspöknek feleségében, ósanyjok lön több virágzó Nemzetségeknek. — Az épen említett *Oszwaldnak* leányjai, *Katalin* Szent Miklósi és Óvári Pongrácz Miklós' és *Sasána* Apponyi Péter' hitvessei; valamint test-

vérjeknek Korláthkővy Péternek leányjai, *Er'sebet* Nyári Ferencznek és *Anna* előbb Erdődy Istvánnak; azután Kevendi Székely Ferencznek, végre Baracskey Pálnak hitvessei jutának Péter' és 'Sigmund' haláluk után Korláthkő és Berencs várainak örökösödő birtokaikba. Egyezés mellett *Berencs Nyáriaké*, *Korláthkő* Apponyiaké 's Pongráczoké maradt; kiknek leány maradékaikból szinte néhány más családok p. o. a' már kihalt Lapsánszkyaké sarjadozának.

A' várnak hajdani történeteiről keveset, vagy épen semmit sem tudhatunk. Csupán 1704-dik év' Pünkösd Hava 20-án történt itt a' várral szemközt azon csata, mellyben Rákóczynak Fő-vezére *Bercsényi*, a' császári Sereget megtámadá 's az egész, mintegy 8000 emberből álló tábort részszerint leöldösé, részszerint elszélleszté. Fő ütközet *Jablouczában* és *Jabloucza* körül történt, mellynek kastélyjában védelmezni akará magát különösen a' császári Fő-vezér, de megadásra kényszerítettett csak hamar; a' Korláthkői Uradalom' vidéke nagy kárt szenvedett ezen alkalommal. — 1740-ben, jóllehet régtől fogva elhagyattatott az ő tulajdonossaitól, tökéletes lakható állapotban volt e' vár, sőt a' cselédházak és tömlőczők még 1780-ban is épségben valának. — A' korláthkői Uradalom korunkban *Sindorfalva* és *Jabloucza* mező-várossaiból; *Leszko*, *Czerova*, *Rozbehi*, *Hluboka* falvaiból és *Osznuszka* falu' felől áll; gróf *Apponyi Jó'sef*, báró *Pongrácz Jó'sef*, és *Mottesiczky István* urak' birtokaikban.

Igazítás.

A' folyó évi Felső Magyar-országi Minerva' második Köfetésben, több igen érdekes és jeles értekezések között találattik, ama' XIV-dik század' végén; és XV-dik elején, Hazánkban igen hatalmas és nagy befolyásu Stibor Vajda' életrajza; mellyet tudós Némethy Pal, különös köszönetre méltó szorga-

lommal egy német nyelven kijött munkából azon megjegyzéssel lefordított; hogy Stibornak történeteit, fényre jutását és munkálódásait úgy előadja, mint azokat Baro Hormayr, szorgalmatos burázkodásai és *történetből kezéhez jutott forrásai* után közlé a' tudományos világgal. Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ezen értekezés, nem csak a' Minerva Olvasói', de egyéb Hazánk' történet vizsgálóinknak is különös figyelmét magára vonandja és használhatasa' tekintetéből, a' csak felületesen említett forrasai' hollétök és hitelességökről szóló, bizonyos adatokon épült tudositást, igen kívánatosná teendi. Különös környülmények ezen adatokhoz jutásomnak kedvezvén, sietek azokat a' Minerva Olvasóival közölni, és egyszer'smint tisztelt Némethy Pal Ur' a' valódi Szerző' fölhozásában elkövetett akaratlan hibáját, helyre hozni.

Tudva lévő dolog az ol. 'só világban, hogy honi történeteink körül búvárokodó, és míglen köz tiszte minden idejét el nem foglalta, faradozásai' gyümölcseit a' közönség' elibe terjesztő Hazánk'na Baro Mednyanszky Alajos, sok évi tudós szövetségben állott Baro Hormayr Urral, és ennek következtetésben nem csak „*Archív*“ czimü rendes folyó-írást, számos értekezésekkel elősegítette; hanem tíz év' lefolyta alatt a' Hon történetészi zsebkönyvnek Magyar-országot illető részét, a' czímen kitett tulajdon neve alatt szerkesztette. Az 1830-dik évi folyamat' számára elkészíté; ez a' szóba vett értekezést, azon eredeti oklevelek' adatai szerint, mellyek Nemzetsége — a' hatalmas Vajda Ivadéka' — levél-tárában találtatnak, és (ha csak a' fölvilágosító jegyzetek' kidolgozására elegendő időt nyerend), általa egy külön munkában közre bocsajtatni fognak. De Baro Hormayr ezen időben Ö Főlsége örökös tartományalból kiköltözvén, 's így a' két Baro' közös munkálódása megszűnvén, az 1830-diki zsebkönyv, következőleg Stibor Vajda' életrajza is, világra nem jött. Fölvéve a' külföldön létező Baro Hormayr, e' Munka', ugyan az előbbeni czím alatti, de minteddigleni külső formájára, mint belső szerkesztésére nézve, nagyon különbözö folytatását, és némely haldan mindenféle okoknál fogva a' zsebkönyvben meg nem jelent, 's írományai között föl talalt értekezéseket; ugy a' jelenvalót is, kinyomtatatta. Minthogy pedig a' Szerző' neve ki nem tetetett, természetes- vala, hogy az értekezés' érdeme Magyar fordítója, a' szerkesztetőnek azt egészszen tulajdonította; minden előhozható kételkedés elhárítás végett eleve megjegyzvén, hogy a' külföldi Szerző' állítását *történetből kezéhez jutott forrásokból* merítette. Birja mindazonáltal a' Hon ezen forrasokat, és pedig régi tiszteletre méltó eredetiségben és hitelességben; birja nem mint elrejtett, tűzokádó sárkányoktul őrzött kincset, mellyhez semmiképpen jutni nem lehet; mert többször és többektől tapasztalt példák mindenkit bizonyossá tehetnek, hogy tudós földink, kinek levél-tárában (a' mint említének) léteznek, addig is, míg fönt érintett munkájával szerencsétleni fog, a' ne talán némi kérdéssel vagy kívánsággal hozzá folyamodó történet vizsgálót, kielégítő felelet nélkül nem hagyand.

11.

EMLEKKÉPEK,

némelly híres férjfiakról.

(Folytatás.)

Előadván rajzainat olly férjfiakról, kiknek hárma a' bennünk lappangó homályos eszméleteket korunk' érző szülöttjeinél olly édesen 's olly szívképzőn megpendítette; — másképen jelesültekről fogok még emlékezni. —

Őt férjfiakat iparkodik még tárgyazni vissza emlékezésem. A' tudományoknak szorosb beavatás után mívelhető nemeiben különböztették meg ezek magokat. Sokszínű a' munkakör, a' hol dicséretes hírszerzéssel fáradoztak. De egygyesítő szempontbul is tekinthető. Mindnyájan képzési pályát kormányoznak nevendék tanulók' számára.

Krug, Fries, Luden, Heeren és Blumenbach, mind az öten oktatók; *Krug* a' lipcsei, *Fries* és *Luden* a' jenaí; a' két utolsó a' göttingai tudományos egyeteméknél.

5. KRUG.

Több ízben áltszaguldoztam *Porosz - Halleből* az öt póstamérföldre fekvő *Lipcsébe*. Sok tekintetből érdekes tárgyak által ébrékenyül itten az idegennek figyelme.

Ki ne hallott volna Lipcse' sokadalmairól? Alkalmasint első rangu ő már e' tekintetben. Könyvárui' cikkelyére nézve a' míveltek' közlekedésének tellyes körében közléleti pont.

Ugyan e' városban találjuk *Krugot*, a' kinek fáradozása bizonyosan sok ezereknek míveltségi dísz után fáradozó törekvésekben középítő napsugárzás.

Krug és Fries, legszembetűnőbb foganattal díszesültek azon gondolkozók között, kik a' *Kant* által nyitott philosophiai pályán fáradoztak, 's az általa alkotott rendszer' alapelveihez mind ekkoráig hívek maradtak. Hívségök' becsét tudományos értékkel nemesítették, úgy hogy a' példázatot nem utánazás, hanem világosítás által tisztelték. Illy szabad irányu törekvésben méltókká tevék magokat, hogy ne csak *mellette*, hanem némelly tekintetben felette is említessenek *Kantnak*. Főképen érthetőség' érdemével díszesültek.

Minden mélyebben ható eszméletben nehezen szerzhető vezérszövétnek az érthetőség. Pedig mennyire szükséges mind a' vezérlés' intézőjének, mind az oktatást nyerőknek! Méltán felvehetjük, hogy az olly gondolati kifejezés, a' melly érthetőséggel bír, tárgyazása munkájában a' fő nehézségeken már túl hatott; — mint-hogy az érthetőség mindig helyes elrendelést tesz fel a' megelőző előadásban. A' hol pedig helyesen számít az elrendelés, ott kell valódinak is foglaltatni. Ha tudunk világosítani gondolati előadást, kell a' világosítás által valaminek érintetni. A' mi e'képen világosul, az hiúság nem lehet.

Főképen nehéz érthetőséggel világotni azon tudományok' mezején, a' mellyeknek tárgyazása vagy létünk' nemesb részének legtitkosb rejtélyei felé igyekszik, vagy a' tőlünk minden képzeletet felül haladó köz által elválasztott lényeket sejtí, 's legszentebb viszoinink'

rendelkezésével bajlódik. A' látható természet' köbelében is annyira nyomban követ mélyebb behatást elhomályosulás, hogy a' béavatatlannak, ha sikertelen fáradság' fonyasztásától tart, előbb csak különös munkával megfogható, azon esmérleti kincstárhoz jutás' módja, hol szomju lelkünk a' tudományok által fejlődése' munkájában kielégítetik. Mennyivel inkább fogy ottan a' megfoghatás' világa, hol a' legtökélyesb tudomány is csak homály közt derengő álmak' sejtésül láttatik szolgálni. Krug leve egygyike azon szerencsés fáradozóknak, kik a' Philosophiának szövényes rejtélyit világos eszmélettel megjárni, 's a' megthatottat könnyen felfogható rend alá szorítani tudák.

Az ő fő érdeme értelmi világosságban áll. E' mellett a' való tartalmát szenvedni nem hagyja. Tudománya szépen kiterjed megkívántató felyületen, a' nélkül, hogy felyületes volna. A' felyületesség ugyan rendszerint csekély próbáit adhatja a' behatásnak, 's e' szerint inkább fogyatkozás, mint sem jelesség, olly tudományokban, a' hol csak mély behatástól reményleni nevezetes fogamatot. De Krug felyületességet csupán előadásban láttat; tartalomban megnyomhatja minden vizsgáló mérleg' serpenyőjét. Tulajdona az sok jeleseknek, hogy a' minek napfényre juttatása csak mélyen lehető merítés által lehetséges, annak könnyen által látzó kutfőt tudnak szerezni a' szemlélődés' számára. Le tudják a' leplet foszlatni a' rejtélyesről, a' nélkül, hogy a' való is lesodródnék. Kijelelik a' szövénny' fonalait, 's nem tudják a' mellett óvni a' szövénnyt hirtelenkedés' bontogatásitól. Főképen itt szemlélhetjük dicséretes ellenzetben Krugot. Nem kevesebbé tudja ő a' tartalmat felemelkedettségig fejlíteni, mint a' kiképzettet könnyű kitündöklésben előadni.

Jó sokáig ragyogott már Kant a' *Philosophia*' körében, mint rendkívüli jelenet; de még sokrétű éji homály által elválasztva azoktól, a' kiknek javára megjelent. Feléje vonult sok figyelem, nem csak tudósoké, hanem mind azoké, kik a' tudományok által akármikép érdekeltetnek. Bámulták sokan; többen ellenséges czélzattal szemlélték. *) De abban szinte mindnyájan meggygyeztek, hogy ezen bölcset az ő *Critica Philosophiájánál* fogva rendkívüli tünemény. Már az elfogadás' tapsáiban gyaníhatta minden józan ítéletű az új *systema*' szellemdús nézeteit; — esmervén a' lelki surlódásoknak azon sajátosságát, a' melly szerint új pályát sejtető ötletek, az uralkodó véleményi rendszerektől eltávozó nézetek; — általjában minden lelki tünemények a' sokaság által olly módon szoknak tekintetnő's fogadtatni, — mint durva népeknél az idegenek; — úgy hogy főképen megjelenésök' idején a' *szokatlann*, és az ellenségesre nézve különbséget tenni nem igen szeretnek. Az esmeretlen lelki világba úgy szoknak betekintni sejtésink, valamint kisedek az előttök borongó setétségbe. Egygyik részről se dolgozhat máskép a' képzelődés, mint borzasztó rémletes alakoktól szorongattatva. Ugy látzik, illy borzadás sajjásában borong azon vizsályos elfogadás, a' mellyet részünkről keletkezésökben tapasztalnak a' lelki jelenetek; főképen ha a' borzadás' egygyik, de csak mellyék - okát; — a' személyesség miatt visszataszító idegenkedést levonjuk. Mert ekkor ugyan igen is bátor, sőt gyakran megvető elszánással lépünk a' fellépő jelenet elejbe, ámbár alapultabb ellen - okainkal se tudunk egyebet felhozni, hanem hogy a' kérdéses nézet *új*. Máskép hogy lehetne magyarázni azon tépelődő részvétet, a' melly mindenkor felrezzent sokakat, valahány-

*) Még egy *Herder* is!

szor ujtás mutatkozik. Légyen ez még olly ajánlható, legalább kezdetben mindég inkább gyanakodás' szisztegését, mint taps' zaját szokja élesztetni.

Kantnál mind a' bámulók, mind az ellenkezők meg-egygyeztek egy pontban, hogy t. i. az ő systemája homályos. Rendszerében tetemes különbséggel látták a' meglátástól elnyilni a' hozzájárulhatást. Kevés mély gondolkozók dicsekedhettek, kivált eleinte, ügyességöknek azon szerencsés foganatjával, mellynek segedelmével a' megnyitást, legalább a' bójárást a' titkok' mély rejtekéből kiláthatták volna. Voltak is elég érezhetők az illy nehézségek. Szólló bizonyosságul szolgálnak erre azon számos commentárok, mellyek a' Critica Philosophiát szinte első megjelenésétől fogva magyarázni igyekeztek; vagy mint hívei szólván, vagy ellene küzdvén. *)

Lassankint váltak ki a' többiek' hoszszu sorából azon éles elműek, a' kik ezen bajos megnyitás' módját kitalálni kezdték.

Mind azok között, kik a' königsbergi bölcsét leg-helyesebben magyarázták, Krug és Fries nyerhetik el a' díszhelyet. Különösen amaz világosságra nézve az értelembe. Népszerűség (popularitas), helyes értelem, 's mind a' kettővel felérő mély belátás egyaránt jelesítik Krugot.

Azoknak kedveért, kik őt nem csak mint Kant' követőjét kívánják esmerni, hanem ön nézeteinek *sajátságában* is szemlélni szeretnék; ide igtatom az ő systemájának alaprajzát, a' mint azt Tennemannnál olvassuk, a' 443-dik 's 444-dik-dik lapon. Ó szerint t. i. „a' bölcsel-

*) Minő nevezetes volt ezeknek számok, olvashatjuk Tennemannnál. Lásd Grundriß der Geschichte der Philosophie; 3-te Auflage, herausgegeben von U. Wendt. Leipzig 1820. l. 381—391.

kedés ön magunkba szállásban 's figyelemben áll, a' végre, hogy magunkat esmerhessük 's érthessük; 's az által bennünk 's velünk béke szereztessék. Azon alapos tudomány, melly a' Philosophia' systemáját megelőzi, nyomozása a' philosophiai esméretnek. Főképen kérdezősködik ez: 1) az esméret kimeneti pontja után (a' legfelsőbb elvek után). *Való elv* az *Én*, a' mennyiben ön maga által esméreti tárgya tétetik. *Ideál elvek*, vagy is a' philosophiai esméret' alap elvei, és pedig *kelműek* (materialisok), az öntudatnak tettlegei, fogalmakba öntve; *képletiek* (formálisok) ellenben (mellyek az esméret' formáját meghatározzák), az én tevőségem' törvényei. Ezek annyifélék; mint maga a' tevőség; a' legfelsőbb: igyekezd öszhangoztatni tellyes tevőségedet; 2) mennyire menjenek ezen nyomozások (általános határpontja a' bölcselkedésnek.) Az öntudat' synthesise a' létnek 's tudatnak az Énben. Ez felteszi, hogy lét 's tudat bennünk *eredetileg* (a' priori) egybe vagynak kötve; ezen létentuli (transcendental) synthesis tehát az *eredeti* tettelg (Thatsache), a' melly magában véve többé nem származtatható, tehát a' bölcselkedésnek általános határpontja. Minthogy lét és tudat, mellyek az öntudatban egyesülve vagynak, egymásból nem származtathatnak; tehát mindketten eredetileg vagynak téve 's egymással egybekötve. A' Philosophiának azon systemája, melly ezt felveszi, *létentüli Synthetismusnak* neveztetik. 3) Hányszerű az én tevőségem? Az Énnek eredeti tevősége *beháramló* (immanent) vagy is nézeti, és *kiható*, (transeunt) gyakorlati; mind a' kettőnek különféle erőtüzése (Potenz) az érzékség, értelem és ész. *A' Philosophia*, mint a' minden nemű tevőségében vett emberi lélek' eredeti törvényszerűségének tudománya nézetire 's gyakorlatira oszlik. Amazt ismét képletire (Logika); (vagy formaszerinti), 's kelmesre),

(melly a' magában vett kelmes gondolkozást vizsgálja, — Metaphysika 's Aesthetika); az utolsót szinte kép-
letire (Jógtudomány) 's kelmesre (Erény- 's Vallástu-
domány) lehet osztani. Mindenike más viszonylatban
vizsgálja az emberi lélek' törvényszerintiségét."

Munkáji' kelete szólló bizonyysága népszerűségének.
Minden tudós kabinetekben, hol csak némü-némükép
is gerjedez érdeket Philosophia, 's különösen ennek
ujabb tüneményi eránt, megtalálni Krug' elmemíveit. Ő
nyitott leginkább egykoruinknak kilátást a' közélet tö-
rekedései' számára. *) Nem csak tolmácsa, hanem versen-
társa is ő Kantnak e' részben.

Méltó, hogy még ezek után Krugról, mint saját
tapasztalásim' érdekes tárgyárul is emlékezzek:

Krug mint ember felette meggygez Kruggal, az
Íróval. Ritkán találni hozzá hasonlóan az Írót másolva.
Közel állván Philosophiája az élethez, az ember se so-
kat különbözik nála Philosophiájától. Valamint ez vi-
lágosb, 's alkalmazás' számára könnyebben nyitható
sok más hasonló értékűek felett; ugy a' Szerző is, mint
ember, annál szárazabb 's egyszerűbb, de egyformább
mutakozásu idegzeti alkattal is bír; számos más hason-
ló művekben jeleskedőknél. Ugy látszik, a' mennyire
egy felől az Írót világosította, annyira másfelől köz
életbeni fellépésében szendébben mutatkozott, mint egy
magától szövődött, kölcsönös engedményü szerződés ál-
tal. Rövideden: nála az Író, 's a' köz élet' embere iden-

*) Az ő philosophiai szótára p. o. egész Conversations-Lexicon, mind könnyű sztilje, mind pedig vonzó előadá-
sára nézve. Itt is megmutatja, hogy Philosophiában szin-
te lehetséges birni olly ügyességgel, hogy érthetőleg
beszélhessünk avval, a' kit oktadni ígyekszünk.

tificálva vagynak, úgy, hogy ottan közlőbb, itten elvontabb sok más hasonló pályájuknál.

Oktatási előadásában is világos és könnyen érthető. Valamint a' magasra emelkedett síkságok' légköre, könnyen kitünteti czélzása' tárgyait. Oktatása tiszta szellőként fuval a' fogékony elmékbe.

Teljes karakterében alapul elégsége világosan oktathatni, nem csak közvetetlen, hanem munkájának eszközlése által is. De ugyan ottan találhatjuk okát, miért hogy a' tanítószéken is egészen az, a' mi munkájában, — elmemíveinek hív ismétlője.

Itten egy keveset pihenni szeretnék. Kellemetlen zökkenéstől félek. Ennek pedig mindég ki vagyunk téve, valahányszor ítélő munkálatinkat olly szempontból kéntelenítetünk származtatni, a' melly éppen nem megfelelő tulajdona tehetségünknek, hanem csak rajzolatí mívével reá háromlott köteleességével járó teher. Illy szempont' kétes körébe érzem magamat áltszállítva, midőn Krugról a' következőket mondandom. Kifogásul vedődhetik tartalmok. A' kifogás pedig, légyen bár mi kímélő, nevezetes férjfiak' életrajzaikban könnyen hivatlan hiuságot gyaníthat. Azonban az életrajzolók' közönséges jógaihoz ragaszkodom, az egyszerű tapasztalás' igazságaihoz. Ezeknek utmutatását tartván szemem előtt, merészlem kimondani, miben nem elégített ki engemet Krug.

Azt találtam, ő mint tanító az íróval felette is identificálja magát. Előadásiban is éppen az, a' mi munkájában. Világos, de száraz. Pedig mennyire emelhetné ő az előadást, midőn ennek mindég azon elsősége vagyion az elmemív' néma rajzai felett, melly szerint ennek leg-tökélyesbikét is szebbé teheti. Sokféle tüneményekkel bir lelki éltünk, mellyek csak *előszóban* mutatkozhatnak. Alig van alkalom, melly olly világosan bizonyít-

hatná, hogy a' tanítás nézetiség által legélénkebb, leg-hathatósab. Már magában fogvatkozás' magvát rejti az olly előadás, a' melly könyvmunkában találtató originál-jához igen is hív. Nem látszatik Krug esmerni azon életkifejezést, mellyel minden lelkes előadásnak birni kell, melly egyedül képes külső életben is vonzóvá tenni a' tudóst. Csak így volna lehetséges tudományos életet írt elmémivéek' szoros határin túl vinni e' földi életben. Illy fűszer teheti kelendővé a' tudományos elő-adást. Evvel párosulva elevenül az oktatás, szüntelen életadón, 's ébrenységet élesztőn. Éppen azon lelki kincs, hol a' lelki éldelet' kiapadhatlan forrása buzog, hol az embernek általános kifejlődése megszerezhető, — soha nem fejeződik ki egészen kielégítőleg az írt elme-mívékben. Csak az élénk oktatás' közlésében juthatunk hozzája. Oda is veszne máskép minden erőhatós élet, hol azt különösen középesíteni kívánók, a' *könyvekbe*.

Krug nem láttatik gyakorlatban érezni, hogy az írt elmémivéeknek legszebb nyelve is a' közéletben méltán holtnak tartathatik, általellenben azon előadással, mellyet az ugy nevezett előszóval eszközendő oktatás-ban szóközi kellemmel végre hajtatni tapasztalunk. Krug mint tanító munkájival egybehasonlítva nem más, mint Krugnak *száraz szóhanggal párosított munkái*.

Ne is számoljon meglepetésre Krugnak halgatója, minthogy ő a' szóközi csínjaival szárnyazott előadás után nem törekszik. De annál bizonyosabban emlékez-tet bennünket tanító-székeben is az Író' jelességeire. Hí-ven másolja munkáját, 's az illy másolat által, a' mil-lyenhez csak maga a' Szerző érthet, figyelmes halga-tójában az érdeket neveli; de viszont a' másolt könyv-munkára is hitelesség' pecsétjét nyomja.

Nem kívánom, hogy a' bölcsre legcsekélyebb ho-mály vonuljon, midőn ezeket mondom. Lételesen kíván-

tató e minden előadásban az élénkületet szülő kellem, feleljenek a' szónoki szabályok. Bizonyos, hogy a' komolyabb bölcselkedés' tárgyai külső kellem' tetszetős hejja nélkül is kerekülhetnek tökélyességig. A' bölcslet különös kellemmel bíró kifejezés nélkül is megesmerhetjük, 's tisztelhetjük; kivált midőn olly világos jegyekben tudja előttünk rajzolni nézeteit, hogy azok minden művészeti eszközlés nélkül egyenesen a' lélekbe behathassanak. Így szokott az egyszerű tisztaszívűség' áldozati illatja, a' buzgó régiségnél egyenesen az egekbe hatni; mély érzelmű kebelből származván, könnyebben, mint a' hiúság' színes gerjedelmei.

— Nem lehetetlen azonban egyszerűséghez ott is híven maradni, hol a' bőség honnos. Azon gazdag hímzet legszebb a' köntösön, melly sokféleséggel nem untat. Éppen az egyszerű, de csinos külsőn ragyog-ált legvilágosabban a' valódi erő' biztos tartalma. Egyéberánt, ámbár álragyogás' pótolója is lehet az egyszerű *álhatás*, midőn a' kifejezésre különös gond nem fordítatott; — de érzék' mulató ingerlése példkül. 'S itt látom a' különbség' vonalát magasan elhuzódni Krug és Fries között, habár más felől mindketten egy kútfő' folyami. Krug az oskolának, kivált a' németnek, tiszta, de száraz körü areáján küzd. Fries is ottan áll ki a' sikra; de ő az oskolát kiterjeszti a' hátul rejtő virágos kertekbe, hol a' határvonalok a' szomszéd alkalmazástól nem válnak el rideg tüskézeti kerteléssel. Mindenik egyszerű, de csak emez hímzettel; midőn a' béfejezés' színhelyét visszatekintés' könnyítésére domborítja. Ellenben annak munkálatiban az egész pályát síkon látjuk elvonulni, ügyelés nélkül a' környékezetre. Fries is ezt teszi, de csak a' mélyebb hatású fejtegetésekben, a' hol lehetetlen a' fáradozásnak csinosítani; midőn ellenben az áltnézést nyugtató dombokrul tudja virágos lugo-

sokbul vissza, de killyebb az életbe is tekintetni. Annál ellenben az áltnézés nem annyira nyugpönt, mint a' már látottaknak utkövi felszámllása.

Legyen egyéhhberánt az oktatás' egyhangusága kellem elleni, bizonyos, hogy mély eszméletü előadásokban bajosabban elmellőzhető, mint azon szavazatokban, hol annyira befelé nem kényszerítetvén az erőhatás; külső díszre is többet ügyelhet figyelme az októnak. Meglepő sem fog lenni illy kellemi fogyatkozás, hogyha a' tudós német földnek bölcselkedőinél többnyire hasonlőban találánk kívánni valót.

Krugnál az arcz is hív tüköre a' léleknek. Termete sovány, magas. Komoly, de szelid nyugalom ül képén. Arczvonatin a' mély gondolkozás' nyomait viseli. Szózatját is keresztül lebegi ezen nyugalom, 's csendes, de érthető hangú beszédét folyvást kíséri, minden hangemelés' lépcsőzete nélkül. Nem emelkedik semmi melegüléssel, de nem is hanyatlik érthetlen lassusággá. Egészen egyenes az arányzat' enyhe idegzete, 's ennek szinte csendes kifejezésü külsője között, annyira, hogy előadását béfejezvé, figyelmes halgatója kíséző elmékedésbe merülön, a' már megszűnt beszédnek mintegy folytatását képzeli sokat jelentő arczvonatin szemlélni. Az ő munkálódása itt is egy csendes, de széles folyam, a' melly saját mozgása' törvényei szerint szende egyszerűséggel hőmpolygeti habjait. A' zavartatás ő nála nem ezen biztos törvényeknek ingadozása, hanem csupán külső erőnek meglepő behatása; de úgy, hogy a' zavar könnyen visszaterő simulásnak kéntelen tüstént engedni, vagy a' jelenlét' muló pillanatjaként a' rendes mozgást hamar visszanyerő habok által a' színhelyről elsepartetve, odább lejtteni. Mind beszédében, mind munkájában hív őszhangzat az oktató Krug, minden homályos accordnak kísérete nélkül. Sok időkig ő fogja min-

dég megérdemelni a' Philosophia alkotmányának előteremtését; mind az esmerkedés' tekintetéből, mind pedig maga a' tudomány' rendelkezésére nézve.

Krug a' königsbergi bölcsnek következője volt a' tanítói széken. Onnét hivatott Lipcsébe, a' hol mind e' folyó év' tavaszáig rendes oktató vala a' Philosophiában. *) Nem csak mint író kedveltetik ő körében. Mint ember is nagy kedvességben áll mind azoknál, a' kiktől közelebből esmertetik. Esmeretes pedig ő nem csupán a' tudományos egyetem' tagjai 's látogatójí előtt. A' népes Lipcsének lakosai is esmerik, 's tisztelve különböztetik őt minden adandó alkalommal. Bizonyosságul csak Rectorsága' idejét említem. Ő ezen díszes kormány' terhét éppen olly időben viselte, midőn az valóban súlyos volt, a' sok tekintetben nevezetes 1830-dik esztendőben. Az akkor több országokat rendítő mozgások a' Szász földre is elhatottak, 's itt leginkább a' két fő városokban, Dresda' 's Lipcsében mutatkoztak. Lipcse legnagyobb veszélyben forgott, minthogy a' mozgásoknak rendbontó rengéssé válása' esetére legtöbb 's legkönnyebben kárba mehető vagyon juthata koczára. Felszóllítottak minden jó érzetű polgárok, a' veszélyezett rend' helyre állítására. Felszóllítottak a' virágzó egyetemnek számos nevendékei. Sokan nem reménylettek sikert az ifjaknál. Kétlették azoknak készségét, a' kiknek heve illy körülmények között könnyen félre szokott csapongni. Feltették őket csábító példák' behatásától. De eloszlott minden aggodalom. Az egész egyetem fegyvert fogott a' veszélyezett közbátorság' gyámo-

*) Láttam nevét a' jeni Egyetem' jegyzőkönyvében, a' melyet szokás szerint tulajdon kezével jegyezett fel mint nevendék, ottani tudományos pályája' nyíltakor: „M. Guilielmus Traug. Krug Radis-Saxe, Theol. Stud.“ így olvastam.

litására. Védlette a' közbátorságot, védlette több hetekig a' várost.

Nem csekély része volt Krugnak a' tanuló ifjuság' illy jeles magatartásában. Megesmerték ezt a' polgárok. Tisztelet' jeléül egy díszes selleggel ajándékozott meg tőlök. Megesmerete maga a' kormány is, különösen kérvén az érdeemes férjfiut: tartaná meg Rectorságát ezen zivataros időkben az oskolai év' lefolyta után is, legalább egy darab időre, rendkívülig. Helyt ada Krug a' nevezetes bizodalomnak, 's annak minden rendü tapasztalás szerint olly ügyesen meg is felelt, hogy ezen hivatal, melly a' német egyetemek' alkatrendje szerint máskor is elég terhes hivatal, neki ezen borongós időkben különös diszére válhata.

Ugyan az ő kormányának idejére esett az *Augsburgi* vallástételnek harmadik százados innepe. Ez Lipcsében 1830-dik esztendő' Octoberében különös fényességgel, 's az egész egyetemnek egy pompás díszmenetével innepeltetett; Krugtól, mint Nagyságos Rectoratul vezetettve. Ezt itt nem éppen azért említem, mintha ő reá innét valami rendkívüli disz háramlott volna. A' jeles férjfiak ön magok nevelik a' reájok ruházott külső tisztelet' jeleit, a' rólok vissza sugárzó belső disz által. Azonban a' tudományos műveltségnek 's való érdemnek minden őszinte kedvelője, rendkívüli örömmel szemlélhette e' díszmenetben, mint fő személyt, a' hermelinnel ékesített bölcszet; minthogy a' Szász királysági egyetem' Rectora, fejedelmi tisztelét' jeleivel bír. Örömmel lehetett régi bizonyosságát látni a' tisztelesnek, mellyben már Szász-oroszág' régi fejedelmei kivánták a' tudományosságnak fő képviselőjét részeltetni. Kétszeresen örülhettek a' bölcsnek minden becsülői e' nevezetes inneplésnek; ugyan az 1830-dik esztendő' folytában történtén, — minthogy az által olly szembetünőkép tisztel-

tetett Krug, ki az egygyes személyt illető földi külömböztetés' külső jelein nem igen szokott kapni. Meglepő volt, fejedelmi köntösben, fejedelmi diszjelektől környékezve, látni a' bölcsesét; ki egyébberánt ön személyének vitézi rend' czímével sem kívánja ékesítését, midőn azt megnyerhette volna. Következetlenséggel sem vádoltathatik, mert mint hermelines Rector, hivatalával egygyütt járó diszt viselt; személyes diszjel' elfogadása által pedig az individuumnak különös megkülönböztetését ruházná magára, mellyet a' szigorubb philosoph, ha nem bábnak is, de legalább történetileg jelesítő disznek szokott tartani.

Méltó még, hogy említsük az érintett inneplésnek némelly részvevőit. A' lipcsei Izraéliták' küldöttsége is hozzá csatolta magát a' diszmenethez. Illó függelék volt ezen küldöttség az egésznél; szépen magyarázta részvétével, hogy az, ki a' diszmenetet vezette, kiterjedtebb számu felekezet' képviselőségét vezérlé, mint sem az vala, mellyért, az elnevezés szerint itélve, az inneplés tartatott.

Krugnak külsője igen esmertetőn viseli szép lelke' jegyékét. Még ellenségei is megismerik, hogy ő tiszteletre méltó. *) 'S ezen tiszteletgerjesztő külsőnek nem csekély fentartásul szolgál ó nala azon minden szeszélytől idegen nyájas vidámság, a' mellyet minden rendűek eránt szokott mutatni, privat társalkodásban is. Illyennek találtam őt házában.

Éppen midőn ezen jegyzékeket öszve írnám, olvasom a' hírlapokban, hogy Krug letenni szándékozik ok-

*) Így beszél felőle a' többek között egy utazó (lásd az 1831-diki lipcsei Allgem. Literat. Zeitungot), a' ki egyébberánt véle olly ellenkező gondolkozása, hogy őt egy homokszemmel agyonütni reményli.

tatói hivatalát. Akármi bírhatná őt ezen lépésre, nem lehet az még erőtlenség következése, minthogy lelki ereje még ép 's élénk. Inkább valami kellemetlen surlódások okozhatnák lemondását. Olly sokat gondolkozó, sokat cselekvő, 's ennél fogva sok ezernél külömb módon, fentebb neműen járó férjfiaknak viszonyaik az ellenséges erőkkel is többet szoknak vesződni. — A' lipcei egyetem minden esetre sokat vesztene. Erre czéloz a' hírnek másik fele, hogy t. i. lemondása után szintugy, mint Berlinben *Hegel*² halálától fogva, legalább egy darabig a' philosophiai Cathedra nem fogna rendes oktatóval bétöltetni. *)

Mint publicistának is szélesen kiterjedett híre vagy Krugnak, Ide néző repke írásai számosak. Ezekben is felette érti a' kevéssel sokat 's még is világosan kiejthető mondást. Igy még azon czélt is eléri, hogy munkáiban hamar egésznet kerekítvén, az olvasó közönségnél is hamarabb folyamatba hozhatja. Mind ezen repkéekkel még eddig mindég új koszorut nyert azoknak részvevésében, a' kik őt tisztelni megszoktak. Csupán azt kell itt kivéőleg említvünk, a' mellyben a' szerencsétlen Lengyelek' sorsáról elmélkedik: Sajnálja ő ebben, hogy a' hős nép, terhesb inségek' eltávoztatása végett, hatalmas győzőjének előbb meg nem hódolt. Sokakat elidegenített magától ezen írása által. Azonban, a' ki pártszesz nélkül megbírálhatja a' Szerzót, átlátja, hogy nem következetlenség, hanem emberiség' szava szól itt is Krugból. „Nem esik soha kétségbe az előre látó; de sorsa' kockájára se szok tenni kétségbe

*) A' jeni Allgem. Lit. Zeitung' ez idei Ertesítőjének 60-dik lapja szerint ezen hír megvalósult. Mint rendkívüli oktató, leczkéket ezután is tarthat, 1000 ezüst tallér esztendei fizetéssel.

esetten. Menekedik a' vég veszély elől dult értéke' maradékaival, hogy ez veteményül szolgálhasson szebb jövőndő hajnalának. Csak ezen esetre lehetséges a' leggyászosz napok után is új derületre számot tartani." Így elmélkedik. — Reménylhető, hogyha itt lehetne is ellene sokat felhozni; azért hírében legkevesebbé sem kisebbül. Csak a' tulság után kapkodók vélhetik ezen mivében külni azon részvevő cosmopolitismoszt; melly a' többieket áltmelegíti.

Béfejezzük ezen emlékrajszot azon óhajtással, hogy bár lennének a' Philosophiának mennél több oly világos szövétnékü művelői, mint a' millyennek Krug közönségesen minden ahoz értőktül tartatik.

6. FRIES.

Nem egyedül az emlékezet elevenül ott a' multnak nevezetes képein, a' hol személyes esmeretség vezet hozzájok vissza. Egyenes idomzatbau nevededik ekkor az emlékezettel érdeketünk is, annál élénkebben, mennél több neműek voltak viszonyaink, a' mellyeknek eszközlésével emlékezetes tárgyainkkal egybeköttetésünk fenállott. Az érdeket pedig annál kedvesb vonszalommal fog bennünk élesztni, mennél tisztább kutfóbül vévé eredetét.

Megbocsátható ezek szerint, hogyha én *Friesről* legérdeklőbbben kívánok emlékezni. Érdeket és kedvtelés egészen egybe forradva tünnek itt fel emlékezetemben; annyival inkább, minthogy azon esmeretség, a' mellyen alapulának, a' legtisztább kutfóbül származott, olyanbul, a' hová minden földi czélzások 's szenvedélyek nélkül járulunk. Így szokunk örömeink' legmagasb mutatkozásakor, p. o. nemzeti inneplések' idején mindnyájan egy innepélyes érzelem' kifejezésével fellépni. Hallgatnak minden más kedvteléseink. Félre tétetnek

minden felekezetszerző szenvedélyek 's meghasonlást támasztó indulatok. Azon egy czím, a' köz öröm' derült vidámsága minden részvevőkre alkalmazható. Hallgat vele szemközt minden a' mi zavart szülhetne, 's alatta közönséges egygyesüléssel rokonulhat mind az, a' mi máskor egymást kerülte, vagy legalább érdeket nélkül szemlélte. Ez azon magas neutralitás, a' hová egyforma könnyűséggel szabad a' belépés, akárhonnán, 's akár ki által eszközöltessék. A' *tudományos szempontból* térül ki ezen nemes kör.

Csupa tudományos szempontúak valának mind azon viszokok is, mellyeket részemről e' sorokban elevenít emlékezetem. E' tekintetben mondhatom, hogy Frieset legközelebből megismertem mind azon híres férjfiak között, kikről ezen képekben emlékezem. Annál inkább rajta kell tehát lennem; olly rajzolat' szolgáltatásán, a' melly ezen közelebbi esmeretségnek, 's jelen czélomnak megfelelően: Reményem, meg fog felelni, mint-hogy mind az esmeretség, mind itt kitűzött czélom egy alapról emelkednek, a' tudományosságról.

Hét holnapig részesültem ezen hasznos esmeretségben. Nem csak a' tanítói-székben láttam én Frieset. A' privat életben is gyakran volt alkalmam vele esmerkedni. Gyakran láttam őt válogatott férjfiaktól környékezve, midőn csupa tudományos beszélgetések fűttek az egygyütt lét' lánczát. Láttam privat körében, mint egy szeretetre méltó háznép' fejét. Láttam őt mint eszmélődő tudóst, láttam mint a' képzés' minden munkálatival egybeköttetésbe, 's dicséretes tevőségű viszoklatba jutott férjfit. Elégge bizonyos talpon alapulhatott ezen idő alatt eránta szerződött véleményem, hogy bátran elmondhasam, mennyire érdemel Fries a' mostan élő német tudósok között *első rangot*, sőt a' Philosophiára nézve az első rangban is legfelsőbb polczot.

Alig vagyok a tudományoknak, sőt még a szép művészetnek is olyan ága, melyről ezen nevezetes férjfiut értekezni ne hallottam volna. Nem is esmertem még senkit, ki az esmereteknek minden nemét olyan érdekesen érintni, olyan tudományos szempontból felvenni, olyan összefüggőleg előadni, 's olyan világosan magyarázni tudta volna, mint Fries. Mind ezen jeles tulajdonságokat olyan csüggedetlen szorgalommal kitünteti, olyan soha nem felyhőző vidámságon csillogtatja ált, hogy már ezeknél fogva elfelejthetetlen maradhat ő minden esmerőseinek. Ha pedig hosszabb egygyütt lét után több rendű előadásainak egybehasonlítására időt vehetünk, áltnézésére szert tehetünk, 's az előadásai alatt alapuló tudományos egybefüggést eszméletünk' elejbe állíthatjuk, szellemdúzs nézeteinek gazdag tárá felnyilva 's áltnézéssel szemlélhetjük; akkor valóban bizvást állíthatjuk Friesről, hogy ő lángeszű férjfiu; hogy ő azon philosophiai rendszernek, a' melynek alkotására tellyes erejét 's tehetségét fordította, fő oszlopa 's disze.

Külsőjét főképen vonzóvá teszi az ő szüntelen élénk idegzete, hogy mely tudománya' forrását, akár mikor 's minő környékezet között, kellemes esinnal, erőltetés nélkül, önként szüktethesse. Annál megkülönböztetőbb jelesség, mennél darabosabbá válik egyébkor az előadás lelki kincsünk' gyarapulásával; 's mennél ritkábban párosul szónoki tehetség' tolmácsolása híres tudománnyal, különösen a' Philosophia' mélyebb avatottjainál.

Neveli ezen ébrókeny közlőség' becsét azon egyszerű természetiség, melynek segedelmével előadása eszközöltetik. A' legszövényesb tárgyokról tud ő olyan világosan 's olyan egyszerűn értekezni, mintha csak az élet mindennapi tárgyairól emlékeznék. Távól van innét minden feszesség, minden erőltetés. Szánűzelve vannak

tőle főképen a' homályos szóllás módok, a' minőkkel *Fichte*, *Schelling*, *Hegel*; 's tanítványaiknak nyelve olly sűrűen elborítatott. Számtalanszor kikél ő az illy homályosság ellen, kivált midőn ez bujtató paizsul szokott szolgálni sok eltévelyedett bölcselkedőknek, a' kik meg nem elégedvén az észnek földi korlátin belől terjedő körrel, szokatlan nemű rendszer alkatás' szeszétől elkapatnak, 's arra kalandozván, hol az észfellengés többé alapzatot nem lel, elszédülnek, 's tévelygések' homályába süllyednek. Ekkor, ugymond ő: szoknak az illy tévelygők, pompás phrasisok' előkelő derengésébe merülni, 's tévelygésicikből a' hibás rendszert továbbra is származtatni; mind azoknak számára, a' kik elég hínek az illy kábító fényen kapkodni; éles vizsgálattal pedig nem munkálódhatnak; felfedezhetni azon következtelenséget, mellynek rabláncza az egészet megfuttja, 's vele a' tévesztésig öszveszövídik.

„A' *Philosophiának* kiczifrázott színes nyelve,“ így szól ő *Észkritikájában*, az I-ső Rész' előszavának 7-dik lapján: „Pharao álmának hét üsztövért teheneihez hasonlít. Akár hányszor elnyolettessék a' képzelet' zsírjától, még is végre ismét előttünk áll, mint száraz sovány Logica. Mit használ az egység és sokféleség' száraz vázlatának latin kifejezése, 's zöld virágkoszorukkal béleplezése, ha még se verhetnek gyökeret, ha az első napsugár által elhervadnak, ha a' legközelebbi szélfulalom által eldöntetnek? Illy csin a' nyelvben 's előadásban csupán azok előtt nevezetes, a' kik nem igen bíznak, hogy száraz igazságaik 's hévbuzgóságjuk a próbát kiállhassa.“

De minden egyszerűsége mellett, még sem szorítja Fries annyira nyelve' folyamát, hogy előadása soványulva elszegényülne. Legvilágosb praecisióval ki tudja ő jelelni egyszerűiben minden említett philosophiai esmé-

retnek a' rendszeri helyet, akármi alakban hozassék az elő. A' kijelélést olly érdeklón elő tudja hozni, 's akármi ügyetlen alakban kerüljön elé, olly hamar tudományos érdeketűvé teszi, hogy ő ott is, a' hol más böles csupán a' száraz Schema' lépcsőzését számlálná fel; — meglepő találekonytságban tud előállani. Bír ő e' mellett olly ideabőséggel, melly az ő tudományos rendszerének világosan kiegyengetett ösvényeit untatóká lenni nem hagyja. Sokféleképen tudja változtatni az alakot ugyan azon egy lételt kifejező tárgyazásban. Bír ő egyszer'smind előadási tekintetben a' nyelvnek olly könnyen önlő bőségével, hogy híven megtartott egyszerűsége mellett is minden mondatiban csinos mívészet csillamolhat ki.

Világos könnyűségét kellemes virányu phantasia teszi vonzóvá; ugy hogy midőn ez a' philosophiai vizsgálatokban többnyire eltévesztő csalfény, ő nála erőújító fényül szolgál. Mindég érdekes rajzokban tudja ő az innet induló erőhatásokat dolgoztatni; ott a' hol szüksege vagy on reá, a' kifejtett rendszernek előadása után tett áltnézésben, vagy ottan, hol száraz esméretet az élet' zöldellő kertjébe tekintetni jónak találja. Mindég ugy intéz mint áltnézést; mint pedig alkalmazást; hogy míg számos más bölcselkedők a' képzeleti rajzokkal, vagy tudományi híjányt igyekeznek pótolni, vagy időn kívüli képzelet' pótolékival hiányt nyiladoztatnak; — ő a' képzelet' ecsetét bizonyos kormány alá szorítván, kedve szerint viszi, vagy megállítja. A' külteremet szokja ő képzeleti festésekkel csinosítani, hol azok a' beljebb rejtező tudományos tömkelegnek szövevényeit bizonytalanabb szabályu fellengzéseikkel el nem homályosíthatják. Fűszerezőn fejez ő így bé mindeu nevezeteseb szakaszt, mint már magában véve kikerekített egészet. Jól érzi ő azt minden lépésében, hogy midőn az emberi esméretnek alap elvei fejtegettetnek, a' váz-

lattal egygyütt járó száraz külszín hamar ellankaszthatná az érzéki élénkség nélkül még csak nem is elmélkedhető lelket. Gondoskodott ő azért minden nézeti rendszernél, hogy minekutánna csupa elvont fogalmakkal az elme elfárasztatott; találhasson az elmélkedő kifejtése' béfejezésénél olly álnézésre, a' melly nem csak vizsgálatunk' szeméit vissza tudja még egyszer érdeklétesen tekintetni a' béfejezetre, hanem új tekintetnek öszvekötő lánczszeméül is szolgáljon, előre kinyulón, a' tettleges élet' alkalmazó körébe. Egyszer'smind szorosán megfelelő viszonnalattal kezét nyujt illy béfejezés által az előadást megnyitott beszédnek, ugy, hogy a' mi ebben az olvasóknak értetlen maradott volna, önként felderüljön a' vissza tekintés' színpadlatján, emlékeztetve, értelemben világosulva. Tekintsünk e' végre Észkritikája' I-ső Részének előbeszédébe, az 1—42-dik lapon. Nem szolgáltat e' ő mindjárt ezen néhány oldalon világos ideát azon szövevényes vizsgálatok eránt, mellyek a' három darabra terjedő roppant rendszer' alkatját még' az avatatlanok előtt is kitérja egyszerű vázlatban? Minden szakaszának különös béfejezése a' munka' folyamatjában megfelel tökélyesen az elől kiűzött czélnak. Ellenben minden szakasz' elején ismét ugy fel tudja nyomonozásai' fonalát fogni, hogy éppen itt tűnik még világosabban szemünkbe; mennyire szolgálja az egészben amaz álnézés, nem félbeszakasztásul, hanem munkát jelelve könnyítő nyugpontul. Illy emelkedett nyugpontokat szeret azután béültetni Fries a' képzeletnek élet-szint szerző virágival. Ezen ültetvények' ápolásán egyszer'smind szabadon gyakorolt hatalmát is bizonyítja, midőn a' képzeletet kész munkája tükrözésére ő maga használja, nem pedig a' képzelet őt, a' midőn kezdett munkája csak álfényben képzeltenék.

Méltán tekinti Fries a' beszédi homályt számtalan tévelygések termékeny anyagának, a' philosophiai vizsgálódások' körében. Mint ennek egygyik okát, említi ő gyakran a' *határozatlan nyelvszokást*. Az bizonyos, hogy szavak lévén minden terjesztetink' jegyei minden nemű közlekedésekben; főképen a' tudományos pályán szükséges, hogy mindenike ezen jegyeknek állandóul öszveköttessék az általa kifejezendő tárgyal. Ne láttassék a' kifejezés más idegen nemű tárgyra is czélozni bizonytalan köre miatt. Nem is kivántatik határozottság sehol olly méltó joggal, már a' kitűzött czél' mivoltánál fogva, mint a' Philosophiában; a' hol rendszerint egygyes elveken nyugosznak egész alkátok. Ezen egygyes elvek' helyes elnevezése gyakran már sejteti az egész munkálatnak irányzatját. Mennél jelentősebb az elnevezés, annál könnyebb a' felállított alapelvnek értékét kismerni. A' világos elnevezés mintegy prospectje az egész tervének, a' fogantató készülletben. De ha az elnevezésben csak egy szó homályosan használtatott, ugy hogy vagy körén kívül terjesztete ki kelendősege, vagy azon belől az uralkodó nyelvszokás ellen megszorítatott; vagy ha kétes értelmű szóra esett a' választás; — nemde nem hibás fog a' kifejtés lenni, minekutánna a' szavakat, mint a' tárgyak' esmértető felyületét általok elnevezett tárgyaktól a' gyakorlatban megkülönböztetni nem lehet?

Sokszor ugyan nem maga a' nyomozó innen támadó zűrzavarnak oka. Olly határozatlan a' nyelvszokás éppen alapelvek' kifejezésére megkivántató nevezetekben, hogy legjobb szándékkal se lehet gyakran világos az állaspont munkálatinknak. Számtalan hasonképű helyett emlékezzünk csak az *ész és értelem*, 's a' németben nekik megfelelő, de ott se sokkal tökélyebben elhatározott használatu *Bernunft*, és *Verstand* szavakra. Minő

felette fontos az ő megkülönböztetésök a' philosophiai nyelvben! Még csak meg sem indulhatnak e' nélkül a' nyomozódások. 'S még is melly gyakran tapasztaljuk zagyváltan használtatni mind a' kettőt. Hát az: érzés, érzet, érzék, érzelem, érzemény szavaknak, mikor fog még bizonyosan kitűzetni sphaerájok?

Minő káros következésük lehetnek az innét támadó zűrzavarok, onnét is észre vehető, hogy igen nevezetes férjfiak iparkodtak a' baj' elhárításán. A' többek között idősb *Reinholdon*, Kantnak nevezetes első tanítványán kívül *) Friest is gyakran találjuk ezen hasznos munkálatban. Méltó erre nézve emlékeznünk „*Psychische Anthropologie*,” (Jena 1820, bei Cröker), című munkájának bévezetésére. Kéntelen itt a' tudós Szerző egészen különös fáradozással a' munkában használandó nyelvnek mivoltát 's elrendelését előadni, 's a' nevezeteknek úgy szólván, különös árbecset határozni. Kéntelen különösen a' „*Gesüßl*“ nevezetről itt, de több helyeken is, p. o. Észkritikája' I-ső Rész, 412-dik lapján környületesen értekezni; minthogy éppen ezen fogalomnak fenséges értelme különbözteti őt nem csak egészen idegen iskoláktól, nem csak ön példázatja Kanttól, 's ennek egyéb követőitől; de még számos idegen nemű vizsgálóktul is, kiket, mint p. o. az új Mysztikoszokat éppen a' *Gesüßl*nek másképen értése tesz véle olly éles homlokellenzethe.

Nem csuda, hogy Fries illy számos, és csupán a' fonak eszméletűek által balra érthető munkálatokkal olly

*) Lásd: *Versuch einer Theorie des menschlichen Vernunftungsvermögens*. Prag und Jena, 1780 und 1795. Ezen derék férjfiánál, kivált később munkálatinak fogantatásat azon igyekezetben találjuk, mellynél fogva a' nyelvszókás' homályait felvilágosítani igyekezett. Lásd Tenneman: *Geschichte der Philosophie*. 395-dik lap.

nevezetes érdemeket gyűjtött magának, hogy *Kruggal* egygyütt méltán a' mostani német *Philosophia*' fő-oszlopának tartassék. Mélyebb behatásu, szellemesb eszméletekre nézve ezt is felyül mulja.

Más ujabb idei bölcselkedőktől nevezetesen különbözik *Fries*. Valamint *Kantot* magát, szintugy ezeket is mind felyül haladja világossággal. Midőn a' mái iskolák' többi fejei, p. o. *Fichte*, *Schelling*, *Hegel*, *Schulze*, homályos szellemben egygyek *Kant*tal; másban pedig mindenütt különbözök, ő is eltávozott tőle sokakban; de lételesen csak a' homályosság' elkerülésével. Jutalmasb volt részére ezen kis távozás' különbözése, mint amazoknak ellenzet' élességéig kiképezett eltávozásuk. Leginkább ellenkezik az ugy nevezett *Természet-Philosophiával*. *Fichte* és *Schellingnél* főkép helyteleníti azon viszketeget, melly tellyes tehetségüket egy fő elv' kikeresésében fárasztotta, a' végre hogy azt mint egy egész *systhema*' szülőjét a' *Philosophia*' tetejére felállítani lehessen; hogy belőle, mint egy gombolybul az egész *Philosophia*' alkotmányát önként fejlődő, 's minden részeiben meghatározott renddel mintegy legomolyíthassák. Így fáradozik *Fichte* az *Én* 's *Nem-Én-jével*, *Schelling* az *Attalános*' (absolut) ideájával; a' mi végre még sem más, mint egy magában semmi tettloget (positivumot), nem jelentő fogalomnak ezéleránytalan tautológiája. A' *Philosophiát* nem lehet egy fő elvből alkotni vagy is construálni. *) Egy középlete van az emberi lény egészének. Itt lappangnak a' belénk oltott igazságok, létezésünk munkájának ektyposza. Innét tükröződ-

*) Ide ezélező lehet, a' mit *Vesler* az ő „*Nézeteiben*“ mond: „*Philosophia*, *Poëzia* és *Vallás* nem taníthatók.“ Megegyezek vele én is, hogyha kivált tanítást mindég csak *mechanikus*' alakszerző mintája által reménylünk külsőképen eszközölni.

nek le esmérteink a' *reflexio* által. *Érzelemnek* (Süßl.) nevezhető Fries szerint ezen közélet. De az elvek, mint itéletink' resultátumai, már reflectálás' szüleményei; tehát már kiképzett rendszer' részlegei. Csupán sejtés által mutatkozik az érzelem. A' sejtést pedig olly systema alá, hol egy fő elvből világos rendel fejlődék ki az egész, szorítani nem lehet.

Ellenben *Jacobical* öszve találkozik Fries ezen állítmányában. 'S ez az ő megkülönböztető jelessége, melly által systemája több új iskolák felett friss élet' kellemével öntetik el; tehát a' való élettel szorosb egybeköttetésben lévén, könnyebben is kiléphet az iskola' szűk köréből. Sőt így tétethetik kívánatossá kevésbé avatottaknak, megfoghatóvá egygyűgyűeknek, ajánlatossá fentebb szállongóknak.

Lássuk ezek után, mit mond Tenneman Friesről, említett munkája' 444—446-dik lapján:

„Fries Kauttal megegyezőleg az ember' esmeret-ségi tehetsége' nyomozására indul ki, 's a' *Philosophia*' javítását *philosophiai Anthropologia* által kívánja eszközölni. Kantnál két alapos hibát lel: 1) Tanításának fonak logikai elrendelését, melly szerint ő a' *Kategoriák*' természeti törvényit léteentüli (transcendental), az ideák' valóságát erkölcsi okalapokra igyekezte állítani; a' helyett, hogy *illen* okalap vagy békibizonyítás nélkül az észnek közvetetlen esmérétére ment volna vissza, (közéltetés Jacobihoz). 2) A' *philosophiai meggyőződéseket* tárgyazó *psychologiai nyomozódásoknak* felcserelését a' *Philosophiával*; a' *psychologiai segédfeladását* magával a' *Metaphysicával*.”

„Legnagyobb nyereséget Kant' tanításából, a' természeti fogalmak és a' kémlődő ideák felmutatása által reményl; legszebb' részleg abban ő néki a' gyakorlatos *Philosophianak* élete 's önálladalma. Hiszi, hogy azon

hibákon Kant' szellemében tett nyomozási által segített. Reményli különösen, hogy a' Kantnál elhibásult *Hittudomány*nak, mint a' philosophiai meggyőződés' közepletének, erős tudományszerintibb tartalmat szerzett. Az ő nyomozásai Kanttal a' tudásnak megszorításából mennek ki; felmutatják azután az észnek öröklényt tárgyazó *hitét*, 's ezt a' sejtés által elevenítik. *Tudunk* csak az érzeki jeleneteket lehet; a' dolgok' igaz lételet *hiszszük*. A' hit' jelentőségét a' jelenetekben *sejleti* vélünk az értelem, melly hit a' tudat' megszorításából támad.⁶⁶

„Nyomozásai a' philosophiai *Anthropologia* körül, mellyet ő minden Philosophia' alaptudományának tart, saját beccsel birnak; számos saját tanuságokat foglalnak magokban a' lelki élet' theoriájában, névszerint a' tanuságot három alaptelhetséginkről: az esméret, kedvélly⁶⁷) (*Gemüth*) az érdeket gerjesztő tehetség, 's a' tevőségről; alsó 's felső gondolati lánczolatról, a' képzeletnek miségi 's mennyiségi elvonásiról, a' matematikai szemléletről, a' figyelemről, az értelemnek (önuraság vagy önmegbirás, 's önképzés' ereje) 's észnek különbségéről. *Logikája is*, a' mellyet anthropologi vizsgálat által vezetbé, sok saját 's czéltaláló nyomozásokat foglal magában; különösen következetek, methódok 's systemákra nézve.“

„A' gyakorlatos Philosophiát úgy szemléli, mint az emberi élet' 's világ' értéke 's céljáról szólló tanuságot, vagy is mint philosophiai tudományt emberi bölcsességről. Ebben találta minden philosophiai nyomozásoknak végszándéka. *Ethikát* 's *Vallástudományt* (tu-

⁶⁷) Tudomra ugyan még eddig csak egy jeles Irókn, K⁰⁰⁰ barátom használta. De nem kétlem helyes voltát, mint-hogy ezen tehetség kedv által, ha kizárólag nem támad is, legalább élénkül. Friess' definitiója megigazolja ezen új magyar szavat.

domány a' világ' céljáról), foglal magában. Amaz *közönséges Ethika* (tudomány az emberi tettek' értéke 's céljáról); *Ereény és Státustudomány.*"

Eddig Tenneman. Hozzá tehetjük még ezen rajzolatához, hogy Fries mind ezen tudományokat, külön, de az egészszel egybefüggőleg, világos következetességgel már mind kimívelte, 's e' szerint már csupa szorgalma által magának hisztóriai nevet megérdemelt a' *Philosophia'* mezején.

Azonkívül, hogy ő a' *Philosophiának* majdnem minden ágait, a' *Logikát*, *Metaphysikát*, *Psychológiát*, *Erkölcset* 's *Vallásphilosophiát* világos kimerítő rendszerben mind annyi különös, de egy fő középületben egybefüggő egészek által kimívelte; — a' tudományoknak egyéb nemeiben is díszérdemlőn mutatkozik. Szólt ő honja' szerkesztéséről is különös munkában; felállította *Julius és Evagoras* című philisophiai regényében az ideál-ország' mintáját. Több repke írásokat is bocsátott közre. Most pedig, kivált midőn az élet' zivatarai őt is kellemetlenül megsurolták, *Physika* 's *Mathesisi* leztekében oktat szinte nevezetes diszlettel. Azonkívül a' szép művészetnek több nemeiben, festészet, szobrászat 's hangművészetre nézve, minden ahoz értőknek ítélete, 's az én saját tapasztalásom' csekély véleménye szerint, gyakran meglepő ötleteket fejez ki; ambár, a' mint maga szerényen vallja, ő a' művészetnek nem csak béavatóttja, de még gyakorlója se volt soha. Hallottam gyakran hangművészetéről értekezni, olyannal, ki azt gyakorlatban is űzte dicsérettel; 's meg kellett esmerni minden ahoz értőknek, hogy az ő esmeretjeinek nem az esmereti nem, hanem csak az emberi tudomány' közönséges korlátjai vetnek határt. Legalább béavatással bir ő a' tudományok' minden nemű körében.

Általános munkalódását, 's szerzett érdemeit a' *Philosophia*' körében, környületesen említi *Reinhold*, az ifjabb, a' feljebb említettnek fia; most szinte jenai Oktató, 's az Egyetemnél több nevezetes nyelvészek között, *Eichstättel* egygyütt legszebb latin nyelvel bíró tudós, ki az esmeretes jenai közöns. literaturai újságnak több esztendőktül fogva szerkeszője. A' mult 1832-dik esztendőben jelent meg ezen férjfiúnak: *Philosophia' Története*i (Gotha, bei Justus Perthes) című, ide czéloló munkája, III. darabban. Ezen munkának 3-dik darabjában Fries az ő nevét viselő cikkely által úgy rajzolatik, mint Kant' hívei között legmagasabban álló böles. „Fen marad“ így szól: „Fries neve a' *Philosophia*' évkönyveiben; még akkor is, majd midőn az már az ő általános kifejlítésének tetején, fog ragyogni, midőn az akkori bölselkedők által a' mostaniak, csupán mint történeti jelenetek, úgy nézetnek.“ Ezen dicséret annál nevezetesb, minthogy ezen két férjfiak, Reinhold és Fries, több pontokban, különösen az *érzéki nézetek*' theoriájában (in der Theorie der Sinnesan[d]auungen), heves ellenkezésben állnak. Tellyes megesméréssel méltatja R. Friesnek nevezetes érdemeit. Azon két pont, mellyben a' rajzolat' végén kifogást tenni láttatik; nem lealacsonyító árnyékvonatok az érdemfényvel diszesített képen. Egygyike t. i. ezeknek azt jegyzi meg: hogy Fries' systemájában is még mindég marad sok ki nem elégitő, azon viszonylatok' meghatározására nézve, mellyek a' subject és object közötti egybeköttetést, az úgy nevezett tárgyazást eszközlik. Ez egyéberánt olly fogyatkozás, mellynek oka nem maga a' bölselkedő, hanem azon végetlen erő, melly az illy viszonylatoknak napfényre hozását öntudatos eszmeletink' körétől eltiltja, 's hozzá juthatásunk elé soha félre nem mozdítható korlátokat emel.

Másika ezen kettős kifogásnak kevesebbé látszik annak lenni; de éppen, minthogy rejtélyesb alakban foglaltatik, szuró. „Fenmarad“ így szól: „Fries' neve az ő elmemíveiben, *feltéve*, hogyha azok kevésbé a' lélek' eredetisége 's mély szellemősége, mint sem a' tárgy-
nak világos és értelmes felfogása', 's kidolgozásában állának leginkább.“ Hogy ezen vonatokban az eredetiség igen szigorú elv szerint íteltetik, bizonyos. Mert ha egy felől hallhatatlan nevet ígér ítélete tárgyának; az illy nemes díj' megnyeréséül pedig a' tudományosság' legfelsőbb nemét, az eredetiséget nézzük megérdemlő disznek; — a' minthogy mást méltó igazsággal nem is vehetünk; — akkor valóban ön ellenmondás felé szédül Reinhold.

Munka pályáján, az igaz: Kant az ő példázata. Nem csak irányzatban, hanem rendszere' alapjában is emlékezteti reá olvasóit. De olly teremtő erővel tudta ő pályáján a' diszletet fogamtatni, hogy itt a' tanítványt méltán tanítója mellé állíthatjuk, 's mellette nem csak mint helyettest, hanem mint pótoló gyámat is említhetjük. Különös sagacitással ki tudta ő Kantban a' támasz nélkül szükölködőbb oszlopokat jelezni, azokat megerősíteni, sőt diszesebbekké is tenni. E' mellett észre vette a' hiányt, egészíté a' csonka tagzatot, gyalulá a' részek' rendetlen szegletességét. De főképpen világlóvá tette a' homályos alkatot, 's ügyesen kitalálta azon szempontot, mellyből a' példázat' folytatását megindíthassa. Mind ezeket olly szerencsésen kivitte, hogy valamint egykor az új világot nem felfedezőjéről nevezték el, szintugy a' Philosophiának azon fő alkotmányát; ámbár Kant' találmánya, — különb igazságu méltatásból ugyan; Friesről lehetne elnevezni. Ő egészítette, ő tevé lakhatóvá.

Hogy miv-alpjának rendszere más mivén épült, ki fogja azért tőle az eredetiséget megtagadni? Az eredetiség' disze meg nem tagadható, hogy ha az alapzat nem a' reá épült alkattal egy eredetű. Az idegen előzményekre állított okoskodás még éppen nem olly felyületes pálya, hogy csupa esmert tárgyakon vihesse a' munkást. Sőt egész új alkatok' őszvesége is keletkezhethet még illy munkálat alatt; de úgy, hogy ez találmányosság nélkül nem lehetséges. Fries pedig ide néző feladást fejtett meg. Megesmeri ő maga is, hogy nyomozásinak alapjául Kantot vette légyen; de úgy, hogy annak rendszerét egészen saját munkálat alá fogván, a' példázattól független alakban mívelte ki. Ószinte vallomása foglaltatik ez eránt Észkritikája' I-ső Része, előszavának XI—XXXI-dik lapjain. Kitetszik innét, hogy ő Kantot nem csak magyarázta, 's világosította; hanem tetelesen javította is. Innét érthetjük, miért hogy az ő nyomozásai különösen becsesek legyenek a' philosophiai Anthropológiára nézve. Ott világított ő, honnét a' kiterült fény legmeszszebb, 's legtöbb felé elhat az emberi esméretek' világában. Midőn mások egészen elmellőzve az embert, minden philosophiai eszmélet' középletét; meszse félre kalandoztak, 's vagy olly tárgyazatiság felé tévedtek, a' hol minden irányzaton a' fő kérdésre nézve, kívül estek, 's az egybefüggés' lánczszemét kezeikből kiszalasztották; — vagy üres képzeletek világába rohantak, 's vagy oda vesztették józan gondolati rendjeket; vagy ha vissza hozták is, olly tárgyakkal egybeszöve hozták vissza, mellyeket józan bölcselkedéssel megegygyeztetni lehetetlen; — ő híven a' subjectivitásnál maradott. Így leve lehetséges olly mindenfelé egyeránt kisugárzó középlet' napjában honnosulni eszméletével, a' honnét vizsgálati munkálatit kisugározatván; tetszése szerint azt világíthatta, a' mi fő fár-

gyának, az *esméret*² *természete nyomozásának*, véges megfejtését eszközölhette mindenfelől. Említettük azt is, mennyire tudta magyarázni a³ lelki élet⁴ különbözőféle mutatkozásait. Az innét keletkező kérdések⁵ adatit olly kimerítőleg rendszerbe iktatta, hogy már ennél fogva nevezetesen egészítő láncszemnek tarthatjuk fáradozását a⁶ philosophiai műveknek fenmaradását érdemlő mutatóványiban.

Legyen mind ez elég Friesről, mint tudományos jelenetről. Említsük még őt néhány szavakkal, mint a⁷ mindennapi élet⁸ emberét is.

Ezen jeles férjfiu *Barbyban*, Porosz-Szász földön élt szüléktől származik. Ifjúságában nevelő volt a⁹ Helveták földjén. Két évi huzamos tartózkodás e¹⁰ regényes alaku földön; alkalmasint nem csekély behatást tett lelkének művészileg képzelő tehetségére. Így hathatott ki kétség kívül olly magasan azon száraz képzelményi körből, melly szülői sectájának tulajdona. Akármint ön állandósággal uralkodik lelkünk a¹¹ tárgyazatiságban, ő is egyszer-smind tárgy a¹² környékezet¹³ számára, 's kihatásának mindég megfelel valami behatás. Kivált midőn a¹⁴ környékezet¹⁵ nagyneműsége szemlélődésinkben élénk rokonságra talál; soha nem szokott kimaradni olly resultatum, a¹⁶ melly, mint valami állandós jegyek, ugy oltódik lelkünkbe; mindenkorra fenmaradó nyomokban. Különösen az észnek olly jeles kegyelésével ápolt lélek, 's a¹⁷ mellett olly élénk idégzetű elme, mint ő; nem maradhat behatás nélkül azon lélekiemelő jelenetek¹⁸ közepette, a¹⁹ minőkkel Helvetia olly gazdag.

Főképen jótékony lehet az innen áradott befolyás a²⁰ tudós férjfiunak elméméveire. Az ő Philosophiája a²¹ többi éjszaki Németekétől; ugy hiszem, tetszetősen különbözik azon életfriss színezetben, mellyet rajta olly könnyű erővel, 's olly vidám okoskodásokkal széthint.

Legmélyebb behatásaiban sem felejtí el a' tettleges életet. Ennek kedvéért hувárvkodik ő, mint igaz bölcs, a' leleknek rejtélyes tömkelegeiben. Semmi kémlődésekbe nem merül annyira el, hogy az alkalmazásra ki ne tudna pillantani. Nem ébrékenyü e már magától a' figyelem, ha egybeköttetése a' vizsgálónak mindég fenmarad a' környékezettel? Igy szövődik legbizonyosb irányzatunk képzési célunk felé. Olly életdúzs környék, mint Helvetzia, emeli a' szellem - dúzs lelket is legmagasbra. Maga Fries is érzi az illy behatást, 's gyakran czéloz reája beszédében. Remek színekkel festi a' természetnek ritka ajándékival felruházott Helvetziát. Nem kevesebbé vonszolón tud emlékezni Olasz- 's déli Francia-országokról. Itt is utazott, 's mulatozott hosszabb ideig.

A' látott tájak' szépségein kívül, mívészeti szempontbul is tud ő éles vizsgálattal körültekintni, 's ennek megfelelő helyes rajzolatokat készíteni. Főképen érdeklők ezek, midőn egyszer'smind ált vagynak szöve egybehasonlításokkal: a' mostaniak, 's a' régiek, különösen a' Görögöknek mívészeti szelleme között. „Már azon környülmény jeles elsőséget tulajdonít,“ így szól ő: „A' görög mívészetnek a' mienk felett, melly szerint a' mívészet ott egyenesen az életbe telepítetett; 's mint-hogy minden mívészeti szellem költészetben leli hathatós táplalékát; bájosan egybe kellett forradni azon nép életének a' költészettel.“ Könnyen találhatjuk illy környezetben izlés' nemesülése' eszközlését. Itt történik az, midőn a' legfőbb pontra emelkedés egészen egy közéletbe esik lelkünknek azon szent rejtélyével, mellyben a' vallásnak örökös szent tüze ég, 's a' legfontosb igazságok' képe, habár homályos rajzokban, ábrázolódik.

Ezen előzményeknél fogva igen következetes azon fízstelet is, mellyel Fries a' vallási symbolumok eránt

viseltetik. Midőn illy homályos hangokban riadoz kebelünknek mélyen rejtező középlete így szól ó itt, soha világosan nem fejezheti ki sejtéseit a' jelenetek' világában, valami kifejezés nélkül pedig igen bajosan juthatunk létezésé' tudásához. Rajta volt azért kora eszméletétől fogva az emberi Nem, vallási érzelmünknek legalább képviseléssel eszközölhető kifejezésére. A' symbolumokat, vagy is a' kifejezhetlent képpel árnyékoló másolatokat tartjuk erre nézve czélerányosoknak. De ezek sokfélék lehetnek. Egészen a' subjectivitasban alapulván, mindenikünk által máskép fogathatnak fel. Különösen a' léleknek különbféle lépcsőzetű műveltsége nevezetes befolyással bír a' symbolumok' alkotására. Nézeteken emelkedvén az illy alkat; a' cultura' különbféle időkora szerint ó is változhat, minthogy minden emberi nézet a' változékonyság' jegyékét viseli.

Rendszeresen előadva találjuk ide czélozó állitmányait legutolsó művében, a' *Vallásphilosophiában*, (megjelent 1832-dikben). Mint maga a' Szerző is mondja, ebben található egész systemájának egészítő befejezését.

Közönséges oktatói pályája a' kies fekvésű *Heidelbergben* nyílt meg Friesnek. Onnét hivatott Jenába, hol már most közel 20 évig fáradozik az ifjuság' oktatásában. Különösnek látszhatik, hogy ez főképen csak physikai 's mathesisi leczkékben áll; ha nem tudjuk, hogy ezen megszorítás némelly kedvetlen esetek' következtében történék, minekutánna holmi balul értett kifejezések, 's egy inneplésben résztvérese miatt vád' terhe alá esett. Annál terhesb fellegek vonultak illy környületek' szövődése között élte' pályájára; minthogy ó magát bünsősnek semmikép sem érezvén, az illy kedvetlen történeteket megelőző sejtések által sem háborgattatott. Gyakran hallottam nyilatkozását ez éránt. Már csak azért is

kellett bizonyítani ártatlansága⁷ érzését; minthogy nevének innen nevekedő véletlen híresülése felette kellemetlenül meglepő leve reá nézve. Hogy pedig ártatlan ügyének érzése nem valami önámításon épült; azt világosan bébizonyította Uralkodója⁷ törvényszéke előtt is, a⁷ hová idéztetve volt. Önvédelme nyomtatásban is megjelent, tanulevelekkel gyámolítva. Mentségei bizonyosan alaposaknak találtattak, máskép nem hagyatott volna munkakörében, hanem *Fichte*⁷ sorsát *) tapasztalhatná. Pedig azolta is, díszesítve Udvari Tanácsos⁷ czímével, szakadatlanul fáradozik díszes pályáján. **)

Már most esendes békével éli hagyatott évü, de még friss erejü korának hetedik évtizedben haladó napjait Jenában; a⁷ híres Szale-Atheneben. Hihető hogy benne maradás kincsre teve szert ezen városkának egyeteme. Idejének nagyobb része most is a⁷ tudományoknak van szentelve, de úgy, hogy szíves részvéte mindig kész, ha kik őt közelebbről esmerni, 's tőle akármi tudományos tekintetben oktatást nyerni kívánnak. Használják is számosan illy készségét, kivált a⁷ bölcselkedés⁷ nevéndékei, 's az ifjabb tudósok. Tiszti társainak szokása szerint a⁷ dél felé eső órák tartják e⁷ végre ajtaját nyitva az alkalmat használni kívánóknak. Majd mindennap találni nála ilyenkor illy nemes szomszár által késztetett látogatókat. Nyájas vidámsággal párosított elfogadásra számolhatnak ezek akármiikor, minthogy ő nála egyéb tudósoknak kivált a⁷ komoly bölcselkedők-

*) Tudva vagyón, hogy Fichte atheizmussal vádoltatván, Jenában viselt oktatói hivatalából elbocsáttatott. Minő különösök lehetnek gyakran az illy vádak, latni onnét, hogy Fichte még is majdan Erlangenben, 's később az akkor (1810-ben) felállítatott berlini egyetemenél nyert bíratalt.

**) Sőt tavaly belső Udvari-Tanácsosságra is emeltetett.

nek annyira tulajdon tudós szeszély egészen észteretlen. Altalában, mennél szokottabb tulajdonság mély tudományuaknál a' hideg komolyság; mennél inkább sajátjokká válik a' bús idegzet, 's az ezt kifejező rideg külső; — annál jelesb kivételt tesz Fries e' részben is, tudománya ajánlásának nem csekély előmozdítására. Egész órákig el tud élénk 's ékes szavazat' hangján értekezni, legszörényesb philosophiai tárgyokról, a' nélkül, hogy lankadásnak legcsekélyebb nyomait sejtetné; a' nélkül, hogy élénkségéből valamit vesztené. Nevezetesen különbözik e' részben Kanttól, ki, a' mint tudjuk, a' legmélyebb elvonultságban, 's látogatót rettegésben élt. Külömbözik több más oktató társaitól is; kivált a' vele némelly tekintetben egyenlő értékűektől. Nem csuda, a' magas régiókba vágyó sasként, annál inkább távoztat földiektől a' fellengző eszmélet; mennél nevezeteseb előmenettel díszesült munkájában a' nemes fenhejázás. De a' nap legmagasbra emelkedik a' föld felett, 's még is fentartja reá befolyását sugáraival.

Világos értelműséggel is mindig ált van szöve előadása. Csupán két esetben tapasztaltam ezt némünéműkép gátoltatva. Éppen, minthogy gondolati szövődélke vagy is társasítása igen könnyű, az előadásban szakadatlanul munkás szokott ő lenni. Ezenkívül magyarázata' mondatit is szoros egybefüggésben adván elő, a' hallgatók' figyelmét; kivált a' kezdőkét; hamar elfáraszthatja. Legcsekélyebb andalodás a' figyelemben elhomályosíthatja ezen oktató' beszédét; ámbár érthetőség' hív kíséretétől soha sem fosztatik meg az előadás' egésze.

Erre nézve felette hasznos előkészületeket fognak mind azok tenni, a' kik Fries' oktatásiban részt venni kívánván, előlegesen nyomtatott munkáival, legalább az *Észkritikával*, vagy a' *Psychica Anthropológiával* meg-

esmerkednek. Az itten találtató alapelvek, 's Philosophiája nyelvének alkatja' kulcs gyanánt fognak a' béavatandónak szolgálni; annyival inkább, minthogy ezeket, mint előzményeket hallgatóinál feltéven, az egyes tudományi előadáskor hallgatással mellőzi, vagy legalább a' folytatásban bővebb fejtegetés által ismételni nem szokja.

Azon jeles oktatókhoz is tartozik Fries, a' kik nevéndékeiket nem csupán a' köz teremekben kívánják látni. Mennél ritkábbá változott azon régi szokás, a' mellynél fogva Német-ország' egyetemeinek jeles férjfiái társalkodási viszokok által is kívántak béhatni az ifjakra; annál dicséretesb, hogy ő ezen szokásnak még mind ez ideig hódol. Azonkívül, hogy minden időben szívesen fogadja látogatóit, *Koszorn* (Strünzchen) név alatt rendel minden héten bizonyos órákat, tudományos czélok-
nak szentelve. Megjelenhetnek ekkor minden ifjak, kiket szorgalmas tanulékonyosságuk vonzol; legyenek akár rendes hallgatói, akár csupán olyanok, kik akármilyen tárgyak eránt véleményét hallani kívánják. Lehet itten neves tudományszomju által buzdítottakat seregenként látni. Örömmel tapasztalhatni közöttök az egyetemnek legjelesb ifjait. Kiki felhozhatja tudományos kétségeit, 's számolhat eloszlásra. Számolhat pályája' homályosan maradott részlegeinek felderítésére. Részszerint egyenes feleletekben juttatja ekkor ifju vendégeinek a' kielégülést; vagy pedig a' feltett kérdés eránt magyarázattal kész felelőket kihallgatván, 's a' több rendű véleményeknek vitatási surlódásokban eszközendő kifejlődését bévárván, végre úgy szokja a' kérdés' szövevényét határozatával felbontani.

Hasznai az illy társasági oktatásnak kétségen kívüliek. Minő jeles alkalom adódik ilyenkor mindig az oktatónak, kitanulni nevéndékei' tehetségeit, észre ven-

ni a' fejlődő tehetségek' irányzatát, e' szerint alkalmazva az oktatási módot; továbbá kiszemelni a' hasonlítás' mintájában előbukott hiányokat, akár tanítás', akár tanuló' részéről nyiladozzanak!

De mind ezeket nem tekintve kiszámíthatlan azon áldott befolyás, melly innét árad a' tanulóknak mind *erkölcsi*, mind pedig *tudományos* kifejlődésére. Az egyetemekre sereglő ifjak még ritkán érték el azon kort, a' melly állapotjuk' mivolta miatt külső vezetőtül már elhagyott 's szabad repkedésre bocsátott ifjak' erkölcsét csábok' ingere ellen tökélyesen elpánczélozhassa. Indulatok' zsoldjában van ekkor még rendszerint a' jónak érzése. Gyakorlása inkább ösztön munkálata. Ellenben az életpályát alkotó elvek még vakok, hibáztatva számukra a' tapasztalás' kálauzolása. Minő könnyű a' sikamlás az így magára hagyatott ifjuságnál! Ellenben minő jótékonyul megóvó az ifju lélek' karakterének, ha erényszálta társasági körben képeztetik! Biztos léte 's erősülése egyformán állandók. Azonkívül, hogy tudományos tekintetben ez a' legbizonyosabb, 's könnyebb mód, komoly bölcsességet gyakorlattal eleveníteni; tellyes hatalmu befolyással hat ki illy társaság az ifju elmére. Nem szenved kétséget, hogy ezen befolyást azok gyakorolhatják leghathatós minéműségben, kik az ifjak' tudományos fejlődését is intézik; — a' közönséges oktatók. Főképen hathatós lehet azoknak példája, kiknek jeles esmérteik, bölcs tapasztalásaik, oktatási készségök a' nevendékek előtt már köztanítás' leczkéiből tudva vagnak. Néma előadásban is hasznosb lehet így a' példaadás, mint hosszu erkölcsi oktatások. De elevenebb is lehet az illy néma előadás, mint a' könyvek' holt betűiben foglaltatott tanúságok' olvasása.

Igy lehet továbbá az egyetemi szabadsággal bíró ifjuságot izetlen időtöltésektől elvonni, kicsapongó gyö-

nyörüségektől 's bárdolatlanságtól megőrizni; a' mellyek egygyikének mindig ki vagyon tétetve, akár nagy 's népes, akár kicsiny városokban legyenek alapulva azon intézetek, a' hová felsőbb képzésök³ elérhetésére reményben küldetének szüléiktől. Szükségtelen, illy módu órásbul hárámló áldott következeseknek, valamint a' tudományos behatásnak is bővebb fejtegetése. Csak azt említem még: tökélyetesebben megnem felelhet céljának a' közönséges oktató, mint az ő közönséges lezkekének illy pótlásával.

Friesnek külsője is kedveltető, Korához képest még tökélyetesen ép. Még alig látszik rajta a' 45-dik év' nyoma, ámbár már túl van a' 65-diken. Termete közep-szerű. Testalkotása tömött. Arcszíne még viruló, Élénk munkálatu lelkét híven tükrözik szemei. Szüntelen mozgékony-ságban látni ezeket, 's rajtok az éles vizsgálati tehetség' ektyposza fejeződik ki tárgy felfogás után so-várgó löveletekben. Innen nyer egész tekintete különö-sen szembetünő sajátságot, 's a' jeles elmebuvárt kevésbé éles figyel-mű vizsgálóknak is könnyen elarulhatja. Más felől annál szembetünőbb az ő arczvonatinak idom-zott vegyü-lése 's egyszerű kifejezése; minthogy a' psychologok' felvéte szerint a' jeles elmék rendszerint ugy nevezett jegy-ékes (marquirt) arczokat mutatnak; a' hol egymásra rendetlenül, de gazdag sokféleségben láttatnak torlódva a' vonatok. Alkalmasint azon békés idegzet, 's rendületlen lelki nyugalom, melly az egészen kifeje-ződik, lételes befolyással bir illy szelíd egyszerű kül-sőnek mutathatására. Szoktatás, 's önküzdés' diadala is nevezetes járulattal látszatik ennek alapításában birni; minthogy véralkatja elég eleven.

Idegzeti nyugalma is rendületlen. Nem komor el-vonultságban, hanem vidám közlőségben mutatkozik. Itt is főkép a' régi bölcsekre emlékezteti a' szemlélőt. Gö-

rög derűtséget német komolysággal egygyesít. Mind nézeti, mind tetteges világában kimutatja, hogy képzele pályáján *Aristotelés és Kant* valának vezércsillagai, eredetiséget szülő vegyülésben. Ezen egygyesülésen kelő idegzete nem kevésbé szende, mint élénk, mindég képes lévén a tudományos surlódásokat szint olly hévvel gyakorolni, mint szenvedélyes elegyülestől megóvni. Szemein fejezi ki ezen ritka egygyensúly' oscillálását az egymástól annyira különböző nyugalom 's élénkség között. Mindig éles tekintete nyomban szemlátomást ébrékenyül, mibelyest érdeklet által érintetik figyelme. Villámló pillantásiban a' fény 's gyorsaság egyarányt nevededik. Azonban, akármennyire emelje hangját buzogása, vagy mozdulatit a' kifejezés' lejtő rythmusza; szemvillámiban mindig hasznosan világítani törekvő fényt látni, nem pedig emésztésre lobbadozó hevet. Tudomány' szövétnekét sejtethjük könnyen alatta, nem pedig szenvedélyek' gyajtó szerét. Hátal mérséklő komolyságot lehet észre venni, mellynek órállása kezességgel biztat; hogy ezen férjfiu' keblében az elevenség mérséklés végett nem kovesebbé az ész' kormánya *alatt*, mint erőhatás' tekintetéből az ész' nemes szülötteinek; a' *tudományoknak javára* harczol. —

Hrabowszky Dávid.

12.

Ts. Nemes Esztergam Vármegye' rendszabásai, a' Magyar-nyelv' előmozdítása' tárgyában. Egynehány jegyzékkel.

Tekintetes Nemes Esztergam Vármegyének Közgyűlése alkalmatosságával, az illető Kiküldöttség f. e. 242-dik számra, a' Magyar-nyelv' gyarapítása tárgyában megállapított véleményét előterjesztvén; — minthogy a' nemzeti létel; az ország' virágzó állapotja, és a' köz jót előmozdító haza' szeretete; legközelébbbrül a' nyelv' műveltségén, 's közönséggés kiterjedésén épülne, köz tanácskozás után rendeltetett:

1-ször: Több esztendőktül fent állván már ezen Megyében a' rendelés, mellynél fogva elöibe adandó mindennemű folyamodások, vagy akármelly irományok, csupán csak magyar-nyelvbeli szerkesztetéssel fogadtatnak el, nem csak jövőendőben is pontosan 's állandóul megtartasson; hanem

a) Mindennemű akár az Ország-Nádorához, akár az Udvari-Kanczelláriához ezen Vármegyétül intézendő szintügy, mint már eddig is a' Helytartó-Tanács-hoz küldetni szokott Felírások, egyedül csak Magyar-nyelven készüljenek.

b) A' pörökben úgy mind eddig gyakoroltatott jövőendőre is; kezdetül végezetig a' Részek' felesölése, nem különben mint az Itéletek, Magyar-nyelven szerkesztelődjenek; sőt ha a' pörös kereset idegen nyelven adat-

na elő, az idéztetett Fél se tartozzék. Ehez képest az eredeti más nyelven lévő oklevelek, magyar fordításban is a' pörhöz mellékeltesenek.

c) Az Árvák és Rabok' rendszabásos-lajstromai ezen Megye' részéről jövődre Magyar példányokban nyomtattassanak; hogy pedig a' rovásokra, a' nép' számba vételére, a' Megye honi költségeinek előleges felvetésére, és az egyes kulcsnak kidolgozására kivánt rendszabásos lajstromok, a' Törvényhatóságokhoz hasonlóan magyar példányokban küldetessenek; a' Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Magyar Tanács megkerestessék.

d) A' falusi Jegyzők, mindennemű kötések és végző rendeléseket, mennyire lehet, és pedig, ha a' lakosoknak csak harmad része volna is Magyar, honi nyelven tartozzanak írásba foglalni.

2-szor: Jóllehet a' köz tapasztalás szerint, valamint ezen Vármegyének, úgy a' megyebéli Uradalmanak is Jegyző-könyvei már nagy részben hosszú időtől fogva Magyar-nyelven vezetettek; sőt a' Pörök is előtők azon szerint vitetnek, még is valamennyi megyebéli Uradalnak, és egyéb Törvényhatóságok felkivántassanak; hogy ezéntől mindnyajan ne csak Jegyző-könyveiket, hanem uradalmi Tisztjeik' számadásait is, és az ezekkel szövetkező tárgyakat; szóval minden hivatalos dolgaikat Magyar-nyelven vezetessék, és még a' Vármegyére nézve tett azon rendelés is, hogy kiki folyamodását Magyar-nyelven tartozzék beadni, és másképpel se fogadtassék, az úri székekre szinte kiterjesztessen.

3-szor: Ha az országbeli valamely Törvényhatóságtól, más mint Magyar-nyelven írt levél érkezne, az ugyan első esetben elfogadható; a' válasz-adással azonban ilyen Törvényhatóság, a' legújabb Törvény' rendelkezésére emlékeztetvén, felszólítassék; hogy jövődre, ha közléseinek fogamatját óhajtja, magyarul levelezzék;

ebéli tudósító felkivánás pedig siker nélkül maradván, a' más nyelven írt levél is fogamat nélkül hagyattassék.

4-szer: A' kebelbéli Főtisztelendő egyházi kormány megkérettsék, hogy a' Szent Szék előtt forgó Pörök eránt szabja ki szint azon rendeléseket, mellyek ezen Vármegye' részéről tétettek; a' Törvényhatósága alatt lévő Plébánusoknak hagyja meg, hogy a' kereszteleési, házassági és temetési Anya-könyveket jövődöben magyarul írják; és az akkorig latán nyelven készültkébül is a' latán kivonatokat, magyar Tanúlevelekbe foglalják.

5-ször: Tagadhatatlan lévén, hogy édes hazai nyelvünk' haladását a' más nyelveken történni szokott, *nyilvános vallásbeli gyakorlások* kiváltkepp' tartóztatják: a' kebelbéli Fő Tisztelendő egyházi kormány megkérettsék: hogy

a) Mivel néhány megyebéli magyar helyeken, hol német, hol tót nyelven tartatnak prédikáziók, éneklések 's egyéb ajtatosságok; ezt a' nemzeti létellel és hazá' intézetével megnem egyeztethető szokást mindenütt eltiltván, egyedül a' magyar szertartást minden idegen vegyületek' kizartával tegye közönségessé; így tehát csak a' melly helyeken még most tellyes lehetetlen volna más nyelvet egészen kirekeszteni, engedje meg ennek is; de csak a' magyarral felváltva való gyakorlását. Ennél fogva

b) Ha ne talán a' Megyében olly Plébánusok is találkoznak, kik magyarul nem tudnak, őket Magyar Káplány' tartására kötelezze.

c) Az Esztergami Presbyteriumban lévő ifju Papokat, mindennémű, még a' Törvény-tudományban is, mellyre nekik különös Tanító-szék állítatott, magyarul gyakoroltassa, *) és míg a' Nemzeti-nyelvet örömet és

*) Mivel az Esztergami Presbyterium nem egyedül az Esztergami Vármegye, hanem az egész Érsekségnek Intéze-

folyvást nem beszélük, nevelési állapotjokból ki ne bocsássa; ennekutánna pedig kis Papnak se vegyen fel senkit, ha csak a' meglehetőségig magyarul nem tud; — de a' Sz. Ferencz Szerzeteknél is, minthogy ők a' Lelki-Pásztorok' segédjei szoktak lenni, ezen czélra hasonló Intézeteket tétessen.

6-szor: Minthogy a' csupa német vagy tót ajku községeket, legtöbb sikerrel csak oskolai tanítás' útján lehetne magyarosítani, azért

a) A' falusi, és kisebb városi oskolákba járó gyermekek, minden más nyelvbéli tanítás' kirekesztésével, az írást, olvasást, számvetést és imádságokat, egyedül *) csak Magyar-nyelven, a' vallást is csak magyar könyvekből tanulják; a' vallás' igazságait még is a' Tanítók nevendékeik' anya nyelvén is fejtegethessék.

b) A' nevelést általjában, és különösen a' magyarosodást nem kevésben hátráltatván az is: hogy az oskolai könyvecskék nem tiszta magyar, hanem német

te, és mivel most nincsen Esztergami Érsek, e' tárgyról csak Ó Felsége által kinevezendő Érsek és Primás határozni fog. Azomban már most is az Esztergami Presbyteriumban a' Magyar-nyelv, a' mennyire lehet, buzgón gyakoroltatik.

- *) *Egyedül.* Ez nem tanácsos: mert a' jövődő mesterlegények, (a' kik nagy haszonnal Ausztriában és Németországban vándorolnak), kalmárok és katonák bizonyára nem szükölködhetnek német olvasás, írás és számvetés nélkül. Hazafiak! *ne quid nimis!* Miért nem lehetne a' városokban a' magyar nemzeti nyelvet, a' német nyelvel együtt gyakorolni? És mikor a' német (vagy tót) nyelv az *anyanyelv*, ezt Magyar-országban szinte ugy mint Franciaországban, orosz birodalomban és éjszaki Amérikában, a' hol hasonlóképpen a' született Németek németül beszélnek és írnak; jóllehet ott más *nemzeti* nyelv uralkodik, nem kell megvetni és elnyomni.

vagy más nyelvekkel vegyes példányokban nyomtatván képtelen nagy árúak, 's így azoknak megszerzésére a' szegényebb szülék elégtelenek: a' Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanács megkérettsék, hogy jövődőre tiszta magyar iskola-könyveket is nyomtatni rendeljen; mellyek a' nemzeti közügyre nézve, a' lehető legolcsóbb áron adassanak; hogy pedig innét a' nyomtató Intézet ne károsodjék, mennyivel a' magyar könyvek kedvezőleg olcsóbban, annyival a' más nyelvűek drágábban árultassanak. *)

c) Iskola-mester vagy tanító, ide értvén a' jegyzőket is, senki többé sehol ne lehessen, ha csak nem tökéletes magyar; ha pedig a' megyében már volnának még Magyar-nyelvben járatlan tanítók is, ennek tökéletes megtanulására nékik három esztendő engedtetvén; **) ha azon túl is e béli elégtelenségben találtnának, illetőségük által elmozdítottassanak, 's helyökbe alkalmasok fogadtassanak; mire nézve a' szükséges felvigyázás és eszközrendők' eszközzése egy állandó kiküldöttségre; melly nyomban ki fog neveztetni, bízattatik.

d) Ezen kiküldöttség felfogja valamennyi megyebéli Plébánus Urakat kivánni, hogy midőn e' részben a' Nemzetet leginkább ők segíthetik törvényes céljára, a'

*) Igazság ellen, 's azért is nemes magyar karakter ellen volna, a' szegény németeket, tótokat, olahokat, raczokat 's a' t. kényszeríteni, hogy a' magyarok' könnyebülésére az iskolai könyveket drágábban vehessék. Azért is a' Nagy Méltóságú Kir. Helytartó Tanács, ezen kérést megtagadta.

**) Három esztendő, a' magyar nyelvnek tökéletes megtanulására, koros iskola-mestereknek és tanítóknak, kiváltképpen tiszta német vagy tót helyeken nem lesz elegendő.

köz bizodalomnak és várakozásnak hazafiúi buzgóságbul igyekeztvén megfelelni, az oskolákban is, azon kívül is, a' Magyar-nyelvet nem csak ezen Vármegye' intézetei szerint, hanem minden tőlök kitelhető úton módon megkedveltessék és terjeszszék; jelesen pedig mint oskolai Igazgatók, mestereiket az imént előadott rendszabások' tellyesítésére, és átallyában szorgalmatos nem csak télen által, hanem nyaradszak is, folyvások; ha bár csak naponkint két órányi tanításra kötelezzék; reá birják viszont a' szüléket, hogy kivált olyan gyermekeiket, kiknek a' mezei munkában hasznokat még úgy sem vehetik, nyáron is oskolába jártassák.

e) Még is azon kiküldöttség fel fogja különösen szállítani a' megyebeli Esperes Urakat, hogy egyéberánt is az oskolák' felvigyázói lévén, a' Magyar-nyelv' gyakorlására is fordítsák figyelmüket, és e' részben a' nevédek' előmenete és tanítók' szorgalma felül; de a' Plébános Urak' érdemei eránt is, szerzett tapasztalásait fél esztendőnkint ugyan ezen kiküldöttség' útján, a' Vármegye' Közönsége eleibe terjeszszék.

7-szer: Mivel német vagy tót helyekről nem kevés tanuló ifiak, Esztergamba a' királyi oskolákba azért is adatnak, hogy magyarul tanuljanak; a' szülék' kívánságát pedig tetemessen gátolja az, hogy a' nevédek egymással gyakran anyai nyelven *) beszélgetnek: az Esztergami Szent Benedek Szerzetbeli Tanító Urak Tisztelendő Igazgató Úr által megkerestessenek; hogy ezen czélt hátráltató szokástul tanítványaikat eltiltsák, magyarul inádkoztassák, templomba Istennek magyar **) énekléssel való dicsérését béhozzák, és oskolában is a' tudományokat, mennyire győzhetetlenül megnem volna gátolva, magyarul tanítsák.

*) vagy még gyakrabban: *latán* nyelven.

**) eddig *latán*.

8-szer: A' megyebéli földes uraságok, az Ország' szándékához képest lelkesedve lévén, felszóllítassanak, hogy többi közt falusi bíróságra, esküdtségre 's egyéb rendtartásbeli foglalatosságra; mennyire csak lehet, egyedül olyakat, kik magyarul tudnak, juttassanak. Mire nézve járásbeli Fő-Szolgabíró Urak, kiváltkép annak eszközlésére utasítatnak, hogy a' német vagy tót helységbeli gazdák 's lakosok, mind a' két nembeli gyermekeiket, ha nem továbbra, csak egy esztendőre is magyar helyekre kiadni, és elszegődtetni magok önként iparkodjanak.

9-szer: Némelly kebelbéli czéh-társaságoknál a' német czéhbélieknek helytelen külöködése tapasztaltván, ez' végképpen megszüntessék; ezentúl pedig a' felszabadító és vándorló -levelek vagy könyvek, egyedül Magyar-nyelven adattassanak ki, *) a' czéhbéli gyűlekezetek' tanácskozásai és jegyző-könyvei, Magyar-nyelven vezetessenek; akármelly czéhben a' magyarul nem tudók, se fel nem szabadíttassanak, se remeklésre ne bocsájtassanak. Mind ezekre a' czéhbéli biztos Urak különös gonddal ügyelni utasítatnak.

10-szer: A' Helytartó Tanács' útján eszközöltessék, hogy jövődöben senki sem orvos, sem gyógyszer tartó, sem bába ne lehessen; ha csak magyarul nem tud.

11-szer: Kóborló német színjatszók és házalló énekesek, sehol meg nem szenvedtetvén; azonnal mint valamelly városban vagy faluban megjelennek, elutasíttassanak.

12-szer: Mivel a' magyarosodásra nem csekély ösztönnek esmértné az is, ha valaki más nyelvű vezeték

*) Miért nem inkább magyar és német nyelven? mert a' magyar legények is, nagyobb tökéletesítés és tapasztalás végett Német-országba vándorolnak, és ottan eddig (fajdalom!) nincsenek magyar tolmácsok.

nevét magyarra változtatni vágyván, felsőbb intézet által nem gátoltatna, azt pedig a' törvényhatóságok' felügyellése alatt megtehetné a' nélkül, hogy visszaélések történhetnének; Ó Főlsége tartozó alázatossággal megkérettsék, hogy az ország' egyesült kívánságának, és saját fejedelmi szándékanak is, hathatósabb elérésére méltóztassék kegyessen megengedni, hogy jövendőre neveiket magyarosítani akarók, a' késedelmes folyamodásoknak meguntató hosszúság útján kívül is kívánságukat a' Törvényhatóságok' küldötjei előtt tellyesíthessék.

13-szor: Nem kevés botránkozást okozván, hogy a' városokban *német* polgári katonaság, ilyen nevezet és öltözet alatt különözik; ezen helytelenség a' megyében jövendőre, mind az idegen szabásu öltözetre, mind a' nevezetre nézve megszüntessék.

14-szer: De mivel a' gyűlésbeli tanácskozásoknak és törvényszékeknek méltósága, a' külső dísz és illendőséget, a' nemzeti szabásu öltözködésben is sérthetetlenül megtartani kívánja; ezentúl a' tisztviselő táblabíró, és minden oda gyülekező uraknak, másban mint magyar öltözetben megjelenni óva legyen. *)

15-ször: Hogy pedig e' többi rendbeli Intézeteknek fogamatját annál bizonyosabban elérni lehessen, *állandó kiküldöttség* rendeltetik, mellynek tagjaivá Méltóságos Báró Rudnyánszky Sámuel, Esztergami Kanonok, mind két Járásbeli Tisztelendő Al-Espressek, Tisztelendő Argauer Máté, Esztergam Kir. városi Plébános, Mik-

*) Ide tartozik az is, hogy minden tisztviselő és Táblabíró (a' papi rendből lévő Táblabírákon kívül, — mert a' római kathol. papoknak bajszot viselni most meg van tiltva, — Esztergami Kanonok *Ipolyi*, az Esztergami Érsekségben, Barkóczy Érsek és Primás alatt, utolsó bajszos Pap volt), bajszot viselni tartozik.

lősfy András, Táblabírák: Bozzay János, Fő-Jegyző *), Gaiszler József, Kutassy Károly, Fő-Szolgabírák: Friebeisz Imre, Fő Ügyész, Vargha Benedek, Eskütt urak kineveztetnek; tisztéhez tartozván, hogy az e'béli Intézetek szerint, a' magyarosodás szüntelen előbb vitelére ügyeljen, és azoknak foganatjárul czélerányos javallatok' közlésével is, a' megyebéli közönséget idő-ről időre tudósítsa.

16-szor: Jövő Ország-gyűlésre küldendő követeknek utasítására feljegyeztessék: hogy a' Királyi előadások' kihirdetése után, minden egyéb tárgyak' elintézése előtt törvényre tétessék: hogy ne csak az országos tanácskozásokban és felirásokban, hanem az új törvényczikkek' szerkesztésében is, egyedül csak a' honi nyelv' alkalmaztassék, 's így törvényhozási és országlási hitelességre emelttessék.

17-szer: Esztergam szabad Királyi város felkivántassék, hogy az oskolai 's egyéb polgári, de főképp a' Szent Ferencz' Szerzete templomában, a' nyilvános isteni szolgálatbeli rendtartásra nézve, részéről is különös kiküldöttség' útján, a' magyarosításra leghatósabb módon ügyelvén; intézeteit ezen Vármegyével közölje. **)

Méltán panaszolkodik Tek. Horvát István úr, ama' nyíltszívű magyar tudós, ki forró hazaszeretete mellett, a' most élő magyarok' hibáit, a' tudományos dolgokban nem titkolja, 's (mint mások) nem szépíti; a' folyó 1834-diki Tudományos Gyűjteménynek, Februáriusi Kötetében, 96-dik lapon e'képen szólván: „Béfejezem

*) Most második Al-Iszapány.

**) Ez megtörtént. A' Plébánusi (népész) templomban, a' német prédikáció már egészen megszűnt, a' Sz. Ferencz Szerzete' templomában, a' számos németek' kedvökért a' német prédikáció még türettetik.

e^s tárgyat, Szerdahelyi György könyvét *) ajánlva; minthogy e^s csak 1 forint papiros pénzen megszerezhető könyv, a^s gondatlan nem vétel miatt könyvtakaréokra kezdetett fordíttatni. Hiszi e a^s késő maradék; hogy *Bél Mátyásnak* nagy és fényes geographiai könyve 's historiai Adparátusa, *Schwandnernek* Magyar történeti kútfő Gyűjteménye, *Prágnak* Évkönyvei, *Katonának* Kritika Históriája, *Gánótzinak* Nagy-Váradi, 's *Kollernak* Pécsi Püspökei, *Wagnernek* 's *Kaprinainak*, Diplomatikai munkái, *Schönwiesnernek* Szombathelyi Historiája **) 's a^s t. a^s hideg részvétlenség miatt, már előbb hasonló sorsra jutottak? ***) Hiszi e, hogy *Prágnak*, „Epistolae Procerum“ című Gyűjteménye; mellyet számtalan kérelmekre 's nehézségekkel küzdve írhatott le; épen most (1834-dikben) fordíttatik Takarékokká? *Ha* ilyen nálunk a^s Tudományak arany Százada; térdre esve kérnünk kell a^s Mindenhatót: hogy hárvítsa el tőlünk az ilyen keserű pöharat, 's adjon kebleinkbe nemesebb Tudomány szeretetet! — —

Hozzá tészem *Amen!* De nem csuda, hogy a^s Hazafiak a^s Magyar történetvizsgálók eránt olly hideg részvétlenséget mutatnak; midőn ugyan a^s magyar tudós

*) t. i. Diploma graecum S: Stephani Régis; Monialibus Coenobii Vespriandensis B. M. V. datum, a Colomanno renovatum, nunc primo integre et vere ex Autographo editit *Georgius Aloysius Szerdahelyi*; etc. Budae 1804. 8. p. 97 émi tabula aenea.

**) Schönwiesnernek dérek munkájáról ezt magam bizonyíthatom; mert egynehány esztendő előtt ezt a^s rézmetszésekkel együtt lassankint Pestről, könyvtakaréék gyanánt kaptam.

***) Utóbb pedig, *Korackich* Márton György^s több munkái, *Engelnek* Monumenta Ungricái; *Bartholomaeides* Notitia Comitatus Gümöriensis etc. *Rumy*.

Társaság, 's pedig a' históriai szakaszának tagja, *Bajza*, ki pedig, mivel elébb senkinek mint historicus esmeretes nem volt, váratlanul lépett ezen szakasznak tagjai sorába, a' kritikai lapok' 4-dik füzetében, 40 és 41-dik lapon, a' magyar történet vizsgálókrul, 's Horvát István' megbecsülhetetlen fáradozásairól e'képen megvetőleg szóll: „Mi ugy látszik, a' históriában a' történet vizsgálatott *) tettük czéllá; holott annak csak eszköznek kell lennie. **) Historikusaink ***) még ott is meglegszenek tettek' száraz vizsgálatával (,) hol már tovább is mehetnének. *Okleveleket* közlünk gyakran a' Tudományos-Gyűjteményben, *csak azért* (!) hogy *Oklevelek 's régiek*, ha a' históriára semmi világot nem vehetnek is (!) a' mi csak Codex diplomatikusba való volna, hol czél az is lehet, hogy régi írást tanuljunk olvasni. — Ha a' lefolyt századok korainak tükrét akarjuk adni, nem ugy fogunk históriát írni mint *Práy* vagy *Katona*, hanem azon szellemben mint *Tacitus* és *Heeren*, *Bignon* és *Lingard* 's a' t.***)) Nem azt akarom

*) Igy, két *t*-vel.

**) Hogy a' történet vizsgálat csak a' históriának eszköze, azt már Bajza előtt Magyar-országban legalább Gatterer, Schlözer, Eichhorn, Sartorius, Heereannek (Göttingában), és Beck és Pölitznek (Lipsiában), tanítványai tudták; szinte nem igaz az, a' mit Bajza a' történet nyomozásról írt czikkelyről a' Muzarion új folyama' első füzetében (278—291 lapon), nevezetesen a' parallelákról, a' történet vizsgáló és író közt 's a' história philosophiának ideáljáról állit: „A' mi itt rövideden mondva van, nálunk még egészen új 's nem hallott beszéd (!) 's épen azért mert nem hallott, *olgy sovány és parlag historiographiánk.*“

***)) *Feszler* is? *Gróf Bajlath* is? *Buday Esaiás* is? *Virág Benedek*, *Jankovich Miklós*, és *Horvát István* is.

****)) Hát légyen — faustis avibus — *Bajza* úr a' magyar *Tacitus*, vagy *Heeren*, *Bignon* vagy *Lingard*; et erit mihi *magnus Apollo!*

mondani, hogy amazok hibásan cselekvének, sőt hiszem, hogy a' jeget nekik kellett megtörniök 's kell még ezután is sok részben, hanem azt; hogy ők csak anyagja-it gyűjtögettek a' való historiának, de attól; hogy historiát írtak volna, távol valának. Eddigi magyar historikusaink közül *Engel mutata legtöbb pragmaticus lelket* *) Szép volna tudni bizonyossággal, honnan eredtek eleink, 's kikkel voltak rokonságban; de megvallom, ennek fejtegetésénél hasonlíthatatlanul becsesebb volna, Ferdinánd és Zápolya' századokra ható történetekkel, változással gazdag időszakát **) 's azon kor' embereit, philosophiai lélekkel megírni, vagy ezen kérdésre felelni: Millyen befolyások volt honi városinknak; nemzetünk' kifejlődésére és csinosulására? ***)

Rumy Károly;

Heynének egykor tanítványa, 's a' Göllingai
philologicum Semináriumnak nevéndéje:

*) Inkább *Feszler*, (jóllehet ennek hibáit nem tagadom); 's még inkább Gróf *Majláth*. Engelenek hibáit és részre hájlását, a' *pragmatica* historiában *Schlözer*, *Piringer*, *Bennig*, Gróf *Majláth*; 's mások felfedezték 's bizonyították.

**) Ennek historiájával én most foglalatoskodom: de írja le ezen időszaknak történeteit inkább *Bajza* úr, mivel tölem a' philosophiának és historiának gyökeres esméretét; a' kritikai lapok' 3-dik füzetében megtagadta; jóllehet a' philosophiának és historiának Professora, több eszten-dőkig előljáróim' helyben hagyásával voltam; 's mind a' két tudományban esméreteimnek próbáit közre bocsátottam.

***) Ezen valóban fontos kérdést, a' magyar tudós Társaság feltette. Feleljen rá, philosophiai lélekkel bíró *Bajza* úr!

13.

A' kritika' dicsérete Hemsterhuisiusban.

Rhunkénius a' kritikát akarván megdicsérni, Hemsterhuisiust dicséri meg; kinek életének némely jelesebb vonásait én is a' kritika' dicséretére ide tenni illendőnek láttam.

Hemsterhuisius ugy látszik, született a' kritikára, nem készült; mert birt éles elmésséggel; józan fontos ítéléffel, olvasása által szerzett tiszta gazdag tudománnyal, — gyengébb korában nagyra mutató elméjéért nem hihették, hogy valaha megvénülhessen, de még is 82 esztendő-k ig élt.

Tudós szüléktől származott ő, bölcs Tanítókat halgatott, híres Akadémiákban mulatozott Tudománya' öregbítéséért. — Kedvében volt Bernoullinak és Graeviusnak; sok utakat tett a' tudós férjfiak, 's tudománnyal gazdag tanító műhelyek' felkeresésére. — Buvár módjára kikeresgélte a' régiségeket, elczirkálta a' Poétákat 's azoknak írásit; öszve szedte a' Rhétorok' ékesen szólásit, felgyűjtötte a' Historikusok' hagyományit, megfontolta a' Philosophusok' állatásit, felmérgette a' Matematikusok' elmés rajzolatit: — olvasása 's maga gyakorlása, mind illyenekből állott.

A' híres Bernoulli megvallotta Hemsterhuisiusról, hogy ő a' legelső Tanítványa lett vol-

na; ő is viszont Tanitóját legtöbbre becsülte. Már ifju korában, mikor Leidába ment volna, a' kéz-irotmányok' őszve szedése ő reá bízott, mellyben olly tökéletesen eljár, hogy közönségesen nagy dicséretet nyert.

A' Görög comicus Poéták' nehezebb mondásaira megjegyzéseket tett, mellyekre Bentléjus is a' magáéit megtette; a' mellyeket Hemsterhuis igen nagyra becsült, de ugy is megszégyellette magát, hogy hét hónapokig sem nyult többé a' Göröghez; annyira megesmerte a' maga gyengeségét, 's megadta másnak a' dicsősséget.

Mikor valamelly könyvet olvasott, kijegyzette belőlle a' szókat, azoknak nehezebb értelmét, az históriákat, a' vélekedéseket.

Ha a' régi Philosophusokról beszéllett, azt gondolta az ember, hogy csak régieket olvasott; ha az újjakról szóllott, azt gondolta az ember, hogy csak újjakat olvasott.

Polybiust annyira becsülte, hogy azt mondotta légyen: hogy inkább elszenvedte volna, hogy a' Páterek' irási elveszszenek, mint az egy Polybius

Öreg korában emlékeztető elméje' tehetségét annyira elvesztette, hogy a' tulajdon (proprium) neveket citálni nem tudta.

Más Kritikusok a' Mathematikusokat és a' Philosophusokat, a' kritikából kirekesztették; ő azokat is annak alája húzta.

Mivel az ember testének minden egyéb részét valamelly mesterségre készíti, ő illendőnek tartotta, a' szemet a' képek' lerajzolása és megítélése' mesterségéhez szoktatni.

A' nyelveknek tulajdonságait, természetét és titkait, olly szorgalmasan 's szemesen feljegyzette, hogy megtudta itélni, mellyik Diák

író, mellyik Görög íróat olvasta, követte; 's mi-
csoda kitételeket vett légyen belőle.

Voltak néki maga találmányi is, mert sok
Görög és Diák szóknak igaz eredetit találta fel.

A' legsimplexebb szókat, mellyek két vagy
három betűkből állanak; azoknak legelső jelen-
tését, az azután belőlek származott jelentések-
kel egybe kitanulta; a' szóknak egymás közt
való atyafiságokat által látta; a' költött anomá-
liákat elvetette.

E' volt néki tulajdonsága, hogy semmit nem
szeretett, csak középszerűképpen tudni.

Varro, Skáliger, Salmásius, csak némelly
szókat hoztak le a' Görög nyelvből; de Hem-
sterhuisius által látta, hogy szinte az egész Diák
nyelv, az Aeolika dialectusból származott.

Erasmus és Béza, a' kritikát a' Theologiába;
Cuscréius é' s mások a' Jurisprudentiába; Hem-
sterhuisius pedig, minden Tudományokla bé-
vitte.

Azt állította ő: hogy a' melly Poéták, mint
Propertius és Horátius, a' Görögöket követték;
azoknak, kik Görögül nem tudnak, nem is tetsz-
hetnek.

Lipsius, nem tartotta a' Görögöt a' Diákra
szükségesnek, mellyért Casaubonus reája, ki
egyébkint haragudni nem igen szokott, megne-
hezelt.

Midőn más kritikusok elégnék tartották,
vagy csak a' nyomtató'k' hibáit, vagy különbö-
ző kéziratok szerint, a' varians lectiókat je-
gyeztetni fel; vagy egy szót más szónak je-
lentésével megvilágosítani; vagy némelly hely-
ségeket, szokásokat, históriákat, 's több e'félé-
ket elhordani: Hemsterhuisius, a' szóknak ere-
detöt, eredeti jelentését, az abból következett

jelentéseket, a' nyelvnek idiotismussát jegyzette meg; de egyéb dolgok' értelme kikeresését sem mellőzte el.

Kritikából a' vakságot 's habonaságot kirekesztette, 's magát azoktól elragadtatni nem engedte.

A' mit maga fel nem találhatott, azt maga után következőkre által bocsátani nem szégyenlette.

Bentléjusban nem szerette, hogy Maniliust szabadon magyarázta; de azokat sem kedvellette, kik a' régiekben mindent feltalálni láttattak.

Azt által látta, hogy könnyebb a' kritikások' munkáját megvetni, mint megérteni; könnyebb gyalázni 's czáfolni, mint a' mi benne jó, megízéltetni; ő soha ezektől az e'féle indulatoktól el nem ragadtatott.

Akármelley ifjat nem tartotta jónak a' kritikára szoktatni, de a' megpróbált elméjüeket atól el nem rekesztette; próbául a' Livius' praefatióját, mellyet igen nagyra becsült, 's hasonlókát elolvastatott velek; megkérdezte, mi tetszett benne, mi nem? azután a' hibát keresette fel velek, valamelley íróban; végre kérdezte, hogy lehetne megjobbítani azokat.

Megelőzték volt idővel Hemsterhuisiust Scáligér, Lipsius, Heinsius, egygyütt éltek vele Graevius, Bentléjus; Tanítványa volt Valkenar, — melly szerencsés volt az hely is, a' hová az ő élete' ideje esett olly derék emberek között, csak ebből is megtetszik. Hogy légyen egy Hemsterhuisius, azoknak mind lenniük kellett. — Vesseling, mihelyt Franequérában a' Professorságba bélépett, ezen ő társa' életébe, barátjává lett, 's a' kritikát is megszerette, mellyet az előtt nem igen kedvellett volt.

Hemsterhuisius, mikor valamely író t magyarázva felvett; annak rövid summáját előadta, homályosabb helyeit az históriából, régiségekből, az idők' állapotjából, philosophiából 's más tudományokból világosítgatta; megmutatta az író ezt vagy amazt honnan vette; az írónak gondolatit, szóllásait, kifejezéseit, melyeket az másokból vett, vagy követett, feljegyzette; a' szóknak első 's tulajdon értelemait, az azután azokból származattakkal egybe előadta; minden szó, minden más állapotokban 's más egybekötetésekben, mit jelentsen megmutatta.

Maradtak néki magyarázati is Aristophanesre, Lucíanusra, Xenophonra, Hesychiusra 's másokra; Lucíanust egészen el nem végezhetette.

A' gondolkodásban volt minden kedve, 's az olvasásban; az honnan a' parancsolt munkát nem örömet tett. — Szerette mindent nagy tökéletességre vinni, a' mellyért nem sokára érkezett. — Haragudt a' memoriájára, ha mikor már a' könyvet kiadta, azután jutott valami eszébe, a' mi oda való lett volna.

A' Philosophiát, Mathesist, Régiséget, ugy egybe kötötte, hogy nehéz légyen megítélni, mellyikbe ment többre.

Hogy a' kritikusok, disputálók, veszekezők, kegyetlenek, csúfolódók, irigyek szoktak lenni, 's a' szók felett sokat haszontalankodnak; rossz nevet kaptak magoknak: de azért, hogy a' Juriconsultusok közt Rabulák, az Orvosok közt Circulátorok találtattak; ezen Tudományok nem megvetendők, — a' kritika sem veszt a' maga becséből amazok miatt.

Hemsterhuisius magát mindig szeliden viselte. — Mikor valaki a' társaságba, ki soha Pindárust, Sophoclest, Demosthenest nem olvas-

ta, még is citálta 's kritizálta, a' szemébe néztek Hemsterhuisusnak, hogy szégyeníténé meg az embert; de ő azt tellyességgel nem cselekedte.

Mint Xenophon fíjának Gryllusnak halálát értvén, szomoruságát jó darabig titkolta; ugy ő is a' fia Jákób' halálát, 's azon vett szomorúságát, harmad napig is titkolta; a' kinek a' vízen való katonaságából nem kicsin dicsősséget vár vala.

Mikor tanított ez a' nagy kritikus, semmit nem kevélykedett, ugy hogy, az idegen halgatók alig hinnék, hogy ő volna az a' híres Hemsterhuisus, a' kiről olly sokat hallottak, — egyébaránt halgató 's lassú ember volt; de az ő emlékezete halhatatlan.

Elég nékem, ha ezen kritikusban egy követni való példát állíthattam a' közönség' eleibe.

Szigethy Gy. Mikály,

Philos. Professor Sackely-Udvarhelyi.

14.

Különböző Tudományokrul néző kritikai jegyzések.

A' mi számokról való nevezeteink nem tökéletesek, 's a' nyelvnek erőtlenségét jelentik; mert mikor egytől tízig számlálunk, az nem tízet, hanem ötven-ötöt téssen. — A' számvetés' tudományában a' szokott munkálkodás módjain kívül, szükséges előadni a' számoknak egymáshoz való relátzióit, affektzióit, ugymint: hogy az eggy

szám is quantitas, mennyiség; totum, egész — minden quantitas pedig lehet summa vagy aggregatum, gyűjtemény, és így másokból, sokakból áll; — minden quantitas lehet factum is, sokszorozott, és így factorai, sokszorozói vagynak; — lehet quotus is, osztály, és így divisora, elosztója is vagyon. — Az egytől a' kettőig által infinita series, végetlen sor vagyon, ugy a' több számok közt is. — Némelly szám lehet summa is, factum is, gyűjtemény is, sokszorozott is, egyszer'smind; sőt quadratum is. — Némelly szám könnyen megmérhető más által; némelly nem. — Némellynek csak két factorai, másnak egyszer'smind többek is lehetnek; a' mint divisorai is. — Legnagyobb factum akkor lesz, mikor egy szám két egyenlő factorokra osztatik, 's azok egymással sokszoroztatnak; mint mikor a' tízből két ötöt csinálók, 's azokat egymással sokszorozom, több lesz, mintha a' tízből kettőt és nyolezat csinálnék! — sőt annyival inkább nevededik az új factum, mennél közelebb esnek a' két factorok egymáshoz az egyenlőségbe 's a' t. — A' nyelvnek, szavainak, syllabáinak sebessege, vagy lassusága igen sokat tészén a' szóllás orgánuminak, nyelvnek, ajakoknak sebes vagy lassu járására, az honnan a' rövid quantitású és syllabáju nyelven beszéllők szapora beszédűek; — sőt a' szapora beszéd is hármóniába van a' testnek szapora mozgatásával, az honnan a' szapora beszédű, egyszer'smind serény is. — Minden Nemzetnek nyelvének szaváiból, azoknak számaiból, formájából, quantitásából a' syllabáknak, ki lehet hozni, annak a' Nemzetnek mennyi esmerete, és miről mennyi tudománya, mestersége, erkölce, vallása, törvénye; elméjének ékessége, sebessege, durvasága, pallérozottsága, tréfája, bujasága, kegyetlensége 's a' t. legyen. — A' nyelv befoly az orgánumokba, érzés' eszközeibe, a' testnek minden részeinek fris-

seségébe, vagy lankadtságába, egészségébe, a' módiba, az indulatokba, hajlandóságokba, az esméretbe, itélet tételbe; az elmének 's szívnek minden tulajdonságiba; az embernek sőt egész Nemzetnek karakteribe; mert mind ezeket formálja, hajtogatja 's mind ezektől viszont formáltatik. — A' kik nyelv művelésbe fáradoznak, azoknak szükség az ősi eredeti szókat kikeresni, formájokat venni, jelentésöket feltalálni, az újjakat azoknak normájokra csinálni, az idegeneket vagy meghagyni, vagy ha lehet olyanokkal cserélni fel, mellyek az eredetiekből vétettek, vagy azoknak normájokra csináltattak; a' pallérozás a' formálás után szokott következni. — Egy nyelv' sintsen, 's nem is lehet elegyítés nélkül. — Mint a' gyermekek' nyelve a' társalkodásba származik 's nő; ugy a' Nemzeteké is. — Mennél többféle Nemzetekkel köttetett valamelly Nemzet egybe, annyival többféle szavai vagynak; — egy nyelv sem lett, 's nem nőtt, nem is pallérozódott ki egyszeribe; idő, történet, sok új lépések másokkal való egybeköttetés kívántatnak arra. — A' mi nem csak egyféle törvényen megyen, mint a' nyelv is; hanem a' természet, szabad tetszés, történet' törvényein; abba sok idő, sok lépések, sok változások kellenek, nem egyszerre való, nem is hirtelen lejendő az. — Látszik hogy az Oláh-Nemzet szolgálat alatt fekvő, mert a' maga nyelvén nem tudja nevezni azt a' mi szabad, hanem a' magyartól vette 's nevezi szlabadnak, ugy a' beteget betágnak; a' parancsolást is a' Magyartól vette 's mondja parancsolujnak; a' szolgálai nevezet is onnan, azért mondja szluga. — A' nóták 's tánczok' nemei szépen karakterizálják a' Nemzeteket, az Oláh keserves nótákat fú 's tánczol, mert nyomorúságban vagyon; a' Czigány, Bojér 's Török bujákat, negédeseket, mert buja; a' Német sebesséket, öszve bonyolattakat mert szeles; a' Lengyel lassukat,

gondolkodókat, mert magát rá tartó; az Anglus szinte kifogást csinál ezen törvényektől. — Az hang' útja; soni *ventriculum*, nem csak az aér, levegő; hanem lehet minden fluidum, folyó matéria, mert mind ezek reszke-tő mozgást vehetnek bé; sőt a' solidumok is lehetnek hang' útjai, hiszem legelébb is a' solidumokon kezdődik a' hang; mikor a' solidum megérintetik, továbbá a' so-lidum jobb útát is ad a' hangnak, mint a' fluidum, mert a' hangot jobban megkülönbözteti; ha egy érczre, vagy vas-kalán nyelinek a' végére rá kötsz egy szál czérnat, mellynek két végét újjaidra tekerve, a' két füleidhez tartod, több hangokat 's szebb hármóniát hallasz, mint-ha azon érczet másképpen veregetned, 's mennél fainabb a' czérna, annál fainabb a' harmónia. — A' tűz minden-felé éget, nem csak felfelé, 's annak melegítő és égető munkája függ a' tűz' substántziájától, annak sebességé-től; sőt attól a' ki lövellő erőtől is, mellytől a' maga substántziája complexiójából kibocsáttatik: — Az em-bernek bizonyos ideig minduntalan terjed érzékenységei-nek határa annyira, hogy meszszebb-meszszebb lát, meszszebb-meszszebb hall, 's a' t. mikor a' végső határt elérte, mindjárt rövidülnek érzékenységei, úgy hogy csak közelebb kezd látni, hallani 's a' t. annyira, hogy végre elveszti azokat is. — A' melly gyermeket leges-legelsőbben akarsz a' betűk' esmeretére tanítani, annak számára öntsd ki vagy faragtasd ki, vagy nyom-tattasd ki a' betűket külön külön, 's vedd egy skatu-lyába, mellyből szedegesse ki egyenkint; a' szerint megkülönbözteti azokat egymástól; továbbá elébb ket-tőt, azután hármát rakass egymás mellé, hogy ő ma-ga csináljon syllabákat; azután elébb két, majd több syllabákat is rakass egymás mellé, hogy csináljon szó-kat; így kitanulja a' syllabák', szók' eredetét, ter-mészetét a' nyelv' természetével egybe; megtanulja a'

szók' igaz leírását is. — Hogyha ugyan ezeket több nyelvekkel is cselekeszed, által láthatja, hogy vagynak olyan betűk, syllabák, syllabáknak egymás mellé rakása' módja, 's csak nem egész szók, mellyek minden nyelvekben meg vagynak; másképpen nem is lehetnek, a' mi orgánumaink' természetével szorossan egygyütt járnak; ellenben vagynak olyak, mellyek másképpen is lehetnek, a' mint különböző nyelvekben különböző módon is vagynak, mellyek a' mi orgánumainktól csak félig meddig, nagyobbra szokástól függenek: ezeket tapasztalhatja az accentusokra nézve is, a' szóknak kimondásában; 's már ha Grammatikát lát, megítéli annak írója jól dolgozott e? megkülönböztette e' természet szerint valókat a' szokástól függőktől? a' nem változókat meghagyta e? a' változóknak minémű regulákat szabott? azt is megítéli, hogy a' ki nyelvet akar pallérozni vagy formálni, csak e' kettőnek megkülönböztetésével mehet elé. — A' Tanító a' maga tanítványának lelkét nem teremti; annak elmét nem ad, sem semmi elmebeli tulajdonságokat; mert azokat a' természet már megadta, hanem a' természettől adattaknak csak alkalmatosságot ad, hogy kimutatódjanak, munkilódjanak; 's már a' Tanító' munkája után léssen az, hogy a' tanítvány lelkének ez vagy amaz tulajdonsága tessék előbb vagy nagyobb ki; hogy hamarabb vagy későbbre tessék ki, hogy erőltetve vagy önként dolgozzék, hogy egyenes vagy horgas úton járjon 's a' t. — Jól cselekszi hát a' Tanító, ha tanítványa' lelkét 's annak tulajdonságait elébb kieszmérgeti; nem maga szab neki törvényt, hanem annak a' természettől szabott törvényét követi; a' maga gondolkodása' módját reá nem tolja, úgy mint a' mellynek gondolkodásának más sphaerája vagy; nem más írókat, authorokat tanít neki, hanem őt magát tanítja magának. — Ha Algebrát tanít neki.

jól teszi ha elébb megesmérteti vele a' cognita, incognita quantitasokat jelentő betűket; egygyes, többes quantitasokat; positiva, negativa quantitasokat; coefficientes, majd exponensel járókat; megesmérteti a' signumokat; elébb az egygyes számokkal dolgoztat a' számvetésnek mind a' négy esmeretes munkálkodása módjain keresztül, azután a' többesekkel; elébb a' positivákkal, azután elegyesekkel; elébb coefficientes és exponens nélkül valókkal, azután egygyenkint azokkal valókkal is; elébb egész quantitasokkal, majd fractákkal, töröttekkel, 's elegyesen is; — elébb rövid propositiókon, azután azoknak hosszú seriessén; a' progressión, majd a' rádixokon, potentiákon által vezeti; mind ezeknek reguláit megtanítja, mind azokat addálja, subtrahálja, multiplicálja, dividálja; a' proportiókból más proportiókat csináltat; a' progressiókat megméri, summazza; a' rádixokból majd rádixokat, majd potentiákat csinál, és viszont; az aequatiókat törvényeivel egybe megtanítja; egygy, két, három incognita quantitást is kitálatat 's a' t. — A' kik a' természet' állapotjából minden társaságot kirekesztnek, megcsalatkoznak; mert a' barát 's barát közt jótévő; és a' jótéteménnyel élő közt, tanácsat kérdő 's adó közt; férj, feleség közt; szülék 's magzatok közt; gazda 's cseléd közt, mind vagynak társaságok; de mind ezek a' természet' állapotjából soha ki nem maradhattak volna; egy naturale Jus jól tanító, mind is előadja ezeket; a' naturale Jus tanításában. — Az sem átaljában igaz, hogy a' naturale Jus olly universale, hogy mindent kötelez mindenkor; mert a' kötelezés vétetik kinek kinek állapotjából, környülállásiból, reláziójából; ezek pedig egynek vagy másnak másképpen vagynak mellette; sőt ugyan azon egy személyben is ottan ottan változnak; mert valaki egy darabig csak gyermek, majd ifjú, most férj, majd atya

is 's a' t. mind ezekben különböző kötelességei vannak. A' honnan el lehet mondani, hogy a' mint a' mennyi ember van; annyi dialectus széllás' módja; annyi gondolkodás' módja; Logika, Philosophia, annyi vallás: ugy a' mennyi ember van, annyi naturale Jus van. — A' civile Jus, a' naturalét megesméri; felveszi magát, azon építi; azt casusokra szabogatja, sokszor megszorítja, de helyesen nem kénszeritheti, el sem törölheti — szorította a' nemes és nemtelen megkülönböztetésével; a' jobbágyok' béhozásával, magistrátusok' fellállításával, sokféle új kötelezésekkel, új büntetésekkel. — Az országoknak szintugy vagynak aetassi, mint az embernek, egynek az Isten hosszabb gyermekséget, másnak hosszabb férfúságot vagy vénséget enged; egy ugy tetszik, a' gyermekségből mindjárt a' vénségre akar által lépni; egynek egész élete ideje három, négy seculum, másnak csaknem egy-egy mikor a' legfelsőbb pólczot elérte, nem lassankint lejt, hanem egybe leesik; a' Prussiai birodalomnak ugy tetszik, az Isten egy seculumot engedett; már ő volt a' legfőbb pólczon; nem nőhetett ugy meg, hogy a' szomszédjaival birkozhassék; lehet mondani, hogy csak egy királyja volt; az is azért eshetett meg, hogy szomszédoknak szinte nem volt, — nagy kárára van az országnak az igen nagy igazgató; ha utánna hasonló elé nem álhat. — Az ember természetéhez a' vegetabile regnum productuminak substantiája, gyümölcse, leve, clajja, vize, spiritussa, közelebb vagynak; mint a' minerale regnumból vétettettek, 's többet használnak, jobban nevelnek; kevesebb erővel, költséggel, mesterséggel szereztethetnek; még is hamarább válnak táplálókká. — Az animale regnumból vétettettek még jobbak a' vegetabiléből valóknál is. Ugyan csak az animale regnumban is közelebb vagynak az ember' természetéhez a' szárazai állatok, mint a' viziek; a'

száraziak közt is azok, mellyek négy lábúak, szőrösék; eleven szülők; téjjel fiaikat táplálók. — A' lélekre, annak természetére nehezen lehet consequentiákat csinálni azokból a' dátumokból, mellyeket tapasztalunk; mert ezeket a' dátumokat is nem igen értjük; de a' mellett heterogeneumok ezek a' lélekkel. — A' lélek sem maga, sem ereje, sem tehetsége tulajdonképpen nem nevednek, 's a' mi nevedés itt látszik; nem valóságos nevedés, hanem új reláció, új kitűnés; a' változás csak új egybeköttetés; új nexus; különben a' mi szavaink nem igen alkalmasak a' lélekhez, 's mindenkor ragasztanak hozzá valami heterogeneumot. — A' léleknek külső, belső érzékenységei, ugy minden tulajdonsági külön külön különböznek egymástól; melly annyit tészén, hogy azoknak külső tárgyai mind különböznek egymástól; azért a' lélek, a' velek való egybeköttetésben más meg másképpen tetszik ki. — Az érzékenységeknek, ugy a' léleknek minden tulajdonságinak közötté van nexus, egybeköttetés; van hasonlatosság valami kevés; van szép által lépés egyikről a' másokra; van munkálkodásainak közötté rend; van grádussa minden tulajdonságinak, van külön tárgya mindeniknek; — egyik elébb kezd munkálódni — más sebesebben dolgozik; — más élesebben által jár; — más nagyobb bizonyosságra viszen; egy kevesebb, más több tárgyak: némelly minden tárgyak körül gyakoroltatik, — az egyik a' szükségeseket, más a' hasznosokat, más meg a' gyönyörűségeket veszi tárgyának; van a' melly mindeniket. — egy-egy mesterségre, hivatalra, életmódjára készíti 's teszi az embert alkalmatossá, más másra; — egy ugy munkálódik, hogy az ember maga is tudja, más nem tudva; — egy megfárasztja az embert, más nem; — egy mikor munkálódik, a' többi megszűnnek, mintha nem is volnának; — egy sokáig ma-

rad egy tárgy körül, más kevéssé; — egyről a' másra való által lépést az ember észre veszi; a' másról nem veszi észre; — fallátziák nem csak optikák, hanem akustikák is és többfélék is vagynak; és így minden külső belső érzékenységeknek, sőt a' lélek minden munkálkodásinak vagynak fallátziái, mellyek nem egyebek hanem azoknak szoros meghatározottatásai; — vagynak nyavalyái is minden lelki munkálkodásoknak, ezek akkor lesznek, mikor megakadályoztatnak, megsértettetnek; — mind ezen sok különbözőségek a' léleknek különböző tárgyakkal, különböző relátzióba, nexusba való létekből lesznek. — A' certitudóba, bizonyosságban is sok grádusok vagynak; többre megyek én a' látással, mint az hallással; a' szerint van különbözőség az eszméret' több útjai között is; — bizonyosabb vagyok arról, a' mire van okom, mint a' mire nincs; — bizonyosabb arról, a' mire tíz okaim vagynak, mint a' mire csak egy vagyon; — bizonyosabb arról, a' mellynek okaiba élesebben láthatok; többet felhasználhatok, mint az hol ezeket nem tehetem; — bizonyosabb ott, az hol ellenkező cásusok vagy nincsenek, vagy kevesebbek, mint az hol vagynak, vagy többek találatnak; — egy emberre nézve is igazak ezek, igazak különbözőkre nézve is; mert egynek esmérete vagy ítélete, a' fennebbiek szerint bizonyosabb lészzen mint a' másiké; — nem igaz hát az a' feltétel, hogy azon egy dolgot, úgy hiszi, olly erőssen 's bizonyosan hiszi a' gyermek, mint az ember; az együgyű, mint az okos; a' reá egy okot látó, mint a' sok okokat látó; mert a' persvasió' intenziója is grádusokkal jár; a' míg legfellyebb lépett, már lépéseket tett; — a' gyermek 's nagy ember, az együgyű 's okos persvasiója heterogeneumok is, egymással nem hasonlítottatnak egybe; — a' mellett ha én nem tudom, sőt maga a' gyermek 's az együgyű nem tudják

J. H. OR. MINERVA IV. NEGYED. 1834. 59

is; azoknak lelke tudhat több okokat a' persvásióra, 's követhette azokat: tehát egész lelket kellene a' cásusra egybe hasonlítani egész lélekkel, nem egy munkát egy munkával. De kételkedem az iránt is, hogy a' persvásiók' jelei 's munkái is egyenlők volnának; mert ha egy együgyű 's egy okos megölik magokat persvásióbul, egyiknek megölése különbözött a' másiktól; ugy hogy majd azt lehetne mondani: hogy az egyik inkább megölte magát. — Azt szokták mondani: Facile est inventis addere; de a' feltalálás és pallérozás két különböző ajándékok: egy embernek, familiának, nemzetnek, élet idejének, temperamentumnak, seculumnak egyik, a' másnak a' másik adatik; mind a' feltalálás, mind a' pallérozás körül elme dolgozik, mellynek az a' törvénye, hogy esmerjen, különböztessen, ítéljen, okoskodjék, találjon; — ezt a' törvényét mindenikben követi, — sőt maga a' pallérozás is találás. — Ha a' lélek csak akkor találhat 's esmerhet valamit, mikor annak relá-tziójában, nexussában van, ugy nem minden elme, sőt azon egy elme is nem mindenkor pallérozhat; — ha a' természetben soholt semmiben saltus nincs, ugy a' pallérozásnak is ideje van, mellyben az lehessen; — az emberek eleitől fogva néztek szemeikkel, de hogy optika irattassék, arra egy Newtonnak kellett születni. — A' csillagokat eleitől fogva látták, de egy Kepplernek kellett előállani, ki azoknak útjokat leírja; — a' levegőt szívták eleitől fogva, de egy Otto du Gerrikének kellett támadni, hogy Antlia pneumatikát találjon a' levegő' jobb esmeretére. — A' memoriának számtalan nevei vagynak; mert van széles, keskeny, sebess, lassu, tartós, tartótlan 's a' t. — Szókra, nevekre, dolgokra, ítélet tételekre 's a' t. néző; mindeniknek pedig számtalan grádusi vagynak; — minden embernek más meg más; — sőt ugyan azon egy embernek actássa, ne-

veltetése, gyakorlása, szokása, professiója, élete módja 's a' t. szerint minduntalan különböző. — A' lélek' tulajdonsági között egyik a' másik körül munkálódik: egyik a' másikat dolgozza, építi, segíti; — a' memoria sok judiciumokat tud előhozni, a' judicium is megtudja itélni a' memoriát 's annak munkálkodásait. — Nem lehet megválasztani hol kezdődik 's hol végződik a' lélek' egyik 's másik tehetségének munkája? hol 's hogy megyen egyikről a' másikra által? ez is mutatja a' lélek' egységét, dolgozó erejének egységét; 's ha valami választást lehetne ott találni, azt a' tárgyakra lehetne feltalálni, mellyek körül a' lélek fáradoz. — A' conscientia, lélek' munkája, belső munka, belső érzésből veszi erdetét; a' mint a' több érzékenységek, ugy ez is megcsalhat; ebből kiki csak magára, de nem másra csinálhat következéseket, hanemha az analogia' útján szabogatja másokra; — a' conscientiába nemeket, grádusokat, változásokat, számtalanokat csinálnak; a' nevelés, szokás, gyakorlás, életidő, társalkodás, vélekedés, előítéletek 's a' t. — az érzékenységek; esméret, ítélet-tétel, képzelődés, okoskodás' felemelkedésével 's leereszkedésével, a' lelki esméret is, épül, romlik, jobbul, rosszszabbul; de ha azon említett tehetségek el nem veszhetnek, ki nem álhatnak, munka nélkül való állapotra nem juthatnak; a' conscientia sem. — Nem igaz, hogy az emberi természet olyan volna; hogy arra nézve a' következendőkbul nem kellene, 's nem is lehetne soha motivumokat, indító okokat venni a' kötelességek' előadására; mert a' kötelesség következő dolog' mutatója, tehát a' motivumoknak is arra kell nézni; e' felett a' cautio, prudentia, sapientia, ambitio, emberi természetben vagynak, de mind következő dolgot néznek. — A' lélek' halhatatlanságát gyengén mutatják meg azok, kik abból okoskodnak,

hogy a' léleknek csak ideáji vagynak, azok pedig nem vesznek el; mert sok gyermek korunkbeli ideákat vesztettünk már el; — gyengén továbbá a' bennünk lévő curiositásból, tökéletességre vágyásból, vagy az Istennek igazsága kiszolgáltatásából; mert a' lélek ha tovább vágyik is, egy ponton megállapodhatna, ha úgy vagyon készítve, 's ki tudja, hol van az ő határa? 's azt is ki tudná megmutatni, hogy az igazságnak itt elég nem tétetett, a' gonosz elég büntetést, 's a' kegyes elég jutalmat nem vett? csak hogy mértéket a' jó 's a' rossz mellé ne a' praejudicium tegyen 's ne az határozzassa, hova kellett volna több jutalom, vagy több büntetés; az emberi okosság' itt lévő gyengeségén az Istennek kijelentett ígéje segített, a' jelentette ki: hogy a' test porrá lészen, a' lélek pedig megtér az Istenhez, a' ki adta volt azt, a' jelentette ki; az örök életről való ígéretet, — a' hívogat arra, a' biztat azzal; az írja le a' mennyei boldogságot; — nem csuda hát hogy a' pogányoknak legnagyobb bölcsei is, Sokrates, és Cicero is a' józan okosság mellett vakoskodva, csak kétségeskedve szóllanak a' lélek' halhatatlanságáról. — Az esztendő részeinek kezdetéről 's végezetéről való ideák khimerikák; a' mi érzékenységeink azokat nem tudják megkülönböztetni; az oktalan állatok' érzékenységei közelebb járnak az esztendő' részei határának megkülönböztetéséhez, mint az embereké, de azok sem találják mindenkor; a' plánták legjobban megérzik, 's mi is azoktól tanuljuk meg; nem csuda pedig, hogy így el van rejtve ez az esméret, mert sok okoktul függ a' természet munkálkodásának változása, nem csak a' nap' járásától; sőt helyesebben szólva, a' természet mindenkor munkába van, tenyészik télbe nyárba; hanem azt lehet nehezen kitanulnunk, hol 's mikor üti legelőbb ki magát az ő munkája. — A' természetben hamarabb kezdő-

dik a' tavasz 's az esztendő' több részei, mint a' kalendáriomban; hamarább az oktalan, 's azok közt is a' szárnyas állatoknál, mint az embereknél; még hamarább a' plántáknál. — A' ki iszik azt mondja: vagy szomjusága' eloltására, vagy hívesítésére iszik; de ez fallazia sensationis internae; mert mind a' kettő egy állapot 's származik a' belső fermentátziónak nagy tüzeből. — Nem lehet valakibe mindjárt nagy hibának tartani, hogy vagy sokat láttatik innya, vagy magát itallal gyakran hívesítgeti; mert a' természet is hívesíti 's öntözi, a' miket megtartani 's nevelni akar; sokszor a' bővebb nedvességet is szükségesnek tartja az emberben is a' kemény fermentátzió, vagy keményebb eledel, vagy a' többecske eledel kevesebb belső tűz mellett, vagy nagyobb mellett a' fermentátzió' segítségére, több nedvességet kívánnak. — Ha hiba esik a' sok italba, hívesítőbe, abból esik, hogy a' mértéket valaki meghaladja; vagy nem akkor iszik, mikor kellene, vagy a' belső tűz melegétől messze van a' külső hívesítő' hidege. — Van é szükség igazgatóra, tanácsosra, hadi-vezérre, gazdára, kereskedőre, mester-emberre, tanítóra, atyára, anyára 's a' többekre; a' nevelő ad ilyeneket. — Ezért mind a' nevelőnek állapotja, mind a' nevelés' dolga nagy momentuma dolgok. — A' nevelőben megkívántatik, hogy annak lelkének minden tehetségei épek, elevenek; bizonyos tökéletességre felemelkedettek, praejudicium nélkül valók legyenek; indulatja, hajlandósági magok határok között aljanak, erkölcsi tiszta karakterivel birjon; külső tekintetivel is magát ajánlhassa; unalom nélkül való kedvességgel, csorbulást nem esmérő tisztelettel birjon; külső környülállási is jó karba aljanak. — A' nevelés' módja pedig legyen természetes; erőltetési hiba, rossz szoktatás, szitok, sebesség nélkül való, a' nevelendő természetéből vétetett, a' neve-

lendő következendő állapotjára legjobban illő. — A' mennyiféle állapot van, annyiféle lehet a' nevelés; azért van *educatio principium; legislatorum, dominorum, servorum, divitum, pauperum etc.* — Van továbbá *educatio litteraria vel erudita, moralis, physica, politica, oeconomica, medica, militaris, commercialis, opificialis etc.* — Mind ezekre különös utak 's regulák kívánatnak; még is a' közönségesebb lépésekben, mellyek a' nevelendőt, mint teremtett állatot, embert, vagy emberfiút nézik, egymással megegyeznek. — Lehet hát valamelly közönséges educatiórul írott munka jó, de egy állapotra sem készít el különösen jól; — lehetnek más speciális educatiórul valók is, de azok sem elégségesek; mert az olyan írott munkákból is sok marad ki a' mi szükséges volna; lehetetlen minden eseteket által látni 's oda tenni; egy új játéka a' nevelendőnek, egy új multság, egy új társalkodás, egy új víg vagy szomorú játék, egy új regula, szokás, könyv-olvasás, vagy beszélgetés, egész fordítást tehetnek az az előtt valokban: sok oltalom, előre vigyázás, mérséklés, társalkodásbeli lépései a' nevelőnek maradtak az olyan írásokból is ki, mellyek a' nevelendőnek mind szükségesek lettek volna. — Ha hibák esnek a' nevelésben, ezekből esnek: hogy a' nevelendő nem olyan nevelőt kapott, ki hozzá illene; ki esmerhetné, az ő természetét vezérelhetné egyenes úton, erőltetés nélkül; hogy vagy elein esik a' nevelés' kezdete, mikor még a' lélek' ereje gyenge, vagy igen későn, mikor már sok megrögzöttekkel küszködni kelletik; — hogy a' nevelő vagy magát, vagy egy már mástól elkészített, avagy a' maga agya-velejébe kigondolt mustrát teszen fel, 's a' nevelendőt vagy lehet, vagy nem, arra húzza; — hogy a' nevelésnek neveit 's módjait, nem a' maga helyén 's idején követi; 's holott elébb testi,

azután tudós, majd erkölcsi, végre polgári nevelést kellene adni; vagy más rendet követ, vagy a' nevelés ezen nemeinek némelyikét elmellőzi, — hogy, vagy igen sebes lépéseket tézzen a' nevelésben, 's a' nevelendő lelkének erejét fárasztja; vagy igen lassukat, 's eluntatja, — hogy nem különbözteti meg, a' szükségesekeket az hasznosoktól; ezeket a' gyönyörűségestől, vagy ezek között a' hátulsókat nagyobb mértékbe követé mint az elsőket; — hogy egyszer'smind sokfelé vonja a' nevelendő figyelmetességét, vagy igen sok teréhvél nyomja annak lelki erejét; vagy éppen munka nélkül való állapothoz szoktatja; — hogy vagy csak egy külső, vagy csak egy belső érzékenységét, vagy csak egy lelki tehetségét, vagy csak egy indulatját, vagy csak egy hajlandóságát formálgatja, gyakorolgatja a' többieket félre tévén, vagy mind ezekben erőlteti a' lelket; és így csak részszerint való és káros nevelést ad; — hogy mindenkor a' legtökéletesebb példával gyötri a' nevelendőt, ki mikor látja attól való messzse létét, azonban ahoz való közelítésének nyomait nem igen látja, elszomorodik, magát elereszti. — Vagy olyan példát tézzen eleibe, mellyet a' nevelendő hamar elér; azért magát elhiszi 's elereszkedik, — hogy vagy minden választás nélkül szüntelen dicséri a' nevelendőt, melly büszkeségre viszi azt 's elrestíti; vagy szüntelen pirongatja, gyalázza, melly őt megtompítja, elkedvetleníti, vagy egyiket sem míveli; melly azt hideg szorgalomra indítja, vagy olyan cselekedetei mellé ragasztja, hol a' dicséretet, hol a' gyalázatot, az hova nem illenek, mellyel a' nevelő maga tekintetét kockáztatja, — hogy vagy minden mozdulásira ügyel a' nevelendőnek, mellyért az magát egész rabságba lenni gondolja, 's a' kiszabadulásra törekedik, vagy semmi lépéseire nem ügyel; melly a' nevelendőt szüntelen szabadságra vezet, —

hogy vagy praejudiciumokat ver beléje, vagy a' mellyeket talált, nem irtogatja ki, melly a' józan ítéletnek mind akadályára léssen jövendőben; — hogy vagy a' jutalmazás és büntetés' nemeit nem jól keresi ki; vagy nem illőleg, 's nem a' helyhez 's időhez, 's nem is a' cselekedethez méregeti, melly a' nevelendőnek kedvét elveszi, testét lelkét megrontja; — hogy a' tanításban vagy igen hosszasan megy, melly unalmat 's fáradságot okoz, vagy igen röviden: melly ki nem elégít; — hogy vagy a' hátrább valókat elébb tanítja, vagy ellenkezőleg megy; melly mind a' kettő az ítélet tételt hibáztatja, — hogy egyszer'smind igen sokfélélt tanít, melly a' gondolkodó lélek' erejét megterheli; — hogy a' nevelendő eleibe nem téssen az egész tudományról rövid conspectust, melly miatt az nem fogja tudni, mi lesz az, a' mit tanulni szándékozik: — hogy a' száraz regulákat casusok, esetek nélkül rakja elő, 's tanultatja; melly az elmét igen terheli, 's előmenetele nem enged. — De ki tudna minden hibákat előszámlálni, holott a' mennyi lépés, intés, regula vagyon, annyi hibák eshetnek a' nevelésben. — Ezeknek mind eltávoztatásokra, mind ha meg találtak esni, megjobbításokra, igen jó, ha a' nevelő 's nevelendő nem csak magokra hagyatnak, hanem reájok ügyelő szemekre bízotnak; gyakran megvizsgáltatnak, ottan ottan forognak olly helyeken, hol a' megtanultakat kimutathassák, példákra szabhassák, más újjabb példákat is láthassanak; ha hol hibáztak, azokra nézve megjobbítókat találhassanak. — A' gyermekben az újság kívánás, hely változtatás, kedvének mindenkori bétöltése, ha határán túl megy, nem jó; de mind ezeket megfojtani is hiba, azért a' közép út a' lesz: hogy az unalomig éppen egy dolog mellett, egy helyen ne gyötrettessenek; ne is tartassanak olly szoros kötelek közt, hogy szabadságot ne is érezzenek; ne

legyenek olly félelemben, hogy a' bátorságot levetkez-
 zék; ne szoktassanak annyira a' vak engedelmességhez,
 hogy a' mások vélekedéseinek szolgálai legyenek, szülé-
 jekhez 's másokhoz való tiszteleteket úgy gyakorolhas-
 sák, hogy a' tisztelet el ne nyelje a' szeretetet, se a'
 szeretet a' tiszteletet. — Ezeknek elérésére a' szülék
 eddig elé vagy azt mívelték, hogy gyermekeiket magok
 mellett házaiknál neveltették: vagy tanuló műhelyekbe,
 Kollégiumokba adták bé magoktól távol. — Igaz ugyan,
 hogy mind e' két nevelés' módjával elég hasznok vagy-
 nak egybe köttetve; de meg kell vallani, hogy mind a'
 kettőbe károk is sokak vagynak: — melly két nevelés
 módjának kárait is, hasznait is, egy kis munkácskám-
 ban megmutatni szándékom van. — A' szokásnak van
 határa, mellynél tovább nem mehet, 's az soha termé-
 szetté nem változhatik, sem a' természetet felyül nem
 haladja; csak a' bajos, hogy valaki az ő határát kimérje,
 mert sok kicsin 's nagyobb környülállások járulnak be-
 léje: 's a' mennyi ember vagyon, mind annyi újabb
 határai vagynak annak, sőt ugyan azon egy emberre
 nézve is különbözök: azt látom, hogy még senki a' fü-
 lét nem szoktathatta a' nézésre; sem a' szemét az hal-
 lásra; melly szerint az hol mi egészen mechanice va-
 gyunk készítve, oda nem járulhat bé a' szokás; az hol
 elegyesleg vagyunk, oda néha bé; csak már itt is az a'
 nehéz, hogy az határt kitaláljuk, hol vagyunk pure me-
 chanice, 's hol nem? — Ha az épség' állapotjában meg-
 maradtunk volna is, még is lett volna esmeretünk az
 élesről 's tompáról, hegyesről, butáról, édesről, kese-
 rúról, szépről, rútról, hidegről, melegről 's a' t. kü-
 lönben igen nagy fogyatkozások közzé tétetett volna
 minden esmeretünk; mind ezekből kijön, hogy akkor
 is sok változásokat láttunk volna; más kérdés az: hogy
 szenvedhettük volna azokat? mert a' kegyelem 's termé-

szeti ajándék, most is a' változásokat egyiknek könnyebbekké teszik, mint a' másoknak. — Nincs olyan gondolható argumentum, melyet más fel ne venne, 's valamely más nexusba igazságot ne demonstrálna vele; — a' mit a' naturalista nevet, azzal a' vallás mellett buzgólkodó a' vallás' czikkelyeit demonstrálja; — a' mit a' Socziniánusok 's Remonstránsok kimustráltak, azzal a' Protestánsok mint erősséggel úgy élnek; ilyenek az Ubiquitás, Transsubstantiatio, Sacramento-mok' hathatósága; Pápa 's Ekklézia' hatalma, praedestinatio, typosok, jövendölések, csuda-tételek' demonstrációji, kivált mikor ezeket ott keresik, a' hol nincsenek. — A' Messiásról való ó Testamentomi jövendöléseket Coccéjus mindenütt feltalálta; volt a' ki soholt a' féleket nem látott, mindenik hibázott. — Huetius Dániel, rendre felvette azokat, 's az ó Testamentomi írókból, az időnek periodussai szerint talált világosakat, meg világosabbakat; de mind ide megyen minden argumentoma, erre sem, arra sem lehet magyarázni, tehát a' Messiásra illenek; ki nem látja itt a' fogatkozást? — Probálhatná valaki ez útat, hogy a' mellyek az új Testamentomban, az Apostoloktól előhozattatnak 's a' Messiásra magyaráztatnak, azokat válogatná ki; így okoskodva, hogy az Apostoloknak inkább kellett 's lehetett érteni az írásokat, 's Isteni jelentésből vett régi dolgokat; de mivel igaz az, hogy sok ó Testamentomi dolgot említnek az újra való szabogatás' czélja nélkül, 's hogy sokat csak valami világosításért, csak analogiáért hoznak bé; ki válogatja ki azokat, mellyekkel egyenesen az új Testamentomról akarnak demonstrálni. Ez a' szó: nem tudjátok e, hogy megiratott, 's ismét: nem olvastátok é? a' dolgot nem igazítja el. — De az e'féle kérdéseknek feltétele hamarabb szúl litterarium bellumot, mint Hitben való erősödést. — A' mi csupa Hit-

nek objectuma, abba hijában is akarnak igen belé nézni, ha meg nem fenekli is azt valaki; annak Hite azért nem lesz oktalan Hit: valamint e' világi dolgok' esméretében, hol minden dolognak csak felső színét esmérjük; az esméret nem oktalan. — A' jövendölések' értelmét, célját, természetét, magyarázatját, akkor fogjuk legjobban megítélni, mikor magunk azon állapotban leszünk, mellyben a' jövendő-mondó volt; mikor megtudjuk, hogy a' jövendő-mondó érzette e, hogy ő jövendő, megkülönböztette e azon állapotját egyéb állapotjától; 's mikor jövendölt azzal egyszer'smind a' körülötte lévő dolgokra is ugy czélozott e, mint a' következőkre. — Más temperamentoma vagyon a' test' egy részének; más a' másikának, más az egész testnek, más a' léleknek; más az embernek, mint testből és lélekből állónak; ezeket igen szükséges egymástól megkülönböztetni. — A' mi természetünk nem ugy készült, hogy azt, a' mi simplex, esmerhetnők; ha azért volna is valami simplex, mi azt nem tudjuk; a' mit mi simplexnek tartunk, a' nem simplex, csak a' mi esmerekünk' határa. — Nincsen a' természetben semmi simplex, csak azért is, mivel e' világon minden nexusban van, és sokféle egybe köttetések között; mivel egyik a' másiktól foly; mivel semmi sincs magtalan, hanem mindennek vagynak kifolyásai, munkái; még pedig csoportosok. — Még a' lélek' munkái, a' gondolatok is magokban nem simplexek, mert egymásból sokképpen származnak, sokakkal vagynak nexusba; azért lehet sokszor a' gondolatoknak is genealogiáját csinálni; azért lehet valakinek irásába az írónak gondolatját megismérni; azért lehet valaki gondolatját előre találni; azért lehet valakit olyan állapotba helyeztetni, hogy azt gondolja a' mit akarunk; azért találhatjuk ki, ki fogja a' mi ítéletünket megérteni, követni, 's

ki nem? a' kinek t. i. lelke abban a' nexusban lesz, mellyben a' miénk vagyon. — A' lélek maga sem simplex, a' világi substantziák sem simplexek, nem csak azért, hogy egybe köttethetnek testekkel, 's munkálódhatnak testekbe, 's nem is tudnók másképpen az ő munkájokat megfogni; hanem az ellenkezőknek sinsen okok, miért gondoljanak ide új hypothesisit, hogy a' lélek' munkálkodását megfoghassák, mert azzal nem segíthetik ki magokat sok nem tudomból: ha áll egyszer a' természet Urának ezen mindenektől megesmert regulája, hogy a' természet egyforma rövid útu, kevés eszközü; megmaradhat itt is, midőn a' lelket a' testtől nem valami természettel, hanem grádussal különböztetjük meg. — Még is megmaradhat a' definitió csinálásba ez a' distinctio, hogy a' simplexet nem lehet definiálni, mert ámbár simplex nincs semmi, 's ha volna is, a' mi természetünk úgy van készítve, hogy semmi simplexet meg nem foghatunk; de ugyan csak nekünk sok látszik simplexnek, 's e' szerint annak karakterei nincsenek; 's minthogy pedig a' definitióba karakterek kellenének, azokat definiálni nem lehet. — A' veritas reánk nézve illyen simplex notióju, 's nem lehet definiálni; ha különböző neveit vesszük a' veritásnak, a' nemek különbözőségéből vehetünk valami megkülönböztető karaktereket; de azok is nem a' veritas' karakterei lesznek, hanem a' nemeké; de különben is a' mi természetünk nem készült úgy, hogy csak egy veritást is esmerhessünk, melly mellett fogyatkozások ne lennének; reánk nézve azért nincsen veritas, a' mit veritásnak tartunk, azt egy relátzio, egy karakter, egy eset, egy öszve köttetés 's a' t. csinálja; mert ugyan azon dolog más egybe köttetésben, esetben, mindjárt más; azért igaz az: Duo cum faciunt idem, non est idem; — mellyre nézve törvényeket sem lehet tenni, mellyek egy esetnél többre

ilyenek, mert minden esetek egymástól különböznek; azért a' törvények' régisége mellett nincs miért harczolni, vagy azon igyekezni, hogy az újjonnan tétettek sokáig tartsanak; mert minden törvény csak egy esetre illik, a' melly őt szülte; reá húzni pedig más eseteket lelki esméretbeli dolog, vagy ha már meghagyatnak a' józan törvények, minthogy itt a' fogyatkozáson más-képpen nem lehet segíteni, nem is lehet minden esetnek törvényt tenni, haszontalan is lenne; mert az eset' elmulásával el kellene annak múlni: tehát jól cselekszik a' bírák, ha mikor az újabb eseteket reá vonják, mindenkor az aequitást, humanitást tanácsul megkérdik, 's inkább vagynak a' lehetőségig 's szükségig kedvezőleg, mint keménykedve. — Ha sok újabb szók, syllabáknak más hanggal lett kimondása, vagy dialectus nyelvet tesznek; ugy több nyelvek vagynak azon négyszáz 's néhánynál, mellyeket az utazók a' világon találtak; — minden Nemzetben más nyelv a' gyermeké, más a' megélemedetté, más a' véné; más a' tudósé, más a' mesteremberé; más a' kereskedőé, más azé, a' ki módiból nyelve szavai közzé idegen szókat elegyít; — az anyanyelveket sem jól határozzák az egész világon ugyan többekre, Európában pedig négyre; mert ha a' mellyből a' nyelv magának szókat vett, az reá nézve anya-nyelv; a' mennyi nyelv van, szinte mindenik lehet anya is, leány is, kivált ha Nemzetei egymással sokat társalkodtak; — ha pedig azon szókra nézve mondatik anyanyelvnek, mellyeknek eredetét nem igen lehet másokbul lehozni; minden nyelvekben vagynak ilyenek is, mellyeknek Nemzete elmés, találós, mesterséget vagy kereskedést gyakorló; — a' nyelveknek beszéllésbeli nehézsége vagy könnyűsége, nagyon függ az embernek szóllása eszközeitől; a' nyelvben lévő syllabáknak egybe rakásától; az egygyütt hangzóknak vokálisok mellett való

számától, a' syllabák' quantitasától; erre nézve meg lehet itélni, hogy az éjszaki nyelvek a' napkeletieknek 's délieknek nehezetsek; ezeknek nyelvek amazoknak könnyebbek; Európában a' Lengyelek, Anglusok, Skotusok' nyelve a' nehezebbek; az Olasz, Spanyol könnyebbek; — már a' Lengyel akármelly nyelvet megtanulhat, hanem durvábban beszéli 's hathatósabb hangal; — a' többi Nemzetek, kik közelebb, kik távolabb esnek ahoz a' módhoz, hogy könnyen, szépen, vagy éppen úgy beszélhessék a' mások nyelveit, mint a' kik azokba születtek. — A' napkeleti nyelvek' syllabái többnyire mind hosszú quantitasuak, 's az olyanokat hathatósan meg is nyomják; de mivel a' rövid quantitasuak nem is syllabák, olly sebessen mondatnak ki, hogy a' fül alig veszi észre; azért itéljük mi a' Török, Görög, 'Sidó, Örmény nyelveket sebeseknek, holott az ő igaz syllabájokra nézve lassuak; hanem sokszor az embernek beszélésbeli eszközei, részei is sokat tesznek a' syllabák' sebességére; szintugy a' gyakorlás is, 's illyenkor a' nyelv' sebessége nem annak syllabáinak quantitasából, hanem a' beszélés' eszközeiből, 's a' szokásból kell megítélni. Már a' melly nyelvben, vagy csak hosszú quantitasu syllabák vagynak, röviden kevesek, vagy az elegygetések is kevesek; az ollyan nyelven a' poësis száraz, nem sok formáju; pallérozást bajosan bévehető, ellenkezőleg kell a' másféle nyelvekről itélni; kevés poësis lehetett 's lehet hát a' 'Sidó-nyelvnek; így lehet megítélni, mellyik Europai nyelvnek lehet több formáju 's szebb poësis. — Kevés nyelvbe vagynak annyi a' dolognak természeti hangjából vétetett szavai, mint a' magyarnak; Komménius próbálta az állatoknak szavait diákul azoknak hangjaiból kicsinálni: ezek az illyen szók csak ollyan dolgoknak adattak, mellyek phisikumok, hangot adnak, még pedig egygyes forma hangot;

a' sokféle hangokat 's részeket nem tudja a' nyelv egy szóval kitenni. — A' composita machinák' nevei igen a' szabad tetszésből formált szókkal tétetnek ki. — A' nyelv' fogyatkozása ott tetszik ki leginkább, hogy egy individuumot sem tudunk a' maga nevéen nevezni, mind specieket nevezünk; a' plánták, fák, gyümölcsök, állatok' sorában. — Valamelly nyelvnek tökéletességét a' számsabb eredeti szókból, az eredeti szóknak természet kitételére alkalmasabb voltokból; a' könnyű, nem mesterséges hajtogatásokból; a' hajtogatásnak, származtatásnak, mennél kevesebb egymástól különböző formájiából, a' leghathatósabb kitételekből, legillendőbb tropusokból, legtermészetesb leírásokból lehet kihozni. — Nem igaz minden kifogás nélkül, hogy az embernek ideáji egygyütt járnak a' nyelvével; mert a' lélek a' maga munkáiban tökéletesebb, mint a' nyelv; sok ideáink vagynak, mellyeknek nincs neve, csak körül írással fejeztetnek ki. — Az oktalan állatoknak is vagynak dialektusai; másképpen szóll, mikor fin; másképpen mikor felnőtt, 's vén. — Mivel más Nemzetek' betűit, írását, a' szóknak kimondása módját nem tudjuk; azért a' szókból, azoknak hasonlatosságokból semmi bizonyos argumentumot nem vehetünk. — Hogy a' régi Nemzeteknek is volt egy tudós epokája; a' régi tudományoknak is egy megvilágosodtabb állapotja; a' régi tudósoknak is magas képzelődése, éles elméje; azon kevés monumentumokból, mellyek kezeinknél vagynak, megtetszik; sőt abból is, hogy olyan matériát vettek fel, 's dolgoztak ki, mellyhez csak a' nagy elme foghat; olyan kérdéseket feszegettek, mellyeket csak a' magas elme tehet fel; olyan subtilitásokat kerestek benne, mellyeket csak az éles elme kereshet; olly erősségeket hoztak elő, a' mellyeket egy merőn álló elme birhat. — Ma tudjuk, hogy a' tudós matériához csak Anglus, Belga,

Helvétus, Prussus és Magyar szóll; a' víghoz Olasz; Francia, Német; így a' matériák nemzetenkint járnak, 's a' Nemzetek is a' matériákhoz a' természettől készítettnek. — Hogy a' tudósok systemákat csináltak, főallatmányokat, principiumokat, világosító meghatározásokat, definitiókat vettek fel, megtisztított esmereteket, abstracta notitiókat, vággattak belé, 's ezeket vagy lehetett, vagy nem, egymáshoz jól hozzá illetgetven, a' természetre ugy szabták erővel reá, vagy a' természetet erővel reá huzzták; mellyből származtak azok, hogy a' természetet sokan nem magából, hanem a' systemákból ítélték meg; készebbek voltak a' természet' némelly munkáját 's reguláját tagadni, mintsem a' systemától elállani; abból lett a' systema íróknak is egymástól való különbözés; holott ha elébb a' természetet vizsgálták, kérdezték 's tanultak volna; meg-egyezhettek volna. — A' systemáknak a' Tudományokba való bévitele ártalmára volt a' Tudományoknak, 's a' Tudományok világosságának határát szorította; azt mívelték a' Sekták is. — A' mi természetünk inkább van ahoz készülve, hogy a' mathematica notitiókat 's igazságokat megtartsuk emlékezetünkbe; egy testet megesmérünk, több qualitásait, tulajdonságait hamar elfelejtjük; de nagysága megmarad bennünk: gyermekségünkben sok esmereteket szerzettünk, azokból a' nagyságnak, hosszúságnak ideáji maradtak csak meg; mert ezen ideák nem csak az érzékenység eszközei' munkái, hanem a' léleknek is munkája; a' léleknek kell magában lenni olly titkos principiuminak, mellyekhez azok szabattassanak; a' mellett az ollyan ideák szükségesebbek is az életre; azért jól esett, hogy a' mi természetünk ugy készült, hogy azokat tarthassa meg inkább. — Millyen a' legelébb szerzettetett ideája valakinek valamelly dologrul nem tudhatjuk; a' curiositást

szertő lélek mindjárt hozzá szokott kezdeni; annak az első még igen csecsemő ideának kidolgozásához, sokat ad más meg más munkája hozzá; 's mikor mi az esméretet érezzük, már nem csupa esméret, hanem a' léleknek majd minden munkájából álló resultatum. — Az i-leákat közönségesen az érzékenység' eszközeire nézve szokták elosztani, úgyhogy a' színeket szemmel, az hangokat füllel szerezzük 's a' t. de minden idea szerzésébe több érzékenységek járnak egynél; — a' színt érintés (tactus) által is lehet megésmérni, még szinte jobban; 's mivel a' szín is compositum, egybe szerkeztetett, mindent pedig a' mi egybe szerkeztetett jobban megésmérünk több érzések' eszközei által; lehet hát őt is több érzések alá vetni. — Nem jól szólnak a' kik így szólnak, világos vagy setétzöld; mert a' világosság nem a' szín, hanem a' sugár' tulajdonsága. — Nem csak a' Profétákban 's Apostolokban lehet a' nagy lelket csudálni, hanem egy az halált szembe látó vitéznek bátorságában is; egy gyermekei iránt egyenes buzgósággal gondoskodó jó atyában is; egy az országot bölcsen 's kegyesen igazgató nagy fejedelemben is; egy az igazságot tántorithatatlanul követő ítélő bíróban is; egy a' közönséges boldogságot néző tudományát fáradhatatlanul követő tudós tanítóban is. — Kiknek állapotját mi csak kívülről látjuk, úgy a' mint belől áll; nem tudhatjuk, nem is érezzük, mivel nem vagyunk az ő állapotjában. — A' kívánságok, hajlandóságok, virtus, becsület, tisztesség 's mind ezeknek nevedése, meg nem elégedése, fennebb vágyásra való nyughatatlansága, mind annyi argumentumi annak, hogy az emberi lélek halhatatlan, 's egyébre készítettett, nem csak erre az életre. — A' kevélység kezdődhetik egy kucsman is, egy koronán is; szintugy a' fősvénység egy garason is, ezer forinton is; így hát annak határát nem lehet

F. M. OR. MINERVA IV. NEGYED. 1834. 60

kimérni; de nem lehet a' virtusét 's a' vétekét is, még annyival bajosabb megmondani: mikor kezd ugyan azon indulat megszűnni virtus lenni, a' belső dolog csak azon emberi itéletétől 's érzésétől függ, a' kibe meg van; más emberek itt eltiltattak a' megítéléstől, mert csak külső jegyeket látnak, 's többire későre csak meg-növésekbe látják a' factumot, meglettet; azt is a' ma-gok mértékéhez mérik, mellyhez való inkább az ő tu-lajdon virtusok is, és indulatjok. — De maga is az em-ber a' maga indulatjának helyes vagy helytelen voltául sokszor balul itél, ugy a' mint esmér 's a' mint szokott; ezek pedig sokszor hibázó mértékek. Innen bajos meg-mondani, mi a' valóságos hiba 's vétek. A' lelki esméret' győtrése sem elég bizonyító próba, mert az a' gyenge ér-telem mellett többet 's többször győtör; sőt még olyak-ban is, a' mellyekben más, hiba nélkül dolgozik. — E' szerint az illetén kérdés, mivel én így, más másképpen itél: mindenikünk pedig természete szerint; mellyik már a' valóságos itélet tétel? elmaradhat e' világból, 's kü-lönösen az emberektől; mert az csak az Istené. — Akár azt mondjad: hogy az Isten azért teremtett, hogy jósa-gát közölje; akár azért, hogy dicsősségét kinyilatkoz-tassa: e' mind egyre megyen; de azt mi ki nem tanul-hatjuk, mi okbul tselekedte; elég az, hogy szüksége reá nem volt; azonban az illyen kérdés is elmaradha-tott volna a' Tudományokbul. — Nem jó így itélni min-den kifogás nélkül: ebül gyült vagyonnak, ebül kell el-veszni; mert sokszor a' kinek vagyonsza megmarad, ha ebül gyült is, nem ebül gyültnek itéltetik; 's a' kinek elvész, ha nem ebül gyült is, olyanná fog tartatni. — A' ki egyátallyában ugy itél, hogy minden hely az ő lakossi természetéhez illő productumokat hozott, az ol-lyan mind azt a' mi Hollandiában terem, a' Hollandu-soknak jönak, a' mi másutt terem, nekik rosznak itéli; 's a' ki másunnan hozzájok megyen lakni, azt veszede-

lembe esendőnek tartja. — A' mesterséggel 's eröltetés-
 sel készült gyümölcsök mind szenvednek, nem készül-
 nek jól el, nem is a' mi természetünkhöz valók; azon
 okból az elein erő gyümölcsök kevesebbek is, azok pu-
 hak, torhák, tartatlanak; azoknak nedvességei főtele-
 nek, kevésbé egésségesek, mint a' későn érők; — a' gyü-
 mölcsök közönségesen mind oszlató, hígító, tágasító, hi-
 vesítő, de gyengítő erővel bírnak. — A' hideg víz akár
 kívülről, akár belülről járuljon testünkhöz, öszvehűz,
 szorít, a' meleget tartóztatja, melly midőn magát kiüt-
 ni igyekezi, nagyobb meleget okoz; innén van, hogy
 a' ki sokat iszik, még inkább szomjúhozik. — Nem he-
 lyes állítás az, hogy a' mint a' meleg vagy hideg na-
 ponkint nevededik, úgy a' mi természetünk is inkább
 hozzá szokik; úgyhogy, ha elsőbb napjaikban inkább
 éreztették magokat, azután kevésbé éreztettek; mert a'
 mi természetünk mint embereké, nem mind egyarány,
 nem is úgy munkálódik bennünk a' meleg 's a' hideg,
 mint a' thermometrumban 's barometrumban; sőt ha ha-
 sonlók volnánk is azokhoz, még is nem egyaránt mun-
 kálódnék bennünk a' hideg 's meleg; mert a' thermo-
 metrumokban 's barometrumokban is azoknak különböző
 munkájok vagyón. — Az érzékenységről két különböző
 utakon teszünk ítéletet, vagy szóllunk róllok philosophi-
 ce, mikor azokat mint távol-lévőket 's elmúltakat vesz-
 szük fel 's hasogatjuk el; vagy benne vagyunk éppen az
 érzésben, 's akkor ítéljük meg; mind a' két fele ítélet té-
 tel lehet hibás is, lehet jó is; de egyiket a' másikra for-
 dítani éppen nem jó; az érzékenységről, mint jelenvaló-
 ral az ítél jobban, a' ki benne vagyón. — Ezen kérdést:
 vallyon az Isten a' lelkeket egyarányoknak teremtette ő?
 szinte mind a' két részről egyaránt lehet vitatni; de mi az
 Istennek consiliumában nem voltunk; az ő bölcsességé-
 nek, czéljának, munkáiban való rendének, csak árnyékát

látjuk, innen azért erősséget nem vehetünk; — a posteriori látjuk a' lelkek közt a' különbséget, de azt okozhatta a' nevelés, a' szoktatás, 's egyebek; azért csak azt kellene megmutatni: vallyon lehetett é a' lelkeket egyarányuaknak teremteni? — Ha a' lélek nem olyan simplex, mint első tekintettel a' philosophia tartja, hanem substantia, mellynek compositiójában többek is lehetnek, sőt kell is lenniük; ha a' testek, mellyek olly sokaktól függenek e' világon, egyarányuak nem lehettek, a' lelkek pedig akármelley testhez nem ilhettek; ezekből kijön, hogy a' magok eredetökben is a' lelkeknek különbözőknek kellett lenni; ezért pedig nem lehet a' Teremtőt vádolni, mert azoknak természetivel egygyütt járt a' lehetetlenség, azonban mindeniknek boldogsága eléggé ki van csinálva. — Minden egybeszerkeztetett (compositum) új affectiókat vészen, a' mellyek annak részeiben külön külön nem voltak meg; a' fűtől különböz az aér; a' tűz, a' víz, és a' föld, még is ezek teszik a' fűvet; a' tűz különböz a' taplótul, a' kovátul, aczéltól, de mind ezekből lehet tűz; mindazonáltal az ilyen tulajdonságoknak valami titkos atyafiságának kell lenni; mert az oknak, 's annak munkájának. vagyon atyafisága, de mi ezt nem mindenkor esmerjük; az is megeshetik, hogy mikor a' munkát annak okával egybe vetjük, azt veszszük csak fel, a' mi nekünk látszik, nem a' mi van valósággal; — így hibázik itéletünk, mikor phaenomenonnal, tüneményel bánunk; nincsenek ideáink a' valóságrul, szavaink sincsenek ahoz való; készültünk a' tüneményekhez, ezek közt szüntelen való változást 's ellenkezést tapasztalunk; azért minden bizonyossághoz való közelítésünk csak abban áll, ha köztök valamelly rendet, regulát, megegyezést találhatunk; a' tüneményekből pedig a' valóságokra általkövetkezéseket nem lehet csinálnunk, abból sem lehet itt erősséget venni; nem képzelem, hogy lehessen, tehát nem lehet, mert

az egész dolog felyül jár képzelődésünkön; — az innen húzott képtelenségeknek sincs helye, mert az egész dolog képtelenségnek látszik, még sem az. — Nem éppen helyes ezen ítélet tétel is: Prókátorbul jó ítélő-bíró nem lehet, mert a' ki a' dolgot mind a' két oldalrul jól megfontolja, inkább szólhat hozzá; hiszen maga a' Prókátor is ítélő-bíró, nem a' polgári rend szerint ugyan, hanem a' dolog' természete szerint, 's az ő előbb megtett ítélete, majd a' polgári bírának új tárgya lesz az ítéletre. — Valóságot e' világon semmit sem esmérünk; sem erőt, sem substantiát, sem causát; nem is készítettünk azokhoz, hanem csak effectusok, qualitások, affectiók esméretéhez: ezekben pedig érzékenységeink által egyebet esmérünk, nem azt a' mi valósággal van; a' lelkünk is egyebet veszen az érzékenységek eszközeitől, nem azt, a' mit azon eszközök vettek a' dolgoktól; így könnyű által látni, hogy nagy különbség legyen a' léleknek esmerete közt, 's a' dolog közt. — Ha semmi valóságot nem tudunk, csak játszodozunk itt az árnyékokkal, egyik mint a' másik; a' ki nagyobb tökéletességre hág, a' közelebb jut a' bizonytalansághoz, tudatlansághoz; mert inkább által látja, hogy a' valóságtól melly meszsze van; — a' nagyobb tökéletességet azért csak abban lehet állítani, ha ki ezen árnyékok, tünemények' rendiben az egyformaságot, a' rendet, a' regulát, megegyezést, 's a' maga állapotjára való szabogathatást jobban megesméri. — Nékünk nincs módunk mostani gondolkodásunk' systemájában arra, hogy megmutathatók, hogy az érzékenység' utján kívül más uton esmeretet szerzhessünk; azért arra sints, hogy megítéljük; születésünk előtt lelkünknek lehetett e valamelly esmérete ilyen, a' millyen e' világhoz ennek dolgaihoz való, 's ezen életünk' eszközeivel szerzettetik; sőt az ellenkezőt, hogy ilyen esmeretünk nem lehetett, meg lehet mutatni; mostani érzékenységeink' eszközei

e' világhoz, ennek dolgaihoz valók 's azoknak esmeretihez; a' dolgok is azon eszközökhöz valók. — Hogy más esmeretei lelkünknek lehettek születésünk előtt, akkori állapotunkhoz valók, nem lehetetlen; nem is lehet megmutatni, hogy születésünk előtt semmi esmerete lelkünknek nem lett volna; sőt az hihetőbb, hogy sok állapotokon jöhetett keresztül míg erre jutott; a' mint ennek vége után mehet sok különbözőkön keresztül, míg közelít a' tökéleteshez, mert egyszeribe arra nem mehet; — mivel azok az állapotok egymástól különböznek, mind különböző eszközöket is kívánnak, azon eszközök által pedig mind különböző esmeretek szereztetnek; — de a' mint nem lehet azon állapotokat 's eszközöket meghatározni milyen esmeretűek lesznek, éppen ugy nem lehet azt is, hogy vallyon e' mostani állapotbeli esmereteink közzül nem marad e semmi meg, vagy legalább mostani gondolkodása' formája, vagy esmergetésének módja; sőt azt sem lehet megmutatni, hogy a' már megszereztetett esmeretünkből mi marad meg a' következő állapotra, — az én mostani testemben nem tudom mi az, a' mi lélekkel van egybe kötötve, egy test e az, több testek e? ennek a' külső durvának van e olly része, melly a' lélektől el nem maradhat? essentialis részei ennek a' fejen, karokon, lábakon, csontokon, inakon, véren, tüdőn, szíven, májon, vesén, beleken kívül; lehetnek mások, fájnak, azokat magával elvibeti a' lélek; 's abból, a' mi itt marad, nem ítélhetni meg, hogy egész testünk itt marad e? mert nem tudjuk, mivel volt lelkünk egybe kötötve, 's mit vihet el magával. — De azt sem tudjuk, a' lélek mit tud; más az, hogy én mit tudok, az az: mit tapasztalok magamról, lelkemről, ennek esmeretéről; a' lélek ezek felett sokat tudhat, sőt én elfelejték valamit, a' lélek megtarthatja; e' szerint némeltyeket elvihet magával a' más életre is, ha ott szükségesek lesznek; de mivel

a' más élet' állapotját nem tudjuk, azt sem tudjuk meg-
 itélni, mik szükségesekek oda. — Az Isten' hatalmából,
 bölcsességéből, jóságából itt okoskodni nem lehet, mert
 azokat vóltaképpen nem esmérjük; osztán azon tulajdon-
 ságoknak esmeretére e' világ' dolgaiból mentünk, nem
 lehet hát visszafelé e' világ' dolgait, 's a' más világ' ál-
 lapotját azokból itélni. — Más az én lelkemről, annak
 belső természeti állapotjáról itélni, más az én lelekről
 való gondolkodásomról, systemámról; e' kettő megkü-
 lönböztetésével eléri az ember azt, hogy mikor mi el-
 felejtünk valamit, nem mondja mindjárt, hogy a' lelek
 maga is elfelejtette; sem azt, hogy illy sok elfelejté-
 sünk után, a' más világra mindent elfelejtve megyünk.
 és semmi e' világi gondolatot által nem viszünk. — A'
 léleknek minden tehetségei ugy vagynak készítve, hogy
 a' mint azoknak kezdetek vagyon, ugy légyen felemelke-
 désökben, soholt soha meg nem álló grádus, lépés is; mert
 nem lehet hinni, hogy a' lélek semmivé légyen, vagy
 ez élet' végével ugy újra öntessék, hogy éppen más lé-
 gyen belőle; vagy hogy különösen a' fennebb vágyódás
 éppen kimaradjon a' más életből; 's ez az indulat csu-
 pán csak ez életre való lett légyen, 's a' másnak kezde-
 ténél határozódnék. — Az e'féle esetek, hogy valaki
 egy nyavalyában egyszeribe minden esmeretét elveszti;
 más más nyavalyában egyszeribe új esmeretet szerez, új
 nyelvet beszél, mellyet soha nem hallott, sem azt nem
 bizonyítja, hogy a' lélekben is eltöröltetnék minden es-
 méret, mikor bennünk mint personale tofumban eltöröl-
 tetik; sem azt, hogy a' születés előtt kellett a' mi lek-
 künkben mindenféle esmereteknek béplántáltatva lenni;
 mert a' léleknek van ereje élni az esméret 's szóllás' esz-
 közeivel; azon eszközök sokféle mozdulásokat bévehet-
 nek, azon mozgások közt akkori állapotjokban egyiket
 inkább bévehették mint a' mást, 's ily eljuthattak új
 nyelven való beszéllésre, mint sok álmodozók új álmok-

ra, sok gondolkodók új gondolatokra; — vokálist ugyan az esuertteken kívül egy sem csinálhat többet; consonánsok más meg más egyberakását csinálhatja; — egy ma született gyermek az övét senkitől nem hallotta, mihelyest lesz a' világra, mindjárt kiáltja; más ember azért miért ne tudna szókat csinálni újjakat; a' kik a' követség ajándékával birnak, kevés tapasztalás után egész nyelvet tudnak követni. — A' szabadság vagy Istené, vagy felsőbb teremtett lelkeké, vagy emberé, vagy hazafiúé; vagy keresztyéné, vagy egy 's más vallásbelié, vagy kereskedőé, vagy szülőké, vagy magzatoké 's a' t. a' mennyi állapot, hivatal, köteleztetés vagyon; annyi-féle a' szabadság: — Az Isten 's felsőbb teremtett lelkek' szabadsága mi légyen nem tudjuk; — előre az Istenről magán, az Istenen kezdve semmit sem tudunk; a' tapasztalás' útja után tudunk róla mindent, a' mit tudhatunk: a' világi dolgokból hozunk reá mindent ki; tehát ő belőle nem lehet soha a' világi dolgokra, azoknak tulajdonságira okoskodni; ha csak circulust nem akarunk az okoskodásba csinálni; — az emberek' szabadsága pedig az ő állapotjok 's kötelesség általi való megköttetés által megkülönböztetik; de mindenik szabadságban a' determinatio, elhatározás meg van; sőt annál inkább tökéletesedik ez a' szabadság, mennél több lesz a' determinans causa, elhatározó ok; mennél fainabak, világosabbak azok, 's mennél inkább hajtanak a' dolog' kivitelére. — A' fellengős Philosophusok' distinctus intellectust, megkülönböztetett értelmét akkor tulajdonitanak nekünk, mikor racionális státusban, okosság állapotjában vagyunk; de mi soha nem vagyunk úgy, hogy egyszer'smind sensitivus, érzékenységet követő állapotban is ne légyünk; azért, vagy soha nincs distinctus intellectusunk, vagy a' distinctus intellectusnak ideája chimerica; továbbá nem igen nagy szükség van a' notio 's idea' megkülönböztetésére is; mert a' sen-

suális dolgokban is van notionk, a' racionálisokban is ideánk. — A' természeti állapot nem az egyenlőség' állapotja, mert a' testek' természetéből a' jó ki, hogy azok kezdetőkben is a' nevelés előtt különbözik, 's más meg más tulajdonságokkal bírnak egymás felett; a' lelkek is a' különböző eszközökkel nem élhetnek egyaránt, melyből lesz az emberek közt a' természeti egyenetlenség; e' felett azon egyenetlenséghez sokat ad még az ország' állapotja, igazgatása, rende, szüksége 's a' t. 's ezek már az okai, hogy egy országban eltűretik az, a' mi a' másban nem; egyik rend szenved, mikor a' más boldogul 's a' t. — annak is az oka, hogy csak egy nagy Sándor, egy XII-dik Károly, egy Er'sébeth, egy Katalin, egy II-dik Jó'sef, egy Fridrik, egy Eugén, egy Türenne, egy Apelles, egy Newton, egy Leibnicz, egy Voltaire volt; ezek is meszsze egymástól, későre készültek; meg annyi jelei annak, hogy a' természetben van egyenetlenség. — Nem jó így itélni: ez a' gyermek nem lesz soha kövér, mivel sem az attya, sem a' nagy-attya nem volt kövér; mert e' szerint ha a' familiában egy sovány volt, az egész soványnak maradott volna; vagy a' mái különbség szerint Ádámnak soványnak is, kövérnek is, magasnak is, törpének is kellett volna lenni; mivel mindnyájan tőle származtunk. — Azt mondják: a' szomorú, a' szomorú dolgot képzelni 's leírni is jobban tudja; de hogy a' játék-írók 's azt játszó, igen szomorút, haragost 's a' t. nem tudnak előállítani onnan van: hogy mikor írják, vagy játszódják, magok nincsenek azon állapotokban, 's nem is tehetik magokat azokba. — A' víg ember így szól erről a' dologról: a' szomorú nem ítélhet, mert ő szomorú; a' szomorú ellenben így: erről pedig a' víg nem ítélhet, mert ő víg; de a' szomorú dologról, mint a' szomorúságban lévőknek érzékenységéről, nem pedig a' szomorú dolog' természetéről a' szomorú ítélhet jobban, mint a'

víg személy; a' víg is a' víg' érzéséről, de nem a' víg-ság' természetéről ítél jobban, mint a' szomorú; e' szerint más arról ítélni, micsoda törvényt követ a' szomorú 's víg érzékenység; mi azoknak a' természete, gyümölese 's a' t. mert ezekről akkor lehet ítélni, mikor a' szomorú 's víg érzés megszűnt 's az okosság dolgozhatik. — Mivel a' syllabák 's szók' kimondásai nyavalyától, szoktatástól, élet idejétől, sok környülállásokban megváltozható száj-organumitól függenek; új szókkal elegyednek, újabb regulákra vonattatnak, sőt a' módi is bójáruł változásaikba; ezen változások pedig harmincz esztendőnél sokszor hamarabb, sokszor valamivel későbbre megeshetnek; innen bolondság a' szók és syllabák' pronuciációját, 's annak vagy tartósságát, vagy reguláját erőssen vitatni; — a' pronuciációba minden ember egy Grammatika, 's minden emberi élet, vagy annak minden része egy periodus. — Mikor a' fordításban, vagy eredeti írásban is az a' kérdés forog fenn, mit értett az író ezen 's amaz szón; ha az él, megkérdetvén, legigazabban megmondja; ha pedig nem él, a' mit mi az ő értelméről a' több szók' egymástól függéséből kihozunk, a' csak a' mi gondolatunk szerint az ő gondolatja; 's ez már nem olly bizonyos, mint az első; mikor ismét arról van a' kérdés: ennek a' dolognak tulajdonságáról mit értett az Író, hasonló utakon lehet kérdeni; de mikor a' kérdeztetik, ezen 's ezen dolog' tulajdonságán helyesen, mit keljen érteni, azt a' dolog' természetéből lehet kihozni, mint a' víznek széjjel folyhatóságát a' víz' természetéből; nem lévén erre szükséges sem 'Sidó, sem Görög, sem Francia Lexicon. De itt is csak a' magunk értelmét adjuk fel, nem a' másét, 's a' magunkét is mostani állapotunkból; a' mi lelkünknek mostani dispositiója szerint. — Ez a' kérdés: vallyon a' régiek voltak é tudósabbak, vagy a' mostaniak? helytelen kérdés, mert sem a' mostaniakat elég

jól nem esmérjük, sem a régieket; ezeknek kevés írásaikat vettük kezünkhez, sok könyveik, munkáik elvesztek; 's ha volnának is, a' mi róllok való ítéletünkben sok mái módik, gondolkodások, gustusok, szokások folynak bé, 's mindenkor csak a' jönne ki a' feleletbe, hogy nekünk mi tetszik inkább; de a' kérdés azt is teszi fel, hogy a' Nemzeteknek 's tudományoknak soholt meg nem szakadó folyása volt máig; holott sok Nemzet volt mái állapotjánál tudósabb, gazdagabb, erősebb, fainabb állapotban, — a' míg sok környüállásoktól függ valamelly népnek tudománya; belső, külső, közel, 's távol való környüállásoktól; addig valamelly népnek 20 vagy 30 esztendő alatt fel is hághat, le is szállhat tudós állapotja. Ma már nem támadnak Molierek, Racinek, Corneillek, Voltairek; ezeknek munkái kijöttek, fordítattak, köverésbe jöttek, eljátszodtattak, majd kimennek a' gustusból, többé nem lesznek újjak; e' szerint a' Nemzet gustussa a' játékhoz elvesz, az alatt megeshetik, hogy egyébhez ered gustussa; így cserélik fel magokat a' mesterséghez, kereskedéshez, gazdagsághoz, politiahoz, törvényhez, katonai dolgokhoz, philosophiához, játékokhoz, valláshoz való gustussai valamelly népnek. — Egy katona csudálatos állat, mert a' bizonyost elhagyja, 's bizonytalanságra veti magát; az életet bírja, még is elmegyén, hogy azt a' hadban keresse; minden dolgot többre becsül mint kellene, mert életénél fellyebb becsüli; ez életben keresi azt, a' mit ez életben nem bírhat, t. i. a' jó hírt; ő oltalmaz másokat, őt pedig senki sem; lemond a' maga nyugodalmáról, csendességéről, bátorságáról, hogy azokat másoknak megszerezze; — ezen a' világon a' jónak 's rosszának, mint a' szépnek 's rutnak epokája van; mihelyt azt bétölti, másképpen szólnak az emberek róla; sok neveztetik most rosszának, a' mi az előtt jónak tartatott; ezt az emberek tökéletességbe való előmenetele, gon-

dolkodása, 's a' módi változásának lehet tulajdonítani. — Egy Király az országgal aequivalens, egyiknek ugy szent a' jussa, mint a' másoknak, ugy terjed ki, ugy bétellyesítendő, egyik a' másikkal sohasem lehet collisióba; egyik nem nőhet, hogy a' másik ne fogyjon; — azt is hijába említi valaki, hogy a' Király van az országért, nem az ország a' Királyért; hijába hogy régibb a' Státus, hijába hogy a' Státus adott néki minden hatalmat, just; mert ez nem született, hanem rendeltetett igazság, hogy aequivalens légyen a' Király az országgal; sőt ez igen hasznos a' Státusnak, az ellenkező pedig igen káros. — Mikor az ország nevededik, erősödik, mikor más szomszéd országokhoz mérve emelkedik, a' Király karakterének, rangjának is emelkedni 's a' regáléknak is nőni kell. — Senkinek a' Státusban absolutum jussa nincsen, hanem minden jus vagy datum vagy acceptum; melly fennebb fennebb ment, mikor a' confirmatio, usus, contradictionis absentia mellette voltak; annál pedig fennebb hágott, mennél régebben kezdődtek azok, 's mennél többször előjöttek; ez a' mértéke mind a' Király, mind a' Státusok jussainak, ezért nem lehet azokat az egyszer már elrendelt Hazában tántorgatni a' nélkül, hogy az ország felforduljon. — Egy egy személynek jussa az országban, ha legnagyobb is az a' személy a' Király után, nem aequivalens a' Királyéval, 's mindenkor hátrább van a' Királyénál, mindenkor enged a' Királyénak; ezért a' maga javait az elkerülhetetlen szükségben tartozik a' Királynak feláldozni, mert akkor az országnak áldozza fel; mert a' mit szükségesképpen a' Király' java kíván, azt kívánja az ország' java is; — nem ide való az a' természetben is rendkívül valósághoz köttetett gondolat, hogy minden ember egyarányu, mindennek jussai egyarányuak, senki magát a' rosra nem kötelezte, mikor Státusba mentek az emberek, valamelly jónak megnyeréséért mentek; tehát magokra roszzat venni nem akartak;

— a' mint öszveállott a' Státus, el is bomolhat; — a' Király oltalomért választatott, nem azért hát, hogy valaki miatta rosszat szenvedjen; — nem adhatott 's nem is adott senki just arra, hogy őt szerencsétlenné tegye; nem kötelezte senki magát arra, hogy szerencsétlenségével boldogítsa a' Hazát, ő tartja a' Királyt, neki ő tartozik hát néki, hanem a' Király ő nékie 's a' t. — mind ezek nem ide valók; mert a' természeti állapotban is nem mind így vagynak ezek. — Ott is van rend, van külömbiség; egy szépséggel, más erővel, más okossággal elől jár, kitündöklük; ott is vagynak az embereknek egybe köttetési: azok megkötik őket hol erősebben, hol gyengébben; ott is egygyik tartozik a' másnak 's a' t. — De még sokkal másképpen van a' társaságban, mert itt sokféle más rendek is vagynak: némellyek elkerülhetetlenek, némellyek csak hasznosok, ezekért sokat kell cselekedni, sokat elszenvedni; sokszor kell valamely mesterségnek, gyakorlásnak, kereskedésnek, találmánynak utat nyitni, mert egybe kötések úgy kívánják; sokszor bé kell azokat vágni, vagy megszorítani, mert az egybe köttetések úgy kívánják; e' szerint itt minden az egybe köttetésektől függvén, mihelyt az egybe köttetések változnak, mindjárt változtatást kívánnak, melly akkor megyen jobban, mikor legkevesebb rosszat húz magu után; megesik már, hogy rendkívül való szüksége légyen a' Hazának, akkor kiki, ha kívántatik, köteles rendkívül való eszközzé tenni magát 's javait; illyen esetben elvétethetik valakinek jószága, hogy fordítottassék a' köz jókra 's a' t. — A' már egyszer felállott 's megerősített országban, nem lehet disputálni arról, ez, vagy amaz jus mikor kezdődött? lehetne é ellepe mondani? elvenni? másnak adni? vagy megszorítani? mert ezek magokkal vonnák az ország' felfordítását; — de disputálását is az e'féleknek nagy vigyázással, 's választott személyeknek jó engedni

csupa elmefutatásért; p. o. Erdélyben a' só-vágatásnak jussa, eredet szerint minden emberé; azután familiaké volt, végre tehetősebb közönséges hivatalbeli személyé; ugy ment osztán a' Királyra által, 's már ma lehetne é változtatás benne? — De bétölt a' Királyi jusnak mértéke, azért senki azt többé nem vitathatja; — nem érdemel hát az is tekintetet, hogy mikor Királyokra ment, erőszakkal ment; a' nyomorult nép' kényszerítéséből ment, hogy olly Királyokra ment, kik nem voltak törvényesek; hogy azután is a' Királyok a' magok részéről a' pactum conditióit nem tartották meg; — mert elég az, hogy a' Királyi jus már törvényes erősb idejét 's mértékét elérte; — nem is volna ma elégséges vagy egy személy, vagy egy familia arra, hogy só-bányát tartson; Királyi kinézés kívántatik arra. — Minden jusnak 's azzal való élésnek, törvényes volta szükség, hogy ugy magyarúztassék, hogy lehessen annak a' rendszerint való esetekben haszonvehetése; mert nem tétethetik fel, hogy valakinek a' jus megengedettett volna, 's a' vele élés nem; sőt a' vele élést is szükség a' maga egész kiterjedésében feltenni, valamíg más javával nem ellenkezik; azért a' kinek vagyon jus in superficiem, van in fundum is; mert ha ez agyagos, agyagat hordathat belőle; ha köves, vágathat köveket; pinczét ásathat benne; — de ha egyszer a' kő-vágás' jussa által volna adatva a' Királynak, avagy törvényesen régtől fogva él azzal; vagy jobb is, hogy a' Királynál légyen az a' jus, tehát akkor a' birtokos nem vágathat. — Míg valaki ezen szötskát: én, kimondja, már nem ő, mert az alatt is változott; — soha nem illenek reánk azon tempusok, idők, mellyek praesenseknek, jelenvalóknak neveztetnek; és így soha nem mondhatom magamról, hogy vagyok; mert már a' kimondás alatt mult el valami belőlem; — soha in statu Stationario nem vagyunk, nem lehet hát így okoskodnunk: cogito, ergo sum; vagy

sum, ergo non sum nihil; mert magamról, mint totumról egyiket sem lehet elmondanom in praesenti úgy, hogy egészen illenék reám; — így nem lehet ezt is egészen elmondanom: meghalok, mert egészen soha nem halok meg. — Valamint a' plánták, úgy az emberek is minduntalan nőnek 's fogynak egyszer'smind mind végig; — nőnek azon értelemben, mikor valami hozzájuk járul, ragad; fogynak: mikor valami tőlök elmegy. — Minden ország a' maga Királyai alatt, ha egy-egy tudóst, egy-egy jó gazdát, két három vitézt, két három politikust, egy-egy jó törvény-tévót számlál, eleget számlál. — Ha valaki olly időben talál születetni, mikor az oeconomia erőssen taníttatik, emeltetik; minden arról gondolkodik, beszél, arról írnak; a' rendelkezések arra czéloznak, abban lát minden példákat; könnyen megeshetik, hogy oeconomica ingeniumot veszen magának; így lehet megítélni, kivévén mindenkor a' természettől való különös készítettést; honnan légyen, hogy egy ember, egy ház, egy familia, egy Nemzet, annak egy egész epokhája kapjon egyebek felett, vagy a' katonaságon, vagy a' polgárságon, vagy a' kereskedésen, vagy a' mesterségen, vagy az uraságon, vagy a' tudományon; — 's ebben is, vagy poësisen, vagy nyelven, vagy historián, vagy moralon, vagy politikán, vagy statistikán, vagy románon, vagy theologian, vagy philosophián, vagy mathesisen 's a' t. 's csak erre vagy amarra adja magát egyedül; abban csináljon gyűjteményt, arról írjon, minden gondolkozásába azt hozza bé, a' szerint cselekedjék; sőt egész életét is a' szerint folytassa. —

Készítette *Szigethy Gy. Mihály,*

Philos. Professor Székely-Udvarhelyi.

FOGLALAT.

	<i>Lap.</i>
1. A' Vesztális. (<i>Fogarasy János.</i>) - - - -	623
2. Az Újzeelandiaknak Religiójok, és erkölcsös- valásbeli állapotjok. (<i>Kiss Jó'sef.</i>) - - - -	634
3. Töredékek Richter' Hesperusából. (<i>Kiss Jó'sef.</i>) -	648
— Az Álöltözet. Játék I Felvonásban. (<i>N. A. Kiss Sá- mucl.</i>) - - - - -	651
4. Többfélék. Legfőbb megbizonyítása a' Nap' vesztég- allasának. — Kérdés? (<i>Órmos Jó'sef.</i>) - - -	676
5. Polykletus' útazása, vagy Római Levelek. Negy- venedik Levél. (<i>S. K. J.</i>) - - - - -	683
6. A' Rakottmány' Tudománya (mechanica), Magyar- nyelven előadva, és a' közönséges élet hasznaira szabogatra. (<i>Szigethy Gy. Mihály Professor.</i>) -	696
7. Gróf Desewffy Jó'sefnek a' Honi-nyelv ügye mel- lett Szabócs Vármegyében szóval tartott, 's Or- szág-gyűlési Követjeihez felküldött javaslatjának kivonatja. (<i>Gr. D. J.</i>) - - - - -	727
8. Éjszaki Amerika' Küztársaságának egyházi állapot- ja. (<i>Némethy Pál.</i>) - - - - -	735
9. Polykletus' útazása vagy Római Levelek. Negyven- egyedik Levél. (<i>S. K. J.</i>) - - - - -	734
10. Korláthkó' Vara. - - - - -	754
11. Emlékképek, némelly híres férjfiakról. (<i>Hrabowsz- ky Dévid.</i>) - - - - -	765
12. Ts. Ns. Esztergam Vármegye' rendszabásai, a' Ma- gyar-nyelv' előmozdítása' tárgyában. Egynehány jegyzékkel. (<i>Rumy Károly.</i>) - - - - -	804
13. A' kritika' dicsérete Hemsterhuisiusban. (<i>Szigethy Gy. Mihály Professor.</i>) - - - - -	816
14. Különböző Tudományokrul néző kritikai jegyzések. (<i>Szigethy Gy. Mihály Professor.</i>) - - - - -	821

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

Lel. 657 / 1980.

Kilenczedik évi Folyamat.

KASSÁN,

*Ellinger István' Cs. kir. priv. Könyvnyomtató-
Intézetéből.*